

TÜRKİYE’NİN İHRACAT YAPISINDAKİ DEĞİŞME VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK TESTİ UYGULAMASI

ÖZET

Son dönemlerde, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkeler için de ihracat ile büyüme arasındaki ilişki ön plana çıkmıştır. Bu ülkelerde, büyüme hızı ile birlikte ihracat artış hızı arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülmüştür. Ülkemizde, özellikle 1980 sonrası dışa açık sanayileşme strateji sonrası ihracat ile büyüme arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada 1923 – 2004 yılları arasında ihracat ile büyüme arasındaki uzun döneme ilişkin olup olmadığı (koentegrasyon) ve karşılıklı bir nedenselliğin olup olmadığı test edilmiştir. Sonuç olarak iki değişken arasında, uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, 1980 sonrası büyüme ile ihracat arasında karşılıklı (iki taraflı) bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. 1980 öncesi ise, değişkenler arasında bir nedenselliğe rastlanmamıştır.

THE RELATION OF CHANGING IN EXPORT STRUCTURE AND GROWTH IN TURKEY: APPLICATION OF COINTEGRATION AND CAUSALITY TEST

ABSTRACT

In recent years, the relation between export and growth in developing countries has given so much consideration. In this countries, it is seen that there is a positive corelation between growth and export rate. In our country, these relation gained importance especially after open economy of industrlization strategy. In this connection, it is tested whether or not there exist a long relation between export and growth rates and mutual causality.

To sum up, there is a long relation between them. Morover, mutual causality exist after 1980 but not did before 1980 years.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iv
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
GİRİŞ	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET KURAMLARI

1.1. BAŞLICA BÜYÜME MODELLERİ	1
1.1.1. Klasik Büyüme Modeli	1
1.1.2. Sosyalist Büyüme Modeli	3
1.1.3. Neo Klasik Büyüme Modeli	4
1.1.4. Keynes'in Büyüme İle İlgili Görüşleri	5
1.1.5. Harrod Domar Büyüme Modeli	6
1.1.6. Rostow Büyüme Modeli	7
1.2. DIŞ TİCARET KURAMLARI	7
1.2.1. Merkantilizm	7
1.2.2. Fizyokrasi	9
1.2.3. Mutlak Üstünlükler Kuramı	9
1.2.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı	10
1.2.5. Hecksher Ohlin Kuramı	12
1.2.5.1. Hecksher Ohlin Kuramından Çıkarılan Teoremler	15
1.3. FAKTÖR TEÇHİZATLARINDAKİ DEĞİŞİM ETKİSİ	17
1.3.1. Yansız Büyüme Durumu	18
1.3.2. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme	18
1.3.3. Ticarete Karşıt Yönlü Büyüme	20
1.3.4. Singer – Prebisch Hipotezi	20
1.4. EKONOMİK GELİŞME VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI	22
1.4.1. İthal İkameci Sanayileşme Politikaları	22
1.4.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Politikaları	25
1.4.2.1. İhracat ve Büyüme	26

İKİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE İHRACAT
YAPISI

2.1. 1923 – 1945 DÖNEMİ	31
2.1.1. 1923 – 1929 Dışa Açık Ekonomi Dönemi	31
2.1.2. 1930 – 1939 Devletçilik Dönemi	34
2.1.3. 1940 – 1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi	37
2.2. 1946 – 1979 DÖNEMİ	39
2.2.1. 1946 – 1958 Yeni Dünya Düzeni Serbest Dış Ticaret Dönemi	39
2.2.2. 1960 – 1979 Planlama ve İthal İkamesi Dönemi	43
2.3. 1980 – 2004 DÖNEMİ	48
2.3.1. 1980 – 1988 Dönemi ve 24 Ocak Kararları	49
2.3.2. 1989 – 1995 Dönemi ve 5 Nisan Kararları	52
2.3.3. 1996 – 2000 ve Gümrük Birliğine Geçiş Dönemi	55
2.3.4. 2001 – 2004 ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi	58
2.4. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE YAPISI	61
2.4.1. 1980 Öncesi Türkiye’de Dış Ticaret ve Yapısı	62
2.4.2. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaret ve Yapısı	65
2.4.2.1. Türkiye’de İhracat ve Yapısı	69
2.4.2.2. Türkiye’de İthalat ve Yapısı	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKTİSADİ BÜYÜME İLE İHRACAT VE İHRACAT YAPISI ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN AMPİRİK ARAŞTIRMASI

3.1. LİTERATÜR TARAMASI	77
3.2. EKONOMETRİK METEDOLOJİ	82
3.2.1. Birim Kök Testi	83
3.2.2. Koentegrasyon Testi	84
3.2.3. Nedensellik Testi	86
3.2.3.1. Granger Nedensellik Testi	87
3.3. VERİ TANIMLAMASI VE TREND ANALİZİ	90
3.4. EKONOMETRİK SONUÇLAR	94

3.4.1. Birim Kök Testi	95
3.4.2. Koentegrasyon Testi	97
3.4.3. Granger Nedensellik Testi	103
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110
EKLER	123

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret (milyar dolar) ve Büyüme Hızı	28
Tablo 2. 1923- 1930 Yılları Arasında Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Cari İşlemler Dengesi (-000\$)	33
Tablo 3. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	34
Tablo 4. 1930 – 1939 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon Dolar)	36
Tablo 5. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	37
Tablo 6. 1938 –1945 Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (-000\$)	38
Tablo 7. Türkiye'nin Dış Ticareti ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	41
Tablo 8. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	42
Tablo 9. Birinci Beş Yıllık kalkınma Planı Dönemi Ekonomik Göstergeler	44
Tablo 10. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (P: Plan G: Gerçekleşen, %)	46
Tablo 11. 1960 – 1980 yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)	48
Tablo 12. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	52
Tablo 11. 1990 – 1995 Yılları Arasında Bazı Ekonomik Göstergeler	54
Tablo 12. GSMH'daki Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	55
Tablo 13. Türkiye'nin AB ile Dış Ticaretteki Gelişmeler	56
Tablo 14. GSMH'daki Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)	58
Tablo 15. Temel Makroekonomik Göstergeler	61
Tablo 16. 1923 – 1979 arası İhracat ve İthalat (Bin dolar) ile Karşılama Oranı	63
Tablo 17. Ana Sektörlere Göre İhracat	64
Tablo 18. İthalatın Geniş Kategorili Mal Sınıflandırmasına Göre Dağılımı	65
Tablo 19. 1980 – 2004 Arası İhracat, İthalat(-000\$) ve Karşılama Oranı	66
Tablo 20. İhracatın Ülke Grupları Bazında Dağılımı	67
Tablo 21. İthalatın Ülke Grupları Bazında Dağılımı	68

Tablo 22. İhracatta İlk 10 Ürün (Milyon Dolar)	70
Tablo 23. Türkiye'nin İhracatında İlk Beş Sırada Yer Alan Ülkeler (milyon dolar)	71
Tablo 24. Türkiye'de Sektörlerin İhracatı	71
Tablo 25. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre İhracat	72
Tablo 26. Türkiye İthalatında İlk Beş Sırada Yer Alan Ülkeler (milyon dolar)	73
Tablo 27. İthalatta İlk 10 Ürün (Milyon Dolar)	74
Tablo 28. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre İthalat	75
Tablo 29. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Dağılımındaki Gelişimi	76
Tablo 30. Değişkenlere Ait Uygun Gecikme Değerlerinin Seçilmesi (AIC değerleri)	95
Tablo 31. Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Yalın Değer)	96
Tablo 32. Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Birinci Dereceden Farkı)	97
Tablo 33. EKK Yöntemi İle Hesaplanan Regresyon Modeller	99
Tablo 34. Modellerdeki Hata Terimlerinin Durağanlık Testi	100
Tablo 35. Johansen Koentegrasyon Testi ile Değişkenlerin Analizi	101
Tablo 36. Hata Düzeltme Modellerine Ait Regresyon Analizi Sonuçları	102
Tablo 37. Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Test Sonuçları	105
Tablo 38. Ekonomik Faaliyetlerine Göre İhracat Kalemlerinin Analizi	129
Tablo 39. Alt Gruplar İtibari İle İhracat, İthalat ile GSMH Arasındaki Yapısal Analiz Sonuçları	130

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Heckser – Ohlin Kuramının Geometrik Açıklaması	14
Grafik 2. Faktör Donatım Teorisi	15
Grafik 3. Rybczynski Teoremi	17
Grafik 4. Yansız Büyüme Durumu	18
Grafik 5. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme	19
Grafik 6. Ticarete Karşıt Yönlü Büyüme	20
Grafik 7. Sabit Sermaye yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Gerçekleşen, %)	47
Grafik 8. 1980 – 2004 Dönemi GSMH ve İhracat Büyüme Hızı (%)	69
Grafik 9. 1980 – 2004 Arasında Değişkenlerin Trend ve Çevrimleri	93
Grafik 10. 1923- 2004 Yılları Arası GSMH, İhracat ve İthalat Verilerinin Yalın ve Birinci Değer Fark Grafiği	98
Grafik 11. Verilere Ait Grafik ve Trend Analizi	124
Grafik 12. Tahmini Modellere Ait Hata Terimleri (e) Verilerinin Grafik ve Korelogramları	126
Grafik 13. 1924-2004 Yılları Arasında Yıllık Büyüme Rakamları (%)	131
Grafik 14. 1923-2004 Yılları Arasında İhracatın Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Yeri (%)	132
Grafik 15. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%) (1923-2004)	133

GİRİŞ

Son dönemlerde gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkeler için de ihracat ve büyüme arasındaki ilişki ön plana çıkmıştır. Bu ülkelerde, büyüme hızı ile birlikte ihracat artış hızı da çok önemli gelişmeler gösterdiği görülmüştür. Birçok ülkede olduğu gibi, 1980 sonrası dışa açık sanayileşme stratejisini benimseyen ülkemizde de ihracat ile büyüme arasındaki ilişki birçok çalışmaya konu olmuştur.

Bu noktadan hareketle, bu tez çalışmasında, teori, Türkiye ekonomisi ile ihracatın yapısal değişimi ve ampirik araştırmalar / sonuçlar ve politika önermeleri açısından büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelemesi ile birlikte, Türkiye ekonomisinin 1980 dışa açık büyüme stratejisi öncesi ve sonrası dönem arasında kapsamlı bir inceleme yapılacaktır.

İhracata dayalı büyüme stratejisinde, nedensellik ilişkisinin yönü ihracattan büyümeye doğru olmaktadır. Bu tezde, iki değişken arasındaki ilişkinin yönü Granger Nedensellik ve Türkiye'nin ihracat yapısındaki değişim Chow testi ve Granger nedensellik testi yardımı ile araştırılmıştır. Dış ticaret ile büyüme arasındaki etkileşimin görülebilmesi için çalışmaya, ihracat ve büyüme değişkenlerinin yanısıra ithalat değişkeni de dâhil edilmiştir.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, büyüme kavramının tarihsel gelişim içerisindeki büyüme teorileri ile dış ticaret teorilerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişki teorik olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, tarihsel süreç içerisinde Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye'nin ekonomik ve ihracat yapısı ele alınmıştır. Özellikle 1980 sonrası dışa açık büyüme stratejisinin benimsendiği 24 Ocak Kararları ile başlayan süreç ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, çalışmanın esasını teşkil eden ihracata dayalı büyüme hipotezi bazı ampirik bulgular sonucu ile test edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle seçilmiş olan veri setlerinin zaman serisi içerisinde birim kök içerip içermediği kontrol edilmiş ve değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tayin edilmesi ile içsel ve dışsal değişkenler tespit edilmiştir. 1980 sonrası dönemde ihracat ve ithalatın alt bileşenleri tek tek ele alınarak, yapısal bir değişimin olup olmadığı analiz edilmiştir. Daha sonrasında ise bu alt bileşenlerin büyüme ile olan ilişkilerinde, birbirleriyle etkilenme dereceleri etki-tepki analizi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN İHRACAT YAPISINDAKİ DEĞİŞME VE BÜYÜME
İLİŞKİSİ: KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK TESTİ
UYGULAMASI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. DOĞAN UYSAL**

**HAZIRLAYAN
SAVAŞ ERDOĞAN**

KONYA 2006

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET KURAMLARI

1. BAŞLICA BÜYÜME MODELLERİ

Bir ekonomide üretim birimlerinin davranışları, kaynakların kullanımı ile ilgili tercihleri, milli gelirin tasarruf ile tüketim arasında bölüşümü ve tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesi başarısı iki yönlü sonuç yaratmaktadır.

- Kısa dönemde milli hâsıla seviyesinin belirlenmesi,
- Uzun dönemde ise, yeni üretim kapasitesi yaratılması ve bu kapasitenin kullanılmasıdır. Makro ekonomik teorinin bir alt dalı olan büyüme teorileri bu ikinci etki üzerinde durmaktadır. Kısaca, yatırımların çarpan mekanizması ile milli hâsılayı ve istihdamı arttırıcı etkisi statik bir yaklaşımla milli gelir ve istihdam teorilerinde, kapasite etkisi ise dinamik bir yaklaşımla büyüme teorilerinde incelenmektedir (Şahin, 1997:546).

Genellikle büyüme konusu ile klasik iktisatçılar ilgilenmiştir. Fakat büyüme teorisindeki gelişmeler 1940 – 1960 döneminde gelişen büyüme modelleri ile başlar. Bu bağlamda, iktisat literatüründe büyüme teorisinin tarihsel gelişimi ile ilgili aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

1.1. Klasik Büyüme Modeli

Klasik okulun başlangıcı A. Smith'in Milletlerin Refah'ının basıldığı 1776 yılı, sonu da J. S. Mill'in öldüğü 1873 yılı kabul edilirse, öğretisi olarak bir yüzyıl gibi uzunca bir süre egemenliğini sürdürdüğü görülür. Bu süre içinde söz konusu okula dâhil olan belli başlı iktisatçılar; A. Smith (1723 – 1790), D. Ricardo (1772 – 1823), T.R. Malthus (1766 – 1834), J.B. Say (1767 – 1832), N. W. Senior (1790 – 1864) ve J. S. Mill (1806 – 1873) sayılabilir (Kazgan, 1999: 62).

Yöntem olarak bu okul, genellikle mikro ekonomik birimlere dayanmakta; “tüketici”, “firma” ve “piyasa” gibi kavramları analiz etmeye çalışmaktadır. Analizlerin işaret ettiği temel nokta ise denge olmuştur (Başoğlu, 2004: 5).

Klasik sistem genel boyutlar içinde şöyle özetlenebilir (İlkin, 1988: 317);

- Emek Piyasası: Klasikler, ücret ve faiz esnekliğine dayanarak, tam istihdam otomatik olarak meydana geleceğini kabul etmiştir,

- Tasarruf – yatırım dengesi ve denge faiz haddi, tahvil piyasasında meydana gelmektedir. Tasarruflar ve yatırımlar faizin birer fonksiyonudur,
- Klasiklere göre, üretim miktarını çalışan işgücü hacmi belirleyecektir. Yani, işgücü ile üretim arasındaki ilişki doğrusaldır.
- Para piyasasını açıklarken, klasikler reel kesim, parasal kesim ayrımını ön planda tutmaktadır. Onlara göre, parasal faktörler, reel faktörleri etkilemez,
- Dünya ticareti serbest olarak yapılmakta ve bu da ticaret ortaklarının gönencini arttırmaktadır.

Görüşleri ile liberal kapitalizmin temel ilkelerini oluşturmaları nedeniyle klasik okulun savunucularından A. Smith ve D. Ricardo'nun düşüncelerini ifade etmek gerekir.

İktisat biliminin kurucusu olduğuna inanılan Adam Smith'in (1723 – 1790) görüşlerini değerlendirirken yaşadığı dönemin gerçeklerini göz önüne almak gerekir. Adam Smith'i 1776 yılında kısaca "*Ulusların Zenginliği*" diye bilinen eserini yazdığı dönemde, Fizyokratların görüşlerinin yaygın olduğu görüşü, dış ekonomik ilişkilerde ise Merkantilist yaklaşımın hâkim olduğu görülür. Bu bağlamda yaşadığı döneme göre değerlendirdiğimizde, A. Smith'in iktisat bilimine çok önemli katkılarının olduğu tartışma götürmeyen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Smit'in büyüme kuramını özetleyecek olursak (Gürak, 2006: 75);

- Teknolojik yenilikler vardır,
- Büyümenin temel nedeni üretimde "işbölümüdür".
- İşbölümü, gerçekte yol açtığı genel zenginliği öngören ve amaçlayan herhangi bir bilinçli düşünce ürünü değildir,
- İşbölümü sonucu verimlilik artacağından çalışan kişi başına artan verimler yasası geçerlidir,
- Uzun dönem dengede kar oranı düşecek, büyüme duracaktır,
- Eğitim, dolayısıyla emeğin niteliği önemlidir. Fakir ailelerin çocuklarına ücretsiz eğitim verilmesini savunur,
- Kurumsal ve kültürel çerçeve ile büyüme arasında herhangi bir ilişki kurma çabası yoktur,

- Nitelikli emek ile büyüme arasında doğrudan kurulan bir ilişki yok, ancak dolaylı olarak işbölümü sonucu “yaparak öğrenme” ile büyüme arasında bir ilişki kurulabilir,
- Nitelikli emek – teknolojik yenilik – büyüme ilişkisi yok denecek kadar yetersizdir.

Adam Smith’in aksine, Ricardo’nun (1772 – 1823) rekabet serbestîsinin doruğa ulaştığı bir dönemde yaşaması ve dış ticaret üzerinde Merkantilist dönemden kalma bütün kısıtlamaların kaldırılması ve liberalizmin büyük ölçüde yerleşmiş olması avantaj sağlamıştır.

D. Ricardo “Ekonomi Biliminin İlkeleri” adlı kitabında, A. Smith’in aksine olarak; üretimden çok mübadele ve bölüşüm konuları, yani değer, fiyat, ücret, rant ve kar gibi konuları incelemiştir (Zarakolu, 1981: 28).

Ricardo’nun büyüme modelinin genel özellikleri ise şöyle sıralanabilir (Gürak, 2006: 78),

- Sanayide artan, fakat tarımda ve genel olarak ekonomide azalan verimler yasası geçerlidir,
- Nitelikli emek – büyüme ilişkisi kuran analiz yoktur,
- Sanayide teknolojik yenilikler uzun dönemde büyüme için yeterli değildir.

1.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Sosyalist büyüme modelinin oluşturulmasında en büyük pay Karl Marx’a (1818 – 1883) aittir.

Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını ama büyüme süreci içinde çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda çökerteceğini ileri sürmüştür.

Klasik iktisatçılar nasıl sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörü saymışsa, sosyalist sistemdeki sermaye birikimi aynı şekilde önem taşımaktadır. Sosyalist sisteme göre, kapitalist sistemde üretim, yeniden üretimi de içermektedir. Yani artık değer elde etmek için kullanılan sermaye tekrar aynı amaca dönük olarak kullanılmaktadır. Başka bir ifade ile, kapitalist sistemde birikim, artık değerinin sermaye dönüşümünden ibarettir. Öte yandan, sermaye birikimi ile beraber sermaye stoku büyüdükçe, emek daha fazla sermaye ile donatılmakta, bu ise emeğin veriminin yükselmesine neden olmaktadır (Acar, 2002: 67).

Marx modelinde (1818 – 1883), Ricardo modeli gibi, 19. yüzyıl İngiltere'nin koşullarından ve sorunlarından geniş ölçüde etkilenmiştir. Bununla birlikte, kullanılan analiz tekniği ve varılan sonuçlar bakımından iki görüş arasında büyük farklar vardır. Aslında Marx modeli, Ricardo modelindeki artı ilkesine dayanmaktadır. Marxgil teori bir büyüme biçiminde ele alındığında (Alkin, 1981: 59);

- Emek – değer Teorisi: Marx'a göre, bir malın değerini o malın üretimi için gerekli emek – zaman birimleri belirleyecektir. Yılda işçi başına yaratılan değer (p), aynı yıl içinde tekrar üretilen değişmez sermaye (c) ile değişken sermaye (v) ve işçi başına artı değerden (s) oluşur.

$$p = c + v + s$$

- İktisadi Büyümenin Seyrini belirleyen Oranlar: Marx modelinde üç önemli oran vardır. Bu oranlar iktisadi büyümenin seyrini belirler.

- a. Artı Değer Oranı $a = s/v$
- b. Kar Haddi: $k = s/(c+v)$
- c. Sermayenin Organik Bileşimi: $b = c/v$

Kar haddi oranının pay ve paydasındaki değerler değişken sermaye (v) ile bölündüğünde,

$$k = a/(b+1) \text{ bulunur.}$$

Bu ifadenin anlamı şudur: kar haddinin seyrini, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimindeki değişmelerin belirleyeceğini ifade eder. Artı değer oranı değişmezken, sermayenin organik bileşimi yükselirse kar haddi düşecektir. Tam tersi bir durum söz konusu olduğunda ise, kar haddi yükselecektir.

1.3. Neo Klasik Büyüme Modeli

Neo-klasik okul dar anlamda, 1870'lerden 1920'ye kadar geçen yarı yüzyıllık dönemde klasik değer teorisinde köklü değişim yapan ve geçimlilik ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçen fakat, bunun dışında klasik görüşleri ve birtakım kayıtlarıyla liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur (Kazgan, 1999: 106).

Neo-klasik düşünce akımları, Avusturya'da Karl Menger, İngiltere'de Stanley Jevans ve İsviçre'de Leon Walras tarafından ortaya atılan marjinal değer teorileri ile başlamıştır. Neo klasikçilerin dış ticaret teorisi, D. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini kabul etmekle beraber, bu teoriye alternatif maliyetlere dayanarak

veya eş – fayda ve üretim olanakları eğrilerinden yararlanarak açıklamak; uluslararası mübadele haddini karşılıklı talep ilkesi yardımı ile tespit etmek suretiyle tamamlayarak geliştirmiştir (Zarakolu, 1981: 108).

1.4. Keynes'in Büyüme İle İlgili Görüşleri

1929 Büyük Dünya Buhranı, talep yetersizliğinden ortaya çıkmış ve Say kanunu, bu yaygın talep yetersizliğini açıklayamamıştır. Çünkü Say kanununa göre, her araz talebini de birlikte yarattığına göre talep yetersizliği diye bir şeyin olmaması gereklidir. Fakat böyle bir sorun vardı ve yarattığı üretim duraklaması ve daralması yüzünden de işsizlik artmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Keynes ekonomilerin durgunluğu atlatabilmelerinin çaresinin talebin genişletilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, genişleyen talep stokları eritecek, eriyen stoklar yatırımları teşvik edecek, artan yatırımlar büyümeyi hızlandıracak ve böylece eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine doğru yürümeye başlanılacaktır (Acar, 2002: 78).

Genel kurama göre, toplam talep veya toplam harcamalar tüketim ve yatırım amaçlıdır. Tüketim amaçlı harcamaların bir kısmı bağımsızdır, diğer kısmı ise gelir seviyesinin artan fonksiyonudur.

$$C = C_0 + cY$$

Harcanmayan gelire ise, tanım gereği tasarrufu oluşturur.

$$S = S_0 + sY \quad (S_0 = -C_0)$$

Tasarruf bankalar sistemine gider ve girişimciler tarafından kredi mekanizması yoluyla yatırımları finanse etmek için kullanılır.

$$S \text{ (Tasarruf)} = I \text{ (Yatırım)}$$

Böylece Keynes modelinin kuramsal temelleri,

$$Y = C + I$$

$$Y = C_0 + cY + I_0$$

$$Y = 1/(1-c) (C_0 + I_0) \text{ halini alır.}$$

Burada dikkat edilecek nokta, otonom tüketim ve yatırım harcamalarının $1/(1-c)$ oranı ile ulusal gelirin denge seviyesini veya istihdam hacmini belirlemesidir. $1/(1-c)$ sabit oranları, Keynes terminolojisinde “çarpan” olarak adlandırılmaktadır. Şu halde bağımsız tüketim ve yatırım harcamalarındaki artışlar ulusal gelirin denge

seviyesini (dolayısıyla istihdam hacmini), çarpanla çarpılmış kadar artar (İlkin, 1988: 321).

1.5. Harrod – Domar Büyüme Modeli

Harrod – Domar büyüme modeli sabit katsayılı bir üretim fonksiyonu ile çalışmaktadır. Bu modele göre, emek ve sermaye girdileri sabit oranlarda birleşmektedir; birbirini tamamlamaktadır. Böyle bir üretim fonksiyonunda emek ve sermaye girdilerinin marjinal ve ortalama verimliliği sabittir.

$$\frac{Y}{K} = \frac{\partial Y}{\partial K} = \sigma$$

Burada sermaye verimliliği “sermayenin potansiyel sosyal verimliliği” olarak dikkate alınmaktadır. Bu kavram ile ifade edilmek istenen ise, yapılan yatırımlar sonucu olarak, bütün ekonomide yaratılan kapasitenin tamamının kullanılması halinde, meydana gelen hasıla artışıdır (Şahin, 1997: 548).

Sermaye verimliliğinin tersi (σ) sermaye/hâsıla katsayıdır. Sermaye /hâsıla katsayısı bir birim hâsıla elde etmek için gerekli yatırım miktarını gösterir. Örneğin ekonomide GSMH’da %1’lik bir artış için yatırımlarda %4’lük bir artış gerekiyorsa sermaye /hasıla katsayısı 4 olur.

Keynesçi araçlarla çalışan Harrod – Domar modelinde tasarruf milli gelirin bir fonksiyonudur. Ekonomide milli gelirin marjinal tasarruf meyli (s) ile ifade edilen bir oranı tasarruf edilmektedir.

$$S = s(Y)$$

Harrod – Domar modelinde milli gelir mevcut sermaye stokunun bir oranıdır. Milli gelir ile sermaye stoku arasındaki oransal ilişki şu şekilde formüle edilir.

$$\sigma = \frac{\partial Y}{\partial K}$$

Mevcut sermaye stokunun tam kullanıldığı varsayılırsa milli gelirdeki büyüme sermaye stokundaki yıllık büyüme ile sınırlı kalacaktır.

Sermaye stokundaki yıllık fiziksel büyüme bu stoka ilave edilen ek yatırım tutarından ibarettir. Başka bir değişle, $\partial K = I$ ’dir. Buna göre, denklem,

$$\partial Y = \sigma.I \text{ şeklini alır.}$$

1.6. Rostow Büyüme Modeli

Rostow'un ortaya koyduğu gelişme teorisinde, sadece Az Gelişmiş Ülkelerin ekonomilerine ışık tutan bir görüş değil, bunun yanısıra genel bir niteliğe sahip olması dikkat çekmiştir. Teori, ülkelerin gelişiminde başlıca beş aşamanın bulunduğunu öne sürmekte ve bu tarihsel sıraya göre ülkelerin gelişimlerini açıklamaktadır. Bu açıklamalara göre, birçok ülkenin hangi aşamada olduğunu tespit edilmiştir (Manisalı, 1975:55). Bu aşamaları şu şekilde sıralamak mümkündür,

- a. Gelenekçi toplum dönemi,
- b. Geçiş toplumu (kalkışa hazırlık dönemi),
- c. Kalkış Dönemi,
- d. Gelişen topluma geçiş aşaması,
- e. Olgunluk dönemi.

Birinci aşama olan gelenekçi toplum döneminde, ülke ekonomisi esas olarak tarıma dayalı ve üretim tekniği geri durumdadır. İkinci aşamada ise toplumda, gerek ekonomik faktörlerde gerekse kültürel ve sosyal faktörlerde değişim başlamıştır. Kalkış döneminden sonra ulaşılan, gelişen toplum geçiş aşamasının özelliği sanayi kesiminin ekonomide birinci sıraya çıkmasıdır. Bu dönemde imalat sanayi içinde, bazı sürükleyici sektörler ön plana çıkar, ekonomiye yön verir ve büyümede etkili olur. 1990 yıllarda Türkiye'nin bu aşamaya geçtiğini söylemek mümkündür. Olgunluk dönemine geçen toplum artık refah ve tüketim toplumu olmuştur. Bu dönemde, teknoloji üretimi ve ileri teknoloji ürünü malların imalatı ekonomiye yön vermektedir (Şahin,1997:360).

1.2. DIŞ TİCARET KURAMLARI

Dış ticaret kuramları, milletlerin niçin ticaret yaptıklarını, uluslararası ticaretten ne gibi kazanç sağladıklarını incelemekte, uluslararası mal ve akımlarının bileşimlerini ve hacmini öngörmeyi, bunların yurtiçi geliri nasıl etkileyeceğini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bölümde dış ticareti açıklamaya yönelik kuramlar kısaca ele alınacaktır.

1.2.1. Merkantilizm

Merkantilizm, geleneksel biçimde ele alındığı zaman Avrupa İktisadi Düşüncesinde ve ulusal ekonomi politikasında 1500 ila 1800 yılları arasında kalan dönemi kapsar (Savaş, 1999: 137).

Amacı, ticaret yolu ile değerli metal ve mallar sağlamaktır. Ticarete ilk kez büyük bir önem verdiği için bu düşünce ve uygulama, daha sonra doğacak olan kapitalizme yönelmiş ilk hareket olarak düşünülmüştür. Buna göre değerli metal (altın, gümüş) birikimi, dış ticaret, yani uluslararası mal değişimi, ekonomik gelişmenin temeli olarak görülmüştür. Merkantilist düşünce görünüşü “dışarıdan daha az satın alıp, dışarıya daha çok satmak” biçiminde özetlenmiştir. Bu bakımdan, bu düşünceye göre uluslararası mal değişimi her ne kadar esas olarak alınmakta ise de, durum belirli bir ülke açısından ele alınınca, burada “dışalım mümkün olduğu kadar kısıtlanmak, dışsatımın ise arttırılmak” düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Söz konusu uygulamayı gerçekleştirmek için devlet, gümrük politikasını buna göre düzenlemelidir. Az alıp çok satınca dış ticaret fazlalık verecek ve sağlanan birikim hazinenin dolayısıyla devletin zenginliğini arttırtacak ve ülkede refah yükselecektir (Kuyucuklu, 1982: 20).

Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Merkantilist anlayışta zenginleştirmenin yolu ticareten geçmektedir. Böylece Merkantilistler, hükümetlerin ihracatı özendirme ve ithalatı sınırlandırması gerektiğini savunmuştur. Ancak bütün ülkeler aynı zamanlı olarak ihracat fazlası elde edemeyeceklerine ve altın mevcudu belli bir zamanda sabit olacağına göre, bir ülke ancak diğer ülkeler arasında kazançlı çıkabilecektir. Buda Merkantilist uygulamanın bir sonucu olarak, devletlerin dünya ticareti içindeki payını arttırabilmek için bir taraftan kendi ulusal tüccarlarını koruma önlemi almış, diğer taraftan dünyayı kolonileştirme eylemine yönelmişlerdir. Korumacı dış ticaret politikası ve dünyayı kolonileştirme uygulamaları sonucu devlet eliyle sermaye biriktirilmiştir (Öztürk, 2005:4).

Merkantilistler daha büyük kamusal harcamanın, daha fazla gelir ve istihdam yarattığı görüşünü savunmuşlardır. Artan harcamalar ve lüks, büyük binalar teşvik edilmiş ve kamu yatırımları planlanmıştır. Daha büyük harcama yapılabilmesi için para arzının artması gerekir. Paranın değerli madene dayandığı dönemde, ticaret bilânçosu fazlası bunu sağlanmanın tek yoludur (Kazgan, 1999:37).

Merkantilistlerin, nüfus politikasında klasik iktisatçılardan farklı, fakat Ortaçağ düşüncesine uygundur. Nüfus artışı özendirilmiş, “bir ülkenin en büyük hazinesinin iyi beslenmiş insan sayısı olduğu” fikrini savunmuşlardır. Bunun nedeni, üretimin emek yoğun olduğu bu dönemde ihracat fazlası sağlanması için üretim artışının düşük ücretlerle gerçekleştirme gereğidir (Kazgan, 1999: 37).

1.2.2. Fizyokrazi

Fizyokrazi, Merkantilizm uygulamasına bir tepki olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve Fransız ekolü olarak bilinen bir düşünce sistemini oluşturmuştur. Merkantilizmde düşünce ve iktisadi analiz daha çok değişim üzerinde olurken, Fizyokratlarda ise, tüm alanları kapsamamakla birlikte üretim alanına kaydırılmakta ve zenginliğin kökeni burada araştırılmaktadır. Fizyokratların düşünce sisteminde ana öğeler şöyle sıralanabilir (Kuyucuklu, 1982: 21):

- Fizyokratlara göre, Merkantilistlerden farklı olarak zenginliğin kaynağı doğadır. Net hasıla olarak tanımlanan üretim maliyeti ile satış fiyatı arasındaki farkı yaratan tek kesim, tarım ve madenciliktir. Bunun içindir ki tarımsal üretim özendirilmeli ve geliştirilmelidir. Zenginliği yaratan tek kesim tarım olduğu için, bunu gerçekleştiren tek sınıfta çiftçilerdir. Bu görüşe göre, sanayi ve ticaret kesimleri verimsiz kesimlerdir. Bunun içinde, üretimde fazlalık yani net hasıla yaratmaz,
- Fizyokratlar, sınırsız özel mülkiyet ve rekabet yanlısıdır. Görüşleri, insanlar istediklerini yapsınlar ve mallar serbestçe geçsin ve istenilen yerde mübadele edilsin şeklinde özetlemişlerdir. Bu ifade ticarete olduğu gibi, dış ticarete de geçerlidir,
- Fizyokratlar, ilk kez ekonomiye makro açıdan yaklaşmışlar, üretim sürecini incelemişlerdir. Bu makro irdelemede, “iktisadi tablo” ilginçtir. İktisadi tabloda gelirler, toprak sahipleri, çiftçiler, esnaf/sanatkârlar olmak üzere, üç grup arasında dolaşmaktadır. Net hâsıla veya değer yaratan sınıf ise sadece çiftçilerdir. Tarımda yaratılan bu net fazlalılıktır ki, toplumda öteki sınıf veya gruplarında, geçimini sağlamaktadır. Fizyokratlara göre, ticaret ve sanayi erbabı, sadece malların yerini ve biçimini değiştirmekte ve bunları çiftçi ve toprak sahibine satmaktadır.

1.2.3. Mutlak Üstünlükler Kuramı

Ekonomi biliminin kurucusu sayılan A. Smith (1723 – 17909, 1776 yılında yazdığı “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında, Merkantilist düşünürlerin aksine, dünyada serbest ticaretin gerek ülkelerin gerekse dünya refahının artması bakımından çok daha yararlı olacağını savunmuştur. Smith kitabında, akıllı bir aile reisinin

dışarıdan daha ucuza alabileceği bir şeyi hiçbir zaman evde yapmaması gerektiğini savunarak işbölümün everdiği önemi ortaya koymuştur.

Adam Smith'e göre ülkeler, kapalı ekonomi durumuna göre daha karlı olduğu için dış ticaret yaparlar. Bir ülke bir malı diğer ülkeye göre mutlak olarak daha ucuza üretiyorsa, o malın üretiminde uzmanlaşmak, buna karşılık mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malların üretim ve ihracatını üstünlüğe sahip olan ülkelere bırakmalıdır. Smit'in anladığı anlamda üstünlük, bir malın diğer ülkeler göre bir ülkede daha verimli üretilmesidir. Bu şekildeki uluslararası uzmanlaşma sonucunda, üretim faktörleri ülkeler arasında daha etkin bir şekilde kullanılacak ve dünya üretiminde artış sağlanacaktır (Karluk, 2002: 12).

Smith'in görüşlerini bir örnek ile açıklamak istersek, örneğin; Türkiye'de bir işçi bir günde 220 metre kumaş ve 90 kilogram buğday üretebilirken, aynı miktar emek sarfıyla, Almanya'da 30 metre kumaş ve 60 kilogram buğday üretse, Almanya Türkiye'den daha çok ürettiği kumaşı, Türkiye ise buğdayı satacak, karşılığında Türkiye kumaş, Almanya ise buğday alacaktır.

<u>ÜRÜN</u>	<u>TÜRKİYE</u>	<u>ALMANYA</u>
Buğday (kg)	90	60
Kumaş (metre)	20	30

Örnekte her iki malı Almanya'nın üstünlüğüne göre kurgularsak, yani Türkiye bir günlük bir işçinin mesaisi ile 20 metre kumaş ve 60 kilogram buğday üretirken, Almanya aynı emekle 30 metre kumaş ve 80 kilogram buğday üretebilirse, bu iki ülke arasında ticaret olmaz. Almanya başlangıçta avantajlı olduğu için her iki malı da kendisi üretir.

1.2.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı

Adam Smith'den yaklaşık 20 yıl sonra David Ricardo mutlak üstünlükler teorisine ilişkin analizleri geliştirerek, karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ortaya atmıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler Teorisi bugünde uluslararası ticaretin temelini oluşturmuştur (Seyidoğlu, 2001: 18).

Karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre, ulusların birbiri ile ticaret yapmalarının nedeni, bir malın üretiminde diğer ülkeye göre sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğüdür. Bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülke aynı zamanda o malın üretiminde mutlak üstünlüğe de sahiptir. Tam tersi

durumda ise, ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenemez.

David Ricardo'nun açıklamalarında, bir ülkenin diğer ülkeye göre söz konusu her iki malın üretiminde avantaja sahip olabilmesi durumu vardır. Buna karşılık diğer ülkede söz konusu her iki malın üretiminde daha az avantajlı olan ülke uluslararası ticarete yer almaktan dolayı kazançlı çıkabileceğinin altını çizmiştir. Diğer bir deyişle, malların üretiminde dezavantajlı olan ülke, malların üretiminde avantajlı konumda olan ülke gibi, uluslararası ticarete katılmaktan dolayı kazançlı olabileceğini belirtmişti (Tunç, 2004:19).

Karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre, iki ülkeden biri her iki malın üretiminde mutlak avantaja sahiptir. Diğer ülkenin de her iki malın üretiminde mutlak dezavantajlı olması durumunda, bu ülkenin mutlak dezavantajı daha az olduğu malın üretiminde uzmanlaşır ve bu malı ihraç eder, diğer malı ise ithal eder. Buna karşılık her iki malın üretiminde mutlak avantaja sahip olan ülke, en fazla mutlak avantajlı olduğu malın üretiminde uzmanlaşır ve bu malı ihraç eder, diğer malı ithal eder. Dolayısıyla bu iki ülke birbiri ile ticaret yapmaktan avantajlı çıkma durumu söz konusudur.

Örneğin, Türkiye'de bir işçi bir günde 20 metre kumaş ve 60 kilogram buğday üretebilirken, aynı miktar emek sarfiyatıyla Almanya'da 30 metre kumaş ve 80 kilogram buğday üretmiş olsun.

	<i>TÜRKİYE</i>	<i>ALMANYA</i>
Kumaş (metre)	20	30
Buğday (kg)	60	80
Kumaşın Fiyatı	3 kg buğday	2,66 kg buğday
Buğdayın Fiyatı	0,33 m kumaş	0,375 kumaş
Almanya'nın kumaştan Avantajı	-	0,34 kg buğday
Türkiye'nin buğdaydan Avantajı	0,045 m kumaş	-
Buğdayda üstünlük katsayısı	0,666	1,5
Kumaşta üstünlük katsayısı	0,75	1,33

Türkiye her iki malın üretiminde Almanya'ya oranla dezavantajlıdır. Ama bu dezavantaj kumaşta daha fazladır. Almanya ise bu iki malda da avantajlıdır, ama kumaşta daha avantajlıdır. Türkiye'de bir kilogram buğdayla ancak 0,333 metre

kumaş alınabilirken, aynı buğdayın Almanya'ya satılmasıyla 0,375 metre kumaş satın alınabilir. Yani 1 kg buğday başına 0,045 metre kumaş avantajı elde edilmektedir. Almanya'da ise, 1 metre kumaş karşılığında 2,66 kilogram buğday elde edilirken, kumaşın Türkiye'ye satılması sonucu alınabilecek buğday miktarı 3 kg'a yani metre başına net avantaj 0,34 kg buğday şeklinde olacaktır. Durum bu olunca, bu iki ülke ticarete açılacak ve iki ülkede kazançlı çıkacaktır. Bunun için yapılması gereken şey, Almanya'nın kumaş üretiminde; Türkiye'nin ise buğday üretiminde uzmanlaşması, kaynakların o alana kaydırılması, ihtiyaç duydukları fakat üretimde avantajlı olmadıkları malları, nisbi avantajlı oldukları mallarda yaptıkları fazla üretim karşılığında birbirinden temin etmeleridir. Uzmanlaşma, Almanya'da kaynakların sadece kumaş, Türkiye'de ise, buğday üretimine kaydırılması şeklinde tam uzmanlaşma olacaktır. Çünkü varsayım gereği, uzmanlaşmanın ek maliyeti yoktur (Ertürk, 2001: 17-18).

1.2.5. Hecksher – Ohlin Kuramı

Uluslararası ticaret, tabii kaynakların dağılımından ve emek verimliliğinden daha fazla şeylere bağlı olduğundan; karşılaştırmalı üstünlüğün varlığını açıklamak isteyen bir kısım iktisatçılar ortaya çıkmıştır. Bu amaçla İsveçli iktisatçılar Eli Hecksher ve Bertil Ohlin tarafından ayrıntılı bir uluslararası ticaret teorisi geliştirilmiştir. Hecksher ve Ohlin muhtelif malların – faktör yoğunluğu – olarak bilinen toprak, emek ve sermayenin farklı nispi miktarlarıyla üretildiği varsayılmıştır (Walther, 2002: 171). Buna göre; Hecksher – Ohlin kuramının varsayımlarını şöyle sıralamak mümkündür (Tunç, 2004: 72);

- İki ülkenin olduğu bir dünyada, iki çeşit malın üretildiği ve üretim sürecinde sadece emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü kullanılır,
- Her iki ülkede aynı üretim teknolojisi kullanılır,
- Ekonomide üretilen iki maldan biri emek yoğun iken diğeri sermaye yoğundur,
- Her iki ülkede, her iki malın üretiminde ölçeğe göre sabit getiri geçerlidir,
- Mal ve faktör piyasasında tam rekabet koşulları geçerlidir,
- Taşıma, ulaşım maliyetlerinin sıfır olduğu kabul edilmekte olup ticareti kısıtlayacak tarife, tahdit ve diğer kısıtlamalar yoktur,

- Ulusal ekonomi içinde faktörler serbestçe hareket edebilirken uluslararası arenada faktörler mobil değildir,
- Her iki ülkede üretimde uzmanlaşması gerçekleşmez
- Her iki bulunan tüketicilerin beğenileri, zevkleri aynıdır.

Bütün bu varsayımların ışığı altında Heckser – Ohlin kuramını, bir ülkenin diğer üretim faktörlerine göre nispi olarak daha zengin olduğu faktörü yoğun olarak kullandığı mal üretiminde uzmanlaşması ve bu malları ihraç etmesi gerektiğini öne süren bir genel denge teorisi şeklinde özetlemek mümkündür (Karluk, 2002: 34).

Heckser – Ohlin modelinin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı kavramların ele alınması gerekmektedir(Seyidoğlu, 2001:65).

1.2.5.1.Faktör Donatımı:

Heckser – Ohlin modelinin temel varsayımlarından birisi ülkelerin faktör donatımı bakımından birbirinden farklı olmalarıdır. Faktör donatımı ise, fiziki ve ekonomik anlamda iki ayrı biçimde tanımlanabilir.

Birinci yaklaşımda faktör bolluğu kavramı arz yönüyle ele alınır. Diğer bir deyişle, faktör donatımı, üretim faktörlerinin fiziki miktarları yada faktör stoku ile açıklanır. Bu yaklaşım açısından faktör donatımını belirlemek için ülkenin sermaye stoku/emek stoku oranlarını karşılaştırmak gerekir. Örneğin, aşağıdaki eşitsizliğe göre Almanya sermaye, Türkiye ise işgücü bakımından daha zengin ülkelerdir.

$$C_A/L_A > C_T/L_T$$

C: Sermaye   T: Türkiye
L: Emek   A: Almanya

Ekonomik yaklaşımda ise, faktör donatımı; faktör fiyatları ile tanımlanır. Diğer bir deyişle, bu kıstas hem arz hem de talep güçlerine dayanır. Genel bir kural olarak, ülkenin göreceli anlamda zengin biçimde sahip olduğu faktörün fiyatı daha ucuzdur. Dolayısıyla iki ülkedeki göreceli faktör bedelleri karşılaştırılarak bu ülkelerinin faktör donatımı özellikleri konusunda bir sonuca varılabilir. Bunu aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür,

$$P_{CA}/P_{LA} < P_{CT}/P_{LT}$$

P_L : Emegın bedeli (ücret)

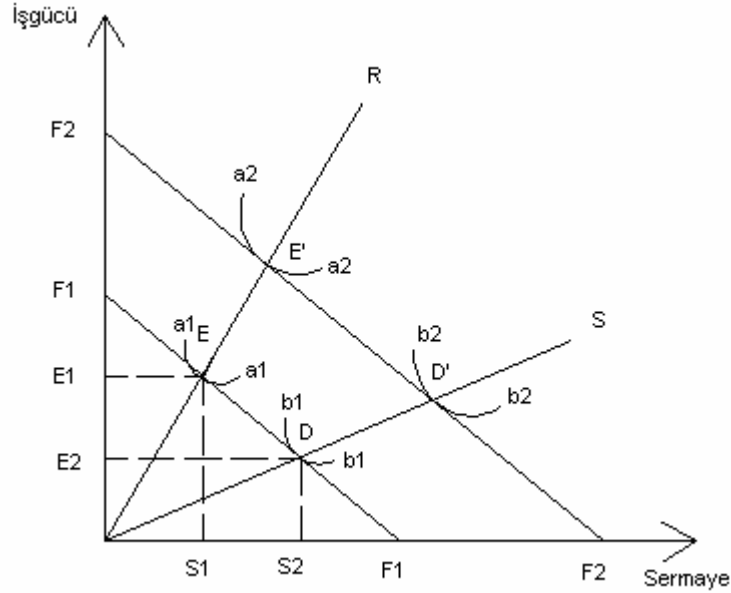
P_C : Sermaye kullanımın bedeli (faiz, rant)

2. Faktör Yoğunluğu:

Bir malın üretiminde kullanılan girdilerle elde edilen ürün arasındaki teknik ilişkiye üretim fonksiyonu adı verilir. Geometrik olarak üretim fonksiyonu eş ürün

eğrileri ile gösterilir. Diğer bir deyişle, eş ürün eğrisi, teknolojinin koyduğu sınırlandırmalar altında bir maldan aynı miktarı üretmek için kullanılması gereken emek ve sermaye bileşimlerini gösteren bir eğri biçiminde tanımlanabilir.

Grafik 1.1. Heckser – Ohlin Kuramının Geometrik Açıklaması

Şekilde malların faktör yoğunluklarını eş ürün eğrileri yardımı ile görmek mümkündür. a_1a_1 ve b_1b_1 ; A ve B mallarının eş ürün eğrilerini, F_1F_1 ise eş maliyet doğrusunu göstermektedir. Eş ürün eğrisinin eş maliyet doğrusuna teğet olduğu noktada üretim gerçekleşecektir. Nitekim E noktasında E_1 birim emek ve S_1 birim sermaye kullanılarak üretim gerçekleşmiştir. D noktasın da ise, E_2 birim emek ve S_2 birim sermaye kullanılmıştır. Görüldüğü üzere A ve B malı için işgücü ve sermaye gereksinimleri farklıdır. Bunun anlamı A ve B malı için faktör yoğunluklarının farklı olduğu şeklindedir. OE ve OD, A ve B malı için faktör yoğunluk hattını göstermektedir. Farklı faktör yoğunluk hatları bize, bu malların üretiminde işgücü ve sermayenin değişik oranları kullanıldığını gösterir. Şekilde A malı emek, B malı ise sermaye yoğun maldır. Nispi faktör fiyatları değişmediği sürece, faktörlerin iki kat artışı, A ve B mallarının üretimlerini de iki kat arttıracak; a_1a_1 ve b_1b_1 eş ürün eğrilerinden a_2a_2 ve b_2b_2 'nin üzerindeki noktalara (E' ve D') hareketi sağlayacaktır (İyibozkurt, 2001: 43).

1.2.5.1. Hecksher Ohlin Kuramından Çıkarılan Teoremler

Heckser Ohlin kuramından dört önemli teorem elde edilmiştir. Bunlar (Seyidoğlu, 2001: 69);

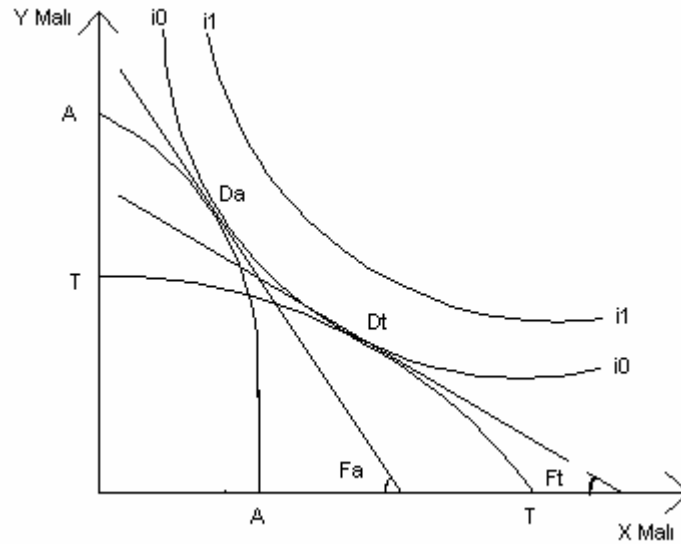
- Faktör donatımı teorisi,
  - Faktör fiyatları eşitliği teoremi,
  - Stolper – Samuelson teoremi,
  - Rybczynski teoremi
- şeklindedir.

1. Faktör Donatımı Teorisi:

Faktör donatımı teorisinin temel önermesi üretim olanakları ve toplumsal kayıtsızlık eğrileri kullanılarak kanıtlanabilir. Teoride faktör donatımlarının ülkeler arasındaki farklı, fakat üretim teknolojilerinin aynı olduğu varsayılır.

Buna göre, iki ülke için çizilen üretim olanakları eğrisi Grafik üzerinde gösterilmiştir. AA Almanya'nın TT Türkiye'nin dönüşüm eğrileridir. Almanya sermayeye bol olarak sahip bulunduğu ve Y malı üretiminin de sermaye yoğun olduğu için, bu ülkenin üretim olanakları eğrisi Y malı ekseninde daha uzundur.emeğe zengin biçimde sahip Türkiye'nin üretim olanakları eğrisi de X malı ekseninde daha uzundur.

Grafik 1.2. Faktör Donatım Teorisi

Dış ticarete başlamadan önce Almanya'nın denge noktası D_A ve iç fiyat oranı F_A , Türkiye'nin denge noktası D_T ve iç fiyat F_T 'dir. Buradan görüleceği gibi, F_A doğrusu F_T doğrusuna göre daha dik bir konumdadır. Bu bize Almanya'da Türkiye'ye

oranla Y malının daha ucuz (X malının daha pahalı) veya Türkiye’de Almanya’ya göre X malının fiyatı daha ucuz (Y malının daha Pahalı) mallar olduklarını gösterir.

2. Faktör Fiyatlarının Eşitliği Teoremi:

Bu teoreme göre, eğer ticaret yapan iki ülke aynı sabit getirili üretim fonksiyonuna sahiptirler, uzmanlaşma olmadan her iki malı da üretiyorlarsa, her iki ülkede de hem mutlak hem de nispi faktör fiyatları eşitlenecektir. Ticareti yapılan malların sayısı en az üretim faktörleri sayısına eşit olduğu müddetçe bu geçerlidir (Ertürk, 2001:30).

3. Stolper – Samuelson Teoremi:

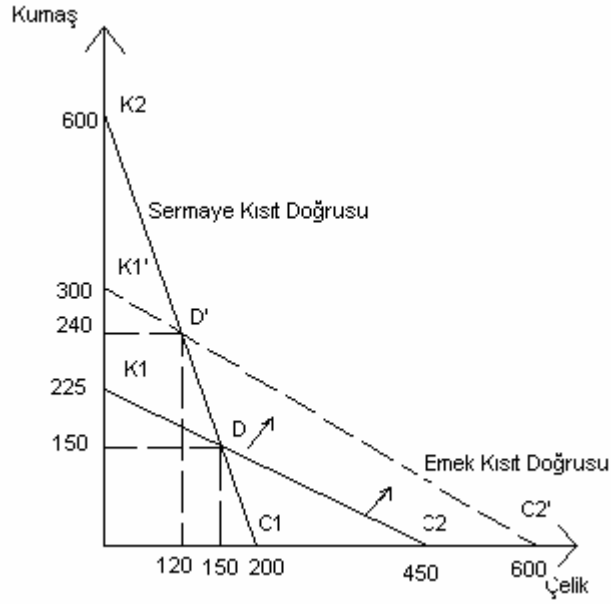
Bu teoreme göre, serbest ticaret ihracat endüstrilerinde yoğun kullanılan faktörün lehinedir. Başka bir deyişle, korumacılık dolayısıyla ekonomi bir bütün olarak kaybetse de ithalata rakip kesim de çalışanlar bundan yararlanırlar. Ülkenin bir gümrük tarifesi koyması, kıt kaynağın reel gelirini yükseltici etkide bulunur. Örneğin sermaye zengini olan, dolayısıyla teoriye göre sermaye yoğun mallar ihraç edip emek yoğun mallar ithal eden bir ülkeyi ele alalım; Bu ülke emek yoğun ithal malları üzerine bir tarife koyunca, gerek iç tüketiciler gerekse iç üreticiler açısından emek yoğun malların iç fiyatları, sermaye yoğun malların iç fiyatlarına oranla yükselir. Dolayısıyla da reel ücret gelirleri artar. Emek yoğun ithal malları üzerine tarife konulduğunda, bu malın benzerlerinin yurtiçi üretimi genişlerken sermaye yoğun ihracat malının yurtiçi üretimi daralır. Sonuçta emeğin bedeli olan ücretler sermaye bedeli olan faizlerden daha hızlı artar. Böylece her iki endüstride ucuzlayan sermaye, pahalılaşan emeğin yerine ikame edilir. her emek birimi üretimde daha fazla sermaye ile birleştirildiği için sonuçta emeğin verimliliği yükselir, dolayısıyla reel ücretlerde artış sağlanır (Seyidoğlu, 2005: 74).

4. Rybczynski Kuramı:

Hecksler – Ohlin Teorisine dayanan *Rybczynski Kuramı* (1955), tam istihdam şartları altında üretim faktörleri miktarında meydana gelecek bir artışın üretim, tüketim ve dış ticaret etkilerini analiz etmektedir. Teorinin orijinali, bir üretim faktörü arzında meydana gelen bir artışın, bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminin artacağını, arzi sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminin azalacağını öne sürmektedir. Fakat Rybczynski, iki faktörün miktarında meydana gelecek değişmelerin, sonucu etkilemeyeceğini belirtmektedir. Teorinin dayandığı varsayımlar şunlardır (Karluk, 2002: 43):

- Ülkede iki üretim sektörü bulunmakta ve her sektör doğrusal homojen üretim fonksiyonuna göre üretim yapmaktadır,
- Üretimde faktör yoğunlukları farklı bulunmaktadır,
- Her iki üretim faktörü de tam olarak kullanılmaktadır.

Grafik 1.3. Rybczynski Teoremi

Rybczynski Teorimini şekil üzerinde açıklarsak, D, her iki üretim faktörünün de tam olarak kullanıldığı noktadır. Varsayalım ki, girdiler arasında ikamenin olmadığı varsayımı altında ekonomide emek miktarı 900 birimden 1200 birime çıksın. Emek faktöründeki artış sonucunda emek kısıt doğrusu ileriye kayarak ve $K'_1C'_2$ durumuna gelecektir. Üretim imkanları eğrisi ise $K'_1D'C'_1$ olacaktır. Böylece tam istihdam noktası, D'den D'ne kayacaktır. Kumaş üretimi 150 metreden 240 metreye çıkarken çelik üretimi 150 tondan 120 tona düşecektir.

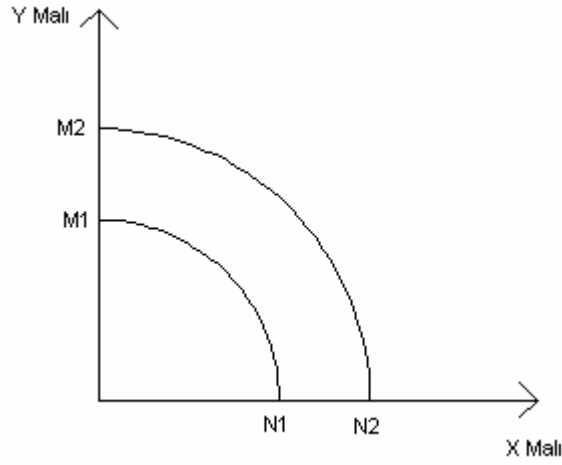
1.3. FAKTÖR TEÇHİZATLARINDAKİ DEĞİŞİM ETKİSİ

Bir ülkenin sahip olduğu üretim unsurlarının miktarında bir değişme olduğu takdirde, değişimin yönüne göre artış azalış gösterecektir. Buna göre üretim unsurları miktarında meydana gelen değişme, üretim üzerinde tarafsız, ticareti artırıcı yada azaltıcı yönde etki edebilir.

1.3.1. Yansız Büyüme Durumu

Gelişen bir ekonomide nüfus artışı, sermaye birikimleri, yeni doğal kaynakların bulunması gibi nedenlerle faktör donanımı sürekli bir değişme içindedir. Faktör donanımındaki bu değişimleri üretim olanakları eğrisinin yer değiştirmesi ile göstermek mümkündür. bir ekonominin faktör donanımında meydana gelmesi olası değişmelerden bir tanesi mevcut üretim faktörlerinin oranının değişmemesi durumudur. Böyle bir durumda dönüşüm eğrisi aynı biçimini koruyacak, fakat ilkinden her noktada eşit uzaklıkta olmak üzere dışa doğru kayacaktır.

Grafik 1.4. Yansız Büyüme Durumu

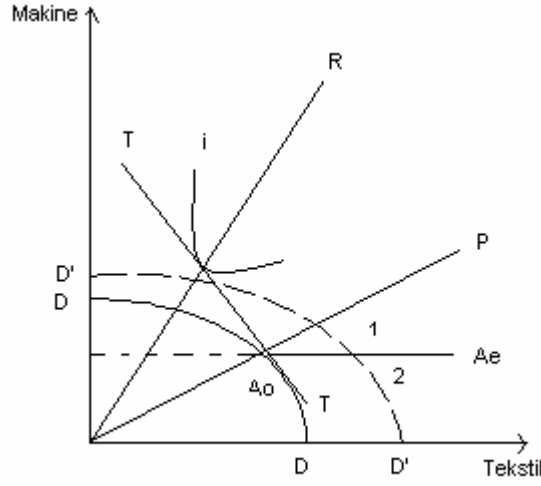
Başlangıçta M_1N_1 şeklinde olan dönüşüm eğrisi, bütün üretim faktörlerinin aynı oranda artması halinde, faktör fiyatları ve teknoloji düzeyi değişmemek kaydıyla, M_2N_2 biçimini alır. Böyle bir durumda y malı (ithal malı), X malı (ihraç malı) üretimi aynı oranda artacağı için bu tür değişmeye nötr, yansız faktör değişmesi denir (savaş, 1999. 196).

1.3.2. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme

Ticaret artırıcı yönlü büyüme, sabit faktör fiyatları varsayımı altında ihracata söz konusu olan malın üretimindeki artış, ithalat söz konusu olan malın üretimindeki artıştan büyükse, ticaret hacmindeki ortaya çıkan genişleme ticaret artırıcı yönlü büyüme olarak ifade edilir. İhracata söz konusu olan malın üretiminde emek yoğun olarak kullanılıyorsa; emekteki artış sermayedeki artıştan büyük olacak (emek > sermaye) veya ihracata söz konusu olan malın üretiminde sermaye yoğun olarak kullanılıyorsa sermayedeki artış emekteki artıştan büyük olacaktır (sermaye > emek) (Tunç, 2004:110).

Örneğin emek yoğun endüstri tekstil sektörünü ve sermaye yoğun endüstride makine sektörünü ele alalım. Grafik 1.5. emek yoğun endüstri olan tekstil sektöründe emek faktörü daha hızlı arttığı için üretim olanakları eğrisi tekstil yönünde daha fazla dışa doğru genişleyecektir. İki mal arasındaki fiyat oranının (ticaret hadleri) değişmediği varsayıldığından, yeni üretim noktası eskisine göre daha düşük bir makine/tekstil bileşimini temsil edecektir.

Grafik 1.5. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme

Diğer bir deyişle, yeni üretim denge noktası A_0 'ın ötesinde ve OP doğrusunun altında bulunacaktır. Bu ise OP'nin aşağıya doğru hareket etmesi veya eğimi azalacak biçimde yerini değiştirmesi anlamına gelmektedir.

Böylece, A_0 'ın dışında ve ilk OP düzeyinin altında kalan alanı iki bölgeye ayırabiliriz. Bunun için A_0 noktasından yatay eksene A_0A_E paralel doğrusu çizersek, OA_0P arasında kalan bölgeyi 1 ile, A_0A_E 'nin altında kalan alanı ise 2 ile gösterelim. Eğer yeni üretim noktası, 1 ile ifade edilen bölgede bulunuyorsa bu, hem tekstil hem de makine üretiminin arttığını, fakat tekstildeki artışın daha hızlı olduğunu göstermektedir.

Eğer yeni üretim noktasının, 1 ve 2 nolu alanın sınır çizgisi yani A_0A_E doğrusu üzerinde yer alıyorsa yalnız tekstil üretimi artmış, makine üretimi ise sabit kalmış şeklinde kabul edilir. Yeni üretim noktasının 2 nolu bölgede bulunması ise tekstil üretimi artarken makine üretiminin miktarı mutlak olarak azalma eğilimi göstermiştir.

Sonuç olarak, ihracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha yüksek bir oranda artışına dayanan büyüme koşulları altında, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden göreceli olarak daha fazla artacak ve uluslararası

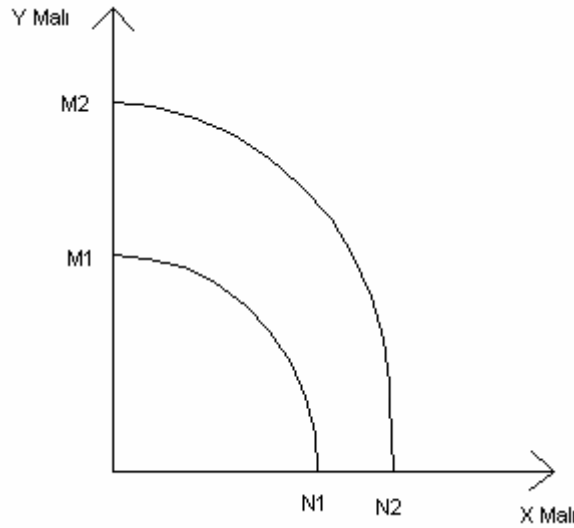
ticarete GSMH'daki toplam artıştan daha yüksek oranda genişleyecektir. Eğer ülkenin ticaret hacmi, gelirdeki büyümeden daha yüksek oranda genişliyorsa, o ülkede dış ticaretin göreceli önemi artıyor demektir (Seyidoğlu, 2001:102).

1.3.3. Ticarete Karşıt Yönlü Büyüme

Ticarete karşıt yönlü büyüme, sabit faktör fiyatları varsayımı altında ithalata konu olan malın üretimindeki artış, oransal olarak ihracata söz konusu olan malın üretimindeki artıştan büyükse ortaya çıkan büyüme ticarete karşıt yönlü büyüme denir. Yani ihracat artışında daralma ortaya çıkar. Üretimdeki artış ithalatı yapılan mal olarak gerçekleşmesi ülkenin hem ithalatının hem de ihracatının azalmasına yol açacağından ticaret hacmi daralacaktır. Diğer bir deyişle, ticarete karşıtı bir büyüme gerçekleşecektir (Tunç, 2004: 110).

Örneğin Y malı üretiminde daha yoğun kullanılan sermaye miktarı diğer faktörden (emek) daha hızlı artarsa, ulusal ekonomide Y malı üretmiş, X malı üretimine oranla daha fazla artacaktır. Grafik 1.6'daki dönüşüm eğrisi bu durumu göstermektedir. Y malı üretiminin daha fazla artması ithalatı azaltacağı için bu tür faktör değişmesi dış ticaretin azalmasına yol açacaktır.

Grafik 1.6. Ticarete Karşıt Yönlü büyüme

1.3.4. Singer – Prebisch Hipotezi

R. Prebisch az gelişmiş ülkelerin uluslararası işbölümünden ne kadar karlı çıkabildiklerini sorgulayan ilk kalkınma iktisatçılarından birisidir. R. Prebisch dış

ticaretle kalkınma arasındaki ilişkiye reel kaynaklar yerine dış ödemeler dengesi noktasından bakmıştır. Prebisch'in temel savı, serbest ticaretin az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerinin, daha ağır basmakta olduğudur. Prebisch, az gelişmiş ülkelerde teknik ilerleme sonucunda meydana gelen kazançların gelişmiş ülkelere transferi ve çeşitli gelir esnekliklerindeki farkların ödemeler dengesi üzerindeki etkileri şeklinde olmak üzere iki ayrı konu ile ilgilenmiştir. Dünyanın, "sanayi merkezleri" ve "çevre" ülkeler olarak ikiye bölündüğü Prebisch'in iki ölkeli, iki mallı uluslararası ticaret analizinde, az gelişmiş üreten ülkeler birincil mal üreten "çevre" ülkeler ve gelişmiş ülkeler de ikincil mal üreten "merkez" ülkeler olarak adlandırılmıştır (Kaynak, 1990:201).

Keynesçi düşüncüyü savunan Singer ise, ürünlerin ticaret hadlerinin düşme eğiliminde olduğu tezi Prebisch'in teorisi ile paralellik arz etmektedir. Ticaret hadlerinin hammadde, tarım ve birincil ürün üreticileri ile aleyhine olan yaklaşımına Singer – Prebisch hipotezi adı verilmektedir. Singer Prebisch hipotezi, merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin hasmane ve zarar verici yönde olduğunu, birbirlerini tamamlayıcı ve uyumlu olmadığını vurgulamaktadır. Bu durum üç temele oturtulmaktadır. Merkez ve çevre ülkelerdeki mevcut ekonomik, üretken ve emek piyasası farklılıkları ticaretin çevre açısından zararlı olması için yeterlidir. Bunun nedenlerini şöyle özetlenebilir (Parasız, 2005:32);

- Ticareti yapılan mallara teknolojinin uygulanmasının, diğer bir deyişle merkez ülkelerde mamul mallara teknoloji uygulamasının sonuçları çevre ülkelerinde birincil ürünlere teknolojinin uygulanmasının sonuçlarından oldukça farklı olacaktır,
- Maliyet tasarrufu sağlayan teknolojilerin merkezde uygulanması emeğin verimliliğini ve ücretleri arttırmaktadır,
- Birincil ürün fiyatları hemen hemen rekabetçi koşullarda olduğu için yeni teknolojilerin devreye girmesi sonucu çıktı fiyatlarında düşme meydana gelmektedir,

Böylece Singer- Prebisch hipotezine göre, merkez ülkeleri çevre ülkeleriyle yaptıkları ticareten çok karlı çıkmaktadırlar. Buna karşılık çevre ülkelerinin ticaret hadlerinin aleyhine olması sonucu durumları kötüleşmektedir. Teknolojik kirlenmelerin olduğu bir dünyada çevre ülkelerinin ürünlerinin fiyatlarında düşme meydana gelmektedir.

1.4. EKONOMİK GELİŞME VE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmişlik sürecini yakalayabilmek için uluslararası arenada gelişmiş ülkeler ile yapılacak ticaretten elde etmek istedikleri en yüksek kazançla ulaşmak için gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilme konumuna gelebilmeleri çok sayıda koşulun gerçekleşmesiyle mümkündür. Bu gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin uygulayacakları veya uyguladıkları milli stratejiler ile olur (Tunç, 2004:120).

Bu stratejileri “*ithal ikamesi*” ve “*ihracata dayalı sanayileşme*” olarak iki başlık altında inceleyebilir. Her iki stratejide 1950’li ve 1960’lı yıllarda gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Gelişmekte olan bir çok ülke sanayileşme sürecinin ilk aşamasında ithal ikameci politikalar yönelmiştir. İçe dönük olan bu politikalarda yerli sanayi dalları ithalat karşısında ithal yasakları, yüksek gümrük tarifeleri ve kota kısıtlamaları ile korunmaktadır. Dışa açılarak kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ise ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır. Bu teşvikler arasında; gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi, uygun vergi koşulları, ihracatı özendirici sübvansiyonların sağlanması ve ihracatın finansmanında kullanılan faiz hadlerinin piyasa düzeyinin altında tutulması sayılabilir (Egeli, 2006:150).

1.4.1. İthal İkameci Sanayileşme Politikaları

Yeni sanayileşmeye başlayan ülkelerde ilk sanayileşme hamleleri ithal ikamesine dayanmaktadır. Daha sonra ise, çoğunu az gelişmiş ülkelerin oluşturduğu ülkeler ihracata dayalı sanayileşme stratejisine yönelmişlerdir.

İthal ikamesi bir çok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelere benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme stratejisi olarak da bilinir (Korum, 1977:27). Buna göre, en basit tanımıyla ithal ikamesi, toplam arz içerisindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içerisinde ithalat oranı azaltılıyorsa, ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir (Alpar, 1982:48).

İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada tüketim mallarının, ikinci aşamada ise ara ve yatırım mallarının yurtiçi üretimine geçilmesi şeklindedir. Getirilen kısıtlamalar ile genellikle imalat sanayinde

yeni yatırım alanlarının doğacağı kaynakların bu yeni sanayi dallarına kayarak zamanla ekonomide yapısal bir değişimin gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir.

İthal ikamesi ile varılmak istenen amaçları kısaca şu şekilde sıralayabilir (Egeli, 2006:151);

- Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun içinde bir kısım sanayi ürünleri ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üretecek sanayileşmeyi arzulamaktadır,
- İthal ikameci politikalar, ekonominin dışa bağımlılığını azaltacak ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır,
- Ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretime geçilmesi ile giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorunun çözümleneceği beklenmektedir,
- İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka deyişle, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağı için yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır,
- Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları da hızlı bir artış gösterememektedir. Bu nedenle ihracatın yapısının yapısının değiştirilmesi gerektiği inancı ile ithal ikamesi politikası uygulanmaktadır,
- İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanlarının yaratılmasını sağlayabilecektir.

İthal ikamesinin birinci aşaması tüketim malları endüstrilerinde yurtiçi piyasa kapasitesinin sınırlarına ulaşılmasıyla sona erer. Bundan sonra sanayileşme politikasının gelişebileceği iki yön vardır. Birisi dış piyasalara açılmaktır. Nitekim, Güney Kore ve Tayvan gibi ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracata yönelen ülkeler bu yola girmişlerdir. İkincisi ise, yukarıda belirtildiği gibi, bu tür sanayileşmenin kapsamının ara ve yatırım mallarına doğru genişletilmesidir. Türkiye ve çoğu gelişmekte olan ülke bu yolu izlemiştir (Seyidoğlu, 2001:604).

Bu açıklamaların beraberinde, ithal ikamesi stratejine karşı yöneltilen eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirileri şu şekilde özetleyebilir (Egeli, 2006:152);

- Ekonomik gelişmenin başlangıç dönemlerinde ve ithal ikamesi uygulamasının birinci aşamasında, ülkeler belli bir süre yüksek sayılabilecek gelişme hızlarına erişebilmişlerdir. Ancak sanayileşmenin ilerlemesi ile bu hız giderek azalmaya başlamıştır. Özellikle tüketim malları üretiminde görülen ikameden sonra ara ve yatırım mallarında başlayan ithal ikamesinde bu malların üretimini tüketim mallarındaki hızla arttırmak güç olmaktadır. Tüketim malları için çoğu zaman yurtiçi talep var olup, bu malların üretiminde kullanılan teknolojide nispeten daha basit ve ucuzdur. Oysa sanayileşme ilerledikçe, ara ve yatırım malları üretimine doğru yöneldikçe aynı avantajları bulmak güçleşir,
- İthal ikamesi, beklentilerin aksine ulusal ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bu politikalar ithalatı azaltmaktan çok, ithalatın kompozisyonunu değiştirici etkiler ortaya koymaktadır,
- İthal ikamesi sonucu devletin vergi gelirlerinde de bir kayıp söz konusu olmaktadır. Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurtiçinde üretimine başlamasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni kurulan sanayi üretim sürecinin ilk dönemlerinde teşvik için kurumlar vergisini ve diğer vergileri almayarak, yurtiçi vergi gelirlerini kaybedecektir,
- İthal ikamesi ile varılmak istenen önemli amaçlardan birisi, ödemeler dengesi güçlüklerini gidermek ve döviz darboğazını aşmaktır. Oysa ithal ikamesi ile kurulan sanayilerin girdi ihtiyacı ile ara ve yatırım mallarında görünen talep artışı beklenen ithalat azalmasını engellemektedir. Tüketim malları ithalatı azalırken, hammadde ve ara malı ile makine ve yedek parçaları ithalatı artabilir. Bu durum ise, dış ödeme güçlüklerinin yeniden ortaya çıkmasına yol açabilir. Üretim için zorunlu girdiler ithal edilmediği takdirde gerek üretim gerekse ona bağlı olarak büyüme, milli gelir ve istihdam azalacaktır. Bu durum aynı zamanda atıl kapasiteyi de ortaya çıkaracaktır,

- İç pazarın dar olması ve bu Pazar için üretim yapan sanayilerin ihracata yönelmeleri durumunda maliyet düşürücü, verimi artırıcı yatırımların yapılması ve optimal büyüklükte firmaların kurulması güçleşir. Bu nedenle maliyetler yüksek düzeylerde seyredebilir,
- İthal ikamesi stratejisi içe dönük sanayileşme stratejisi olarak kabul edildiğinden ihracatın yeteri kadar gelişmeyeceği ileri sürülmektedir. Dış ticarete ithalat kısıtlamaları, aşırı koruma ve aşırı değerlendirilmiş kurların uzun süre devam ettirilmesi, bu sanayilerin dışa açılmalarını zorlaştırabilir. Bu durum ekonomide etkinliğin ve verimliliğin düşmesine, maliyetlerin ve fiyatların yüksek kalmasına, dış piyasalarla rekabetin yapılamamasına ve buna bağlı olarak da ihracata yönelmenin engellenmesine yol açmaktadır.

İthal ikamesi yaklaşımı, ortaya çıkardığı sorunlarla beraber ihracatı arttırıcı bir ortam oluşturmadığı için eleştirilmiştir. Bu eleştiriler ve olumsuz etkiler ülkelerin ithal ikamesi sanayileşme stratejisini bırakarak ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmelerine neden olmuştur.

1.4.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Politikaları

İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest koşullarda, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiye değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlemesi ve ulusal kaynak tahsisin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (Kazgan, 1988:32).

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına ve aralarında önemli farklılıklar olmasına rağmen, ithal ikamesi ve ihracat dayalı stratejilerin benzer özellikleri de vardır. Örneğin amaçları bakımından her iki stratejinin benzerlikler gösterdiği söylenebilir. İki stratejide de açıkça belirtilen amaç, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamaktır. Ayrıca ödeme bilançosu açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması iki stratejinin de açıkça benimsediği amaçtır (Berksoy, 1982:218).

İki stratejinin ortak noktası her ikisinin de serbest piyasa koşullarını uygulaması olmasına rağmen, ihracata dayalı büyümenin ithalat ikamesine göre çeşitli avantajlara sahiptir (Arsan, 1988:8);

- İhracat ile kazanılan bir birim dövizin yurtiçi kaynak maliyeti, ithal ikamesiyle tasarruf edilen bir birim dövizin yurtiçi kaynak maliyetinden giderek daha aşağıya inme eğilimindedir,
- İhracata yönelik sanayileşme, ithal ikamesindeki sınırlı bir yurtiçi piyasa yerine geniş bir uluslararası piyasaya seslendiğinden yabancı sermaye için daha çekicidir,
- İhracata dayalı endüstriler daha fazla istihdam oluşturarak gelir dağılımına daha dengeli bir nitelik kazandırabilmektedir. çünkü ithal ikamesi politikaların aksine, ihracata dayalı sanayileşme politikaları, doğrudan maliyet kaynağına göre yapılandırılmış olduğundan, kullanacağı üretim teknikleri daha emek yoğun olmak durumundadır.

1.4.2.1. İhracat ve Büyüme

Dış ticaret akımları, bir ülkenin büyümesini etkileyen dış faktörlerden birisidir. 1950’li yıllardan beri düşük ve orta gelirli ülkelerin içeriye dönük ve dışarıya dönük kalkınma stratejileri olarak adlandırılan iki ayrı yöntem izlediklerini yukarıda ifade etmiştik. Dışa dönük yani ihracata dayalı kalkınma stratejilerini uygulayan bir ülke piyasalarını dış piyasaya açıp ihracatını teşvik ederek arttırmaya çalışmaktadır. İçe dönük yada ithal ikameci kalkınma stratejisinde ise, bir ülke uluslararası ticaretin önüne engel koyarak iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrileri geliştirmektedir.

1960’lardan beri yapılan çalışmalar, dışa dönük büyüme gerçekleştiren ülkelerin yıllık ortalama %5,9’luk büyüme gerçekleştirdikleri, buna karşılık aynı dönemde ithal ikameci ülkelerin büyüme oranının %4,7 olarak gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Dışa açık bir ülkenin reel GSMH düzeyleri 3,35 katına çıkarken, ithal ikameci gruptaki ülkelerin GSMH’ları ise yalnızca 2,26 katına çıkmıştır (Yıldırım ve Karaman, 2003:478).

Tablo 1.1.’de görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerde dışa dönük kalkınma stratejileri sonucu; ülkelerin dış ticaret hacmi artışı çok hızlı bir yükseliş göstermiştir. 1960 başından itibaren dışa dönük sanayi stratejisini uygulayan Güney Kore’nin; 1980 yılına göre ihracatı 1990 yılında 4 misli, 2002 yılında ise 9 misli artış göstermiştir.

1980 yılından itibaren dışa açık sanayileşme stratejisi benimseyen ülkemizde ise bu oran, 1980 yılına göre 1990 yılında 4 misli, 2002 yılında ise 14 misli olarak gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerde ise 1980 – 2002 yılı arasındaki artış hızları şöyle olmuştur: Malezya 6,5 misli, Polonya 3 misli, Brezilya 3 misli, Mısır 2 misli, Arjantin 3,2 misli, İran 2 misli artış göstermişlerdir. 1985 – 2002 yılları arasında bu ülkelerin büyüme hızları ise %2-6 aralığında seyretmiştir. En yüksek büyüme hızı ise G. Kore Malezya’da gerçekleşmiştir.

Tablo’dan da görüldüğü üzere, yüksek bir büyüme hızının elde edildiği ülkelerde, ihracat gelirlerinde de yüksek bir gelişme hızı sağlanmıştır. %3 civarı ve daha yukarısında ortalama büyüme gösteren ülkelerde, ihracat artış hızı da çok yüksek olmuştur. Bu ülkelerin genelinde ihracat artış hızı büyüme artış hızından daha yüksek olmuştur.

Tablo 1.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret (milyar dolar) ve Büyüme Hızı

ÜLKELER	1980		1990		2002		1985-1994	1995-2002
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	Ortalama Büyüme Hızı (%)	Ortalama Büyüme Hızı (%)
Türkiye	2,9	7,9	13,0	22,6	39,8	48,1	4,2	3,4
Arjantin	8,0	9,4	12,4	3,7	25,7	8,5	2,3	-0,6
Brezilya	20,1	23,0	31,4	20,7	60,4	47,2	2,9	2,3
İran	12,3	10,9	19,3	18,3	25,3*	17,5*	1,8	4,7
Mısır	3,9	6,8	3,9	10,3	7,1	12,9	3,0	4,5
Malezya	13,0	10,6	28,8	26,3	88,0*	69,6	7,1	4,8
G. Kore	17,2	21,9	63,7	66,1	162,6	148,4	8,2	5,4
Endonezya	-	-	26,8	21,5	58,8	35,6	6,8	2,5
Macaristan	-	-	9,2	8,6	34,8	36,9	-1,1	3,6
Polonya	14,0	15,8	15,8	12,2	41,7	49,3	1,3	4,3
Romanya	11,0	12,7	5,8	9,1	13,9	16,5	-2,5	1,5

Kaynak: DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2003

(* = 2001 Yılı)

İhracat, büyümeyi uyarıcı ve açıklayan çeşitli etmenlerden birisidir. Buna göre Kazgan'ın (1988) farklı varsayımlardan yola çıkarak ihracatın büyümeye olumlu ve olumsuz etkilerini vurgulayan kuramlarını irdelemekte yarar vardır. İhracatın büyüme üzerine olumlu etkilerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

- Atıl kapasite ve işsizliğin bulunduğu açık ekonomide, ihracat artışından kaynaklanan harcama artışının, milli harcamaları katlanarak arttıracığını gösterir. Reel üretim, çarpan katsayısı kadar artar. İhracat artışından kaynaklanan harcama artışı cari işlemler bilançosu açığını azaltır veya artırır. İç yatırım artışından kaynaklanan harcama artışı ise, tasarruf eğilimi sabit kaldıkça, dengeyi bozar,
- Az gelişmiş Ülkelerin (AGÜ) gerekli yatırımları yapması ve zorunlu ara malı kullanmaları, ithalat kapasitelerine bağlıdır. Bu malların döviz darboğazı nedeniyle ithal edilememesi büyümeyi yavaşlatmaktadır. Büyüme için tasarruf ve dış finansman gereklidir. Tasarruf eğilimi ve kapasite sınırlılığı yatırımı katlıyorsa

tasarruf açığı vardır. Döviz yetersizliğinden ithalat sınırlanıyorsa döviz açığı vardır. döviz açığı varken AGÜ tasarrufu iç ve dış pazar aracılığı ile yatırım malına dönüştüremez. Tasarrufu iç pazarda yatırıma dönüştürememe nedeni, yatırım malı sanayi bulunmaması ve bunları kuramamasıdır. Dış pazarda dönüştürememesinin nedeni ise, dış pazarlarda durgunluk, şiddetli korumacılık AGÜ'lerin ihracat malı talep esnekliğinin, ve politika olabilir. Bu durumda AGÜ, dış kredi, dış yardım dahil ek döviz geliri sağlayamazsa, mevcut tasarruf kapasitesini de gerçekleştiremeyebilir,

- İhracat ve ithal malların göreceli dünya fiyatları uygun olduğu sürece uluslararası görecelilik-fiyat yapısına göre ülkelerin uzmanlaşmasının, reel gelir artışına yol açacağını belirtir. Bir ülke diğerine göre daha fiyatla üretebileceği malları üretip, ihracat eder ve daha yüksek fiyatla üretebileceği malları ithal ederse uzmanlaşır ve dış ticaret hadleri sabitken reel gelir artar,
- Teknoloji imalat sanayisinde özellikle sermaye yoğun dallarında optimal üretim miktarını çok büyütülmüştür. Oysa AGÜ'lerin iç pazarı bu üretimi karlı fiyatta mal edemeyecek kadar küçüktür. Satın alma gücü düşüklüğü iç pazarı sınırlar ihracat, dış talebi devreye soktuğundan imalat sanayinde firmalar teknolojik optimal ölçülerde kurulabilir. Böylece düşük birim maliyet ve dış pazarla rekabet gücü sağlanabilir,
- Firmalar teknolojik gelişme ve maliyet hesaplarını daha dikkatli yapar. Firma ölçeğini dünya pazarına göre kurmuşsa, ihracatını sürdürebilmek için rekabet gücünü korumaya dikkat eder. Bu durum firmaların daha etkin kaynak kullanımını sağlar ve teknolojik değişmeden daha çok yararlandırır.

Bu kuramlardan yola çıkarak, ihracatın büyümeye olumlu etkisinin daha çok sanayi mamul ihracatı ile olmasının faydası olduğu kabul edilir.

Yukarıda, farklı varsayımlardan yola çıkan ve ihracattan büyümeye doğru yayılan olumlu etkilerin yanısıra, ihracat ile büyüme arasında olumsuz etkileri içeren kuramlar da mevcuttur. Bunların en önemlisi Bhagivati'nin "*fakirleştiren büyüme*" kuramıdır. Bu kurama göre, dış ticaret hadleri sabitken, büyüme nedeniyle reel gelir artışı, dış ticaret hadlerinden doğan kayıptan büyükse sorun yoktur. Küçükse büyümenin sağladığı gelir artışı bu kayıpla yok edildiğinden fakirleştiren büyüme sürecine girilir. İhracat malı dış talebi esnek değilse ihracat miktarı arttıkça, fiyat; dış pazarda miktar artışından daha çok düşer ve döviz geliri azalır. Fakirleşen büyüme de fiyat düşüşü kaybı ihracat miktarı ile telafi edilemez. Ülke ihracatı artırmaya çalıştıkça fakirleşir. Bir diğer olumsuz etki ise,

Az gelişmiş ülkedeki tüketiciler sanayileşmiş ülkelerdekini taklit etmektedir. Buda tüketim eğilimini artırarak, tasarruf eğilimini azaltacaktır. Sonuçta sermaye birikimi azalır ithalat artacaktır. Bu ithalat artışını karşılamak için Az gelişmiş ülkeler, talep esnekliği düşük, talep artış hızı yavaş tarım ürünleri ve hammadde ihracatını artırmaya hız verirse, dış ticaret hadleri Az gelişmiş ülkeler aleyhine döner ve ülke reel gelir kaybına uğrayabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE İHRACAT YAPISI

Türkiye Cumhuriyet'inin 80 yıllık ekonomi politikaları tarihi, geri kalmış bir tarım ekonomisini sanayi ekonomisine dönüştürmek ve ticari bütünleşmelerine katılarak küresel ve bölgesel karar alma mekanizmalarının içerisinde yer almak yolunda harcanan çabaların tarihi olmuştur. Bu kapsamda, sanayileşme ekonomi politikaların temel hedefi olurken, dış ticaret politikaları da Cumhuriyet tarihinde sanayileşme hedefine giden yolda en önemli araçlardan biri olarak kullanılmıştır (Taşkın, 2005).

Cumhuriyet tarihi başlarında Türkiye'nin ihracat yapısı içerisinde tarım ürünleri ön planda olmuştur. Bu yıllarda tarım ürünlerinin ihracat içerisindeki payı %90 seviyelerinde seyretmiştir. Son dönemlerde, özellikle 1980 sonrası dışa açık sanayileşme kalkınmasından sonra, ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payı gittikçe artış göstererek adeta ihracatımızın lokomotifine haline gelmiştir.

Bu bölümde, Türkiye ekonomisinin bu gelişimini belli başlı bazı alt dönemler itibarıyla kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. 1923 – 1945 DÖNEMİ

1923 – 1945 döneminde uygulanan ekonomi politikaları, birden çok ekonomik sistemin özelliklerini içinde barındırmaktadır. Bir yandan kuruluş döneminin şartları gereği üretim yetersizliği, sermaye kıtlığı, yaşam mücadelesinin getirdiği sıkıntılar nedeniyle devletçi politikalar uygulanırken, diğer yandan günümüz ekonomilerinin önceliklerinden olan liberal uygulamaların zemini oluşturulmuştur. Ama dönem genelinde, devletin ekonomiye hakimiyetinin ve müdahalelerin ağırlığı fazla olmuştur.

2.1.1. 1923-1929 Dışa Açık Ekonomi Dönemi

Cumhuriyetin kurulmasından önceki oniki yıl (1911-1923) savaşlarla geçmiştir. Anadolu insanı, maddi ve manevi tüm onurunu ortaya koyarak bağımsızlık savaşını kazanmış ve 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Bağımsızlık savaşı sonunda kurulan yeni devletin izleyeceği ekonomi politikaların ana hatları, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde belirlenmiştir (Acar, 1995: 21). Lozan Konferansının kesintiye uğradığı bir

sırada toplanan İzmir İktisat Kongresinde yeni Türkiye'nin ekonomik sorunları tartışılarak, Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Ticaret, sanayi, işçi ve tarım temsilcilerinden oluşmuş 1135 delegenin katıldığı kongreye Atatürk'ün açılış konuşması ile başlanmıştır.

Bu kongrede, dış ticaret için yapılması gereken hususlar aşağıdaki şekilde ele alınmıştır (Acar; 1995: 24).

- Gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Hammaddesi yurtiçinde olan endüstri kollarının kurulması,
- Yabancı sermaye girişine ait koşulların belirlenmesi,
- Sanayiye teşvik edici yasaların çıkarılması,
- Gümrük yardımıyla sanayinin dış ticaretten korunması.

İktisat Kongresi sonrası Türkiye Lozan anlaşmasını yaparak hem siyasal hem de ekonomik bağımsızlığına kavuşmuştur. Dış ticaret yönünden Lozan anlaşmasının olumsuz tarafı, Osmanlı Devleti döneminde 1916 yılında kabul edilen ithalat ve ihracata kısıtlama getirilmesini içeren durumun beş yıl daha yürürlükte kalması olmuştur (Parasız, 1998: 16).

Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle birlikte yaşanan olumsuzluklara rağmen Türk Cumhuriyetinin kuruluşunun ilk yıllarında hem ithalat hem de ihracat gelirlerinde bir artış gözlemlenmiştir. 1923-1930 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişme aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.1. 1923- 1930 Yılları Arasında Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi (-000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1923	50790	86872	-36082
1924	82635	100462	-18027
1925	102700	128953	-26258
1926	96437	121411	-24374
1927	80749	107752	-27008
1928	88278	113710	-25432
1929	74827	123558	-48731
1930	71380	69540	1840

Kaynak: www.die.gov.tr (01/05/2005)

Buna göre 1923'ten itibaren bir yandan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk bunalımını atlatan dünya ekonomisinin hızla gelişmesi öte yandan kurtuluş savaşından çıkan Türkiye'nin ekonomik canlanma dönemine girmesiyle, 1925 yılına kadar hem ihracatımız hem de ithalatımız sürekli olarak artmıştır. Ancak 1926 yılından itibaren dünyadaki ekonomik bunalıma paralel olarak Türkiye'nin dış ticaret hacminde bir daralma meydana gelmiştir (Parasız, 1998: 17).

Bu dönemlerde Türkiye'nin ihracat yapısına baktığımızda, en önemli payın tarımsal ürünlerde olduğu görülmüştür. Tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payı %85, madencilik sektörünün payı %4-5 ve sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payı ise %10 civarında olmuştur (Şahin, 2002: 44). 1923-1930 yılları arasında Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları arasında İtalya başı çekmiştir. Bu ülkeyi ABD ve Almanya izlemiştir (Şahin, 2002: 26).

Tablo 2.2. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı Reel (%)
1923	43,1	10,6	46,3	-
1924	47,8	8,5	43,7	14,9
1925	44,7	8,9	46,4	12,8
1926	49,9	8,7	41,5	18,21
1927	39,5	11,9	48,6	-12,8
1928	42,4	10,6	46,9	11,0
1929	49,8	9,1	41,2	21,6

Kaynak: www.die.gov.tr (12/05/2005)

1923 – 1930 yılları arasında milli gelirin gelişimi yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Bu dönem içinde ortalama milli gelir 1927'deki yüzde 12,8 negatif büyümeye rağmen ortalama artış hızı yüzde 10 civarında olmuştur. Bu dönemde özellikle iç ve dış piyasa koşullarına bağlı olarak tarım ürünleri fiyatları ve hava koşullarındaki değişiklikler tarımsal üretimde dalgalanmalara neden olmuştur. Bu dönemde tarımsal üretimin milli gelir içerisindeki payının %45-50 seviyelerinde olması göz önüne alındığında daha iyi anlaşılır.

2.1.2. 1930 – 1939 Devletçilik Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklere gidilmesi 1929 yılından sonraya rastlamaktadır. 1930 – 1939 döneminde dünya ekonomisi büyük bir buhran içine sürüklenirken, Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir milli sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye yönelmiştir. 1929 yılında başlayan büyük buhranın hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha fazla düşürmesi, sermaye hareketlerinin daralması Türkiye'nin de dış ticareti denetleyen ve korumacı yeni bir yapıya geçişi gerekli kılmıştır (Varol, 2004).

Türkiye'nin liberal ekonomi uygulamasından devletçi politikalara yönelmesinin birçok görünür iç ve dış nedenleri vardır. İçsel nedenleri arasında; Türkiye'de 1930'lara gelindiğinde özel teşebbüse dayalı sanayileşmenin beklenen ölçüde gelişmemiş olması, sanayi yatırımlarının istenen düzeyde olmaması, kişi başına gelirin düşüklüğü, alt yapının yetersizliği, sermaye yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı, müteşebbis eksikliği, yabancı sermayenin çekingenliği ve 1929 yılında yeni gümrük rejiminin yürürlüğe girişine kadar

milli sanayinin dış rekabete karşı korunmaması gibi faktörler etkili olmuştur. Devletçiliğe geçişte etkili olan dış nedenler ise; 1929 – 30 Dünya İktisadi Krizi pek çok ülkede fiyatların düşmesine, stokların artmasına, üretim kapasitelerinin gerilemesine ve büyük bir işsizliğe neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmeler karşısında, serbest piyasa mekanizmasına olan güven önemli ölçüde sarsılmış ve bunalımdan çıkış için hükümetlerin ekonomide daha etkin bir rol oynaması gerektiği fikri giderek yaygınlaşmıştır (Acar, 1995;43-44).

1930 – 1939 döneminin iktisat politikalarının evriminde gözlenen başlıca geçiş dönemleri, salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilir (Boratav, 2003: 67).

1930 – 1939 döneminin en önemli olayı, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yürürlüğe konmasıdır. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın başlıca amaçlarını şu şekilde özetlenebilir (İnan, 1972: 16).

- Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetişmekle beraber temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.
- Bu hammadde üretimi, büyük sermaye ve teknik kuvveti gerektiren sanayiler olduklarından, kuruluşları Devlet ve Milli Müesseselere bırakılmıştır. Bu Türkiye sanayisine, tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratacaktır.
- Kurulmasına karar verilen sanayilerin, istihsal kapasitesi memleket ihtiyaç ve istiklaliyle orantılı olmalıdır.

Birinci Beş yıllık sanayi planının başarılı olması üzerine, 1938-1943 dönemini kapsamak üzere ikinci bir sanayi planı daha hazırlanmış ve 1936 yılında yayımlanmıştır. Bu planda özellikle ara malları ile yatırım mallarının üretimine ağırlık verilmiştir (Acar, 1995: 48).

Ayrıca bu dönemde, 1930'larda, devlet kapitalizmi aracılığıyla sanayiye hızlandırmak ve yapısını farklılaştırmak için yeni bir iktisat politikası oluşturdu. Sanayileşme politikasındaki bu değişiklik, Türkiye'nin uluslararası iş bölümündeki yerine karşı duyulan rahatsızlıkla yakından ilgili olmuştur. Bu nedenle hükümetin dış ticaret politikasında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Hükümet, dış ticaret politikası ile sanayileşme politikası arasında uyumluluğu arttırmak için, kambiyo kontrolü, ikili ticaret anlaşmaları ve ithalat üzerindeki fiziki kısıtlamalar gibi yeni uygulamalara başvurmuştur (Tezel, 1994: 167).

1930'lu yıllarda hükümet dış ticareti sıkı kontrol ve denetim altında yürüttü. 1929 tarihli yeni gümrük kanunu ve 1930 tarihli Türk parasının kıymetini koruma kanunu hükümeti ithalatı dilediği gibi kısıtlama ve denetleme imkanı vermiştir. Dış ticaretin

kontrol altında tutulması içerde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasına da uygun olmuştur. 1930'lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikası Şu ilkelere dayandırılabilir (Şahin, 2002: 72).

- Türkiye'nin müşterilerinden mal satın almak,
- İçerde üretilen malların ithalatını yasaklamak,
- Diğer malların ithalatını ticaret anlaşmaları çerçevesinde serbest tutmak,
- Dış ticaret fazlası elde etmek,
- İhraç malların kalitesini iyileştirmek ve çeşitlendirmek.

1930- 1939 yılları arasındaki dış ticaretteki gelişmeleri Tablo 2.3.'de görmek mümkündür. Tablodan anlaşılacağı gibi, dönemin başlarında ihracat ve ithalat değerlerinde önemli daralmalar olmuştur. Dış ticaret hacmi 1932'de en düşük seviyesine indikten sonra tekrar yükselmeye başlamış ve 1937 yılında ihracat yüz milyon dolar sınırı aşmıştır. Bu dönem içinde 1938 yılı hariç diğer yıllarda mal grupları ihracat bilgilerine göre dış ticaret fazlalığı oluşmuştur.

Tablo 2.3. 1930 – 1939 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1930	69.5	71.4	+1.8
1931	59.9	60.2	+0.3
1932	40.7	48	+7.3
1933	45.1	58	+13
1934	68.8	73	+4.2
1935	70.6	76.2	+5.6
1936	73.6	93.7	+20
1937	90.5	109	+18.7
1938	118.9	115.1	-3.8
1939	93.7	100.8	+3.1

Kaynak: www.die.gov.tr (01/05/2005)

Büyük buhrana rağmen, 1930-1939 arasında Türkiye yıllık ortalama yüzde altı'ya yakın bir büyüme temposunu yakalamıştır. 1923'te kişi başı 43 dolar olan milli gelir 1939'da 90 dolara çıkmıştır (Büyük, 2003). Bu dönemde, milli gelir içerisinde tarımsal ürünlerin payı %40'lar seviyesine gerilemiş, sanayi sektörün payı ise % 10 düzeyinden %15 seviyelerine çıkmıştır (Tablo 2.4.).

Tablo 2.4. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı (%)
1930	46,8	10,0	43,2	2,2
1931	49,2	10,5	40,3	8,4
1932	39,3	13,9	46,9	-10,6
1933	41,4	14,2	44,4	15,9
1934	40,1	15,3	44,6	6,0
1935	38,8	15,7	45,4	-3,0
1936	48,6	12,3	39,1	23,2
1937	46,2	13,4	40,4	1,6
1938	44,4	14,2	41,4	10,0
1939	43,2	15,5	41,4	6,4

Kaynak: www.die.gov.tr (25/05/2005)

2.1.3. 1940-1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi

İkinci Dünya savaşına katılmamasına rağmen, Türkiye savaşın etkilerini hissetmiş ve devlet savaş ekonomisi tedbirleri almıştır. Ekonomi politikaları genelde mal darlıklarını ve fiyat artışlarını frenleme ve sosyal adaletsizlikleri düzeltme yönünde olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu bu uygulamaların bir sonucu olmuştur (Fırat, 2004.11).

Hükümete geniş yetkiler veren Milli Koruma Kanunu ile mal kıtlıklarının doğurduğu sıkıntıları yok etmek ve bu durumdan faydalanarak aşırı kazanç sağlanmasını önlemek amaçlanmıştır. Kanun ile sanayi kuruluşlarının hangi ürünleri ne miktarda üretecekleri, tarımda çiftçilerin hangi ürünleri yetiştirecekleri gibi konular düzenlenmiştir. Bu dönemde alınan tedbirlerden bir diğeri de 1942 yılında konulan Varlık Vergisidir. Yasa olağanüstü koşullar nedeniyle bir defaya mahsus çıkartılmıştır. Bu yasa ile şu sonuçlara ulaşmak amaçlanmıştır (Tokgöz, 2001: 113);

- Enflasyonla mücadele için tedavül den para çekmek,

- Savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi almak,
- Devlet gelirlerini arttırmak.

Ancak Hükümet bütçe açığını varlık vergisi yoluyla elde ettiği ek gelirlere kapatamayınca, sıkı para politikasını bırakarak para basmaya başlamıştır. Ülke böylece Cumhuriyet döneminde ilk kez enflasyon süreciyle karşı karşıya gelmiştir (Tokgöz, 2001: 113-114).

Bu yıllarda ihracat ve döviz rezervlerindeki artışa karşın, tarım ve sanayi sektörlerindeki üretim yetersiz kalmış ve milli gelir ile kişi başına gelir önemli ölçüde azalmıştır. 1930'lı yıllarda uygulanan politikalar sonucu, esasen bir hayli daralmış bulunan ithalat, dolayısıyla hammadde, ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin daralması ve faal nüfusun önemli bir bölümünün silah altına alınması sonucunda, 1940-1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olarak kabul edilir (Boratav, 2002: 86).

İthalat 1938-39 ortalama 110 milyon doların üzerindeyken, bu oran İkinci Dünya Savaşı esnasında daralma göstermiştir. Yine bu dönemde dış ticaretin gayri safi milli hasıla içindeki payı giderek azalmış, dünya savaşı sırasında yüzde 6-7 düzeyinde değişim göstermiştir.

Tablo 2.5. 1938 –1945 Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (-000\$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaretin GSMH İçindeki Payı (%)
1938	118899	115019	-3880	15,6
1939	92498	99647	7149	12,1
1940	50035	80904	30869	7,1
1941	55349	91056	35707	6,4
1942	112879	126115	13236	5,1
1943	155340	196734	41394	5,0
1944	126230	177952	51722	5,9
1945	96969	168264	71295	6,3

Kaynak: www.die.gov.tr (05/05/2005)

2.2. 1946 – 1979 DÖNEMİ

1940'lı yılların sonuna doğru devletçi müdahale yerine geçmeye başlayan liberalleşme uygulamaları, 1950 yılından itibaren daha da artarak devam etmiştir. Ancak bu tablo 1950'lili yılların sonunda yaşanan ekonomik problemler ile siyasi bunalımların beraberce görülmesi, Türkiye'yi 27 Mayıs 1960'da siyasal ve toplumsal düzeyde olduğu gibi, ekonomik politikalar açısından da yeni bir döneme girmesine neden olmuştur. 1960'da yeni anayasanın hazırlanması ve uzun vadeli ekonomik planların yapıldığı ekonomik politikalar ile devam etmiştir. 1962 yılında ise, bir yıl süreli plan hazırlanmış ve bu planın başarılı olması üzerine, bundan sonra beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır.

2.2.1. 1946 – 1958 Yeni Dünya Düzeni Serbest Dış Ticaret Dönemi

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı korumacı, ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi ve teorik ve pratik altyapısının uluslararası Keynescilikle atılmış olması savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin Az Gelişmiş Ülkelerde (AGÜ) benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet konumundaki ABD'den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir (Cem, 1995: 376).

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946, iktisadi dönüşümlerinde başlangıç yılı sayılmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulmasını ve liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç dış etmenlerinde katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu dönemde, tarım kesimi, hızlı makineleşme, traktör kullanımındaki artış ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla, köklü değişime uğramıştır. Bu süreçte, kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşme belli başlı sonuçlardır. Sanayide, temel tüketim mallarının yerli üretimi, özel kesiminde katılmasıyla yeni bir ivme kazanmış ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi özlemi başlamıştır. Bu nedenle, dışalım yerine yerli üretim sürecinin birinci aşaması başlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2004: 89).

Bu dönemdeki Türkiye'nin yeni ekonomi politikalarına atılan en önemli adım, 1946 yılındaki devalüasyon ve dış ticaret liberasyon önlemleri olmuştur. Bu devalüasyon ile

TL'nin değeri 553,6 oranında dūşürölerek, bir Amerikan Doları karşılığı 2,80 TL olarak kur sabitleştirilmiştir.

Bu devalüasyonun nedeni, savaş sonrası uluslararası fiyat düzenleme ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlayarak ihracatı arttırmak olmuştur (DTM, 2004). Ayrıca savaş sonrası ithal mallarına çok gereksinim olduğu bir dönemde yapılan bu devalüasyon, ihraç mallarının ucuz fiyatlarla satılmasına, buna karşılık ithal mal girdisi kullanan sektörlerde maliyetlerin daha da artmasına yol ağmıştır (Çapraz, 2001: 135).

Yine savaş sonrasında, dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin ana kurallarının saptayan Bretton Woods antlaşmalarına katılabilmek için Türkiye'de fiyat ve kambiyo kuru kararlılığını sağlamak, devalüasyon kararının arkasındaki bir başka önemli nedendir (Tezel, 1994: 185).

Devalüasyon ile birlikte 1950 yılında patlak veren Kore savaşı özellikle Dünyada hammaddelere karşı talep oldukça artmış ve fiyatlar yükselmiştir. Tarım, yer altı hammaddeleri ihraç eden Türkiye'de bu gidişe ayak uydurarak Türk ürünlerinin talebi yükselmiş, dolayısıyla ihracat gelişmiştir (Uludağ, 2003: 26).

Tablo. 2.6. Türkiye'nin Dış Ticareti ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yıllar	İthalat (-000\$)	İhracat (-000\$)	Dış Ticaret Dengesi (-000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1950	285664	263424	-22240	92.2
1951	402086	314082	-88004	78.1
1952	555920	362914	-193006	65.3
1953	532533	396061	-136472	74.4
1954	478359	334924	-143435	70.0
1955	497637	313346	-184291	63.0
1956	407340	304990	-102350	74.9
1957	397125	345217	-51908	86.9
1958	315098	247271	-67827	78.5
1959	469982	353799	-116183	75.3
1960	468186	320731	-147455	68.5

Kaynak: www.die.gov.tr (25/05/2005)

Tablo'da görüldüğü üzere, 1953 yılı 1950-1960 döneminin en yüksek dış ticaret hacmine sahiptir. Yine 1950-1953 yılları arasındaki gelişme ve potansiyel talep ile birlikte ekonominin ithal talebi de çok yüksek olmuş, liberasyon en yüksek seviyede uygulanmıştır. İhracattaki artışa karşılık, ithalattaki artışın çok daha fazla olması açığın döviz rezervleri, dış yatırımlar ve özel kredilerle kapatılmasını gerektirmiştir. Aynı dönemde, Türkiye'nin ihracat gelirleri yine mutlak olarak tarım ve hayvancılık ürünlerine bağlı olup, tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %93'tür. Sanayi ürünlerinin ise ihracat gelirlerindeki payı %5'in altında olmuştur.

1946-1953 döneminin ana ekonomik göstergeleri, hızlı bir büyüme sürecini yansıtmıştır. Sabit fiyatlarla milli gelirdeki değişmelerin yıllık ortalaması, %10.2'lik bir artış oranı vermiştir. Bu hızlı büyüme, büyük ölçüde, savaş yıllarını kapsayan altı yıllık bir gerilemenin telafisi niteliğinde olduğu söylenebilir (Boratav, 2003: 101). Bu dönemde tarım sektörünün büyümesi %40'lar civarında iken sanayi sektöründeki büyüme hızı 1939'lı yıllar seviyesine ancak 1952 yıllarında çıkmıştır. 1954 – 1960 yılları, kendisinden

önceki ve sonraki dönemlere göre, milli gelir büyüme hızının belirgin bir biçimde düşük olduğu dönem olmuştur. Milli hasılanın ortalama yıllık büyüme oranları bu dönem için %4.4 olmuştur.

Tablo 2.7. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı (%)
1946	45,5	14,9	39,5	31,9
1947	38,6	15,2	46,2	4,2
1948	44,3	12,8	42,8	16,4
1949	40,4	13,1	46,5	-5,5
1950	40,9	13,1	45,9	9,3
1951	43,4	11,9	44,6	12,8
1952	42,5	11,8	45,7	11,9
1953	41,5	12,7	45,8	11,3
1954	36,8	14,3	48,9	-3,0
1955	37,5	14,7	47,8	7,9
1956	38,2	15,6	46,2	3,1
1957	37,7	16,0	46,3	7,8
1958	39,3	16,2	44,4	4,6

Kaynak: www.die.gov.tr (25/05/2005)

1954'ten sonra tarımsal üretimin düşmesi, büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının artması, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, A.B.D'nin dış yardımları azaltması ve devalüasyon konusundaki baskıların artması sonucunda hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde köklü önlemler alma yoluna gitmiş, dış ticaret politikasını yeni baştan düzenleme girişiminde bulunmuştur. 1958 istikrar programında yer alan önlemler mali ve parasal nitelikte olup şöyle özetlenebilir (Karakayalı, 2003: 109),

- Türk parasının dış değeri yeniden ayarlanmıştır,
- Paranın gerçek değerini arttırmak için borçlanma ve mevduat faizlerinin ayarlanması öngörülmüş,
- İthalatın düzenlenmesi için yeni bir dış ticaret düzeni ortaya konmuş ve geçerli gereksinmelerin üçer aylık kotolar halinde ithali programa bağlanmış,
- İhracatın özendirilmesi için genel olarak serbest olduğu ilan edilmiş ve belirli mallar için kambiyo primleri uygulaması öngörülmüş,

- Bu tarihe kadar birikmiş olan dış ticaret borçlarının süresinin uzatılması ilan edilmiştir.

2.2.2. 1960-1979 Planlama ve İthal İkamesi Dönemi

1950 – 1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke ekonomisine el koyduğunda ekonomi, 1958 bunalımından çıkmış, ancak 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan konusunu iyice gündeme oturtmuştur (Yenal, 2001: 121).

Bu ekonomik koşullarda, siyasi bunalımla birlikte 1960 yılında yeni bir anayasa hazırlanarak, uzun vadeli bir ekonominin planının yapılması çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Bunun için ilk önce 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca, 1958 yılında alınan istikrar önlemleri, 27 Mayıs 1960’dan sonra eskisinden daha sıkı biçimde uygulanmaya devam etmiştir. 1962 yılında ise, bir yıl süreli bir plan hazırlanmış ve planın başarılı olması üzerine, bundan sonra, beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır.

Kabul edilmiş ve uygulanmış üç ayrı beş yıllık planın her birinde önce 15 yıllık dönem ele alınmakta, ondan sonra plan hangi beş yıllık döneme aitse o dönemin amaçları detayları ile ortaya konmaktadır. Bunlara ek olarak, yıllık programlara hazırlanmakta ve faaliyetler en son detayına kadar belirtilmektedir. Planlı kalkınmanın 15 yıllık hedeflerini şu noktada özetlemek mümkündür (Uludağ, 2003: 31).

- Yıllık %7’lik bir büyüme hızının sağlanması,
- İstihdam sorunlarının çözümlenmesi,
- Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- Tüm hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir.

Bu hedefler çerçevesinde ele alınan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlüğe konulmasıyla, ithal ikameci sanayileşmede yeni bir evreye girmiştir. Sıkı maliye ve para politikaları, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi biçimde tahsisine engel olan enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin gelişmesini önleyecek biçimde tespit edilmiştir. kamu yatırımlarının, vergiler, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış alemden sağlanacak kaynaklar gibi gerçek tasarruflarla finanse edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca para

ve kredi politikaları, özel sektör yatırımlarının gerçek kişi ve kurum tasarrufları ile finansmanını mümkün kılacak biçimde tespit edilmiştir.

Bu planın öngördüğü dönem sonunda Türk ekonomisinde şu gelişmeler olmuştur: sanayi için yıllık yüzde 12,3 gelişme hızı öngörülmüş, bu oran yüzde 10,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayideki büyüme hedefinin tutturulamaması yanısıra, dış finansman kaynaklarının hedeflenen ölçüde sağlanamamış olması ve tarım kesimi gelişiminin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı bulunması nedeniyle %7'lik büyüme hızına ulaşamamış, yılda ortalama yüzde 6,6 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Üstelik bu büyüme hızı ortalama %5,2'lik enflasyon oranı ile gerçekleşmiştir.(Tablo 2.8.)

Tablo 2.8. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Ekonomik Göstergeler

	1963	1964	1965	1966	1967
Büyüme Hızı (%)	9,7	4,1	3,1	12,0	4,2
Enflasyon (%)	4,3	1,2	8,1	4,8	7,6
İhracat (Milyon \$)	368,1	410,7	463,7	490,5	522,3
İthalat (Milyon \$)	687,6	537,2	571,9	718,2	684,6

Kaynak: Tokgöz, 2001:164

1968 – 1972 yılları arasında gerçekleştirilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının, Birinci Plandan farkı çok kesimli olmasıdır. Tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi tek tek ele alınırken, plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı, Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmektir. Plandaki diğer temel hedefler ise şöyledir (Tokgöz, 2001: 168).

- Ekonomide sanayi sektörü sürükleyici bir nitelik kazanacak,
- Sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 olacak ve dönem sonunda GSMH'daki payı yüzde 20,5 düzeyine çıkacak,
- Tarım sektörü ortalama olarak %4,1 oranında büyüyecek,
- Dış tasarrufların GSMH içindeki payı 1967 yılında %2 iken 1972'de %1,7'ye düşürülecek. Dışa bağımlılık azaltılacak,
- Yatırım harcamaları 1967'de GSMH'nın %19,9'u iken, 1972 sonunda bu oran %24,3'e yükseltilecek,

- Yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranı aynı yıllar için %17,9'dan %22,6'ya çıkmış olacak,
- Yıllık ortalama olarak ithalatın %7,9, ihracatın %7,4 ve işçi dövizlerinin %5,5 oranında artacağı hesabına dayanarak, 1972 yılı sonunda dış ticaret açığının 395 milyon, cari işlemler açığının ise 226 milyon dolar olacağı öngörülmüştür.

Bu plan döneminde, bir taraftan “ithalat” yerine “yerli üretim” ikame edilirken, diğer taraftan “ara mallar” üretimi önem kazanmıştır. Ayrıca vergi iadesi, döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşviklerine önem verilmiş ve ihracat birlikleri kurulmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık kalkınma Planı 1973 – 1977 yıllarını kapsamakta ve onbeş yıllık uzun dönemli bir perspektifin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında 1963 yılında imzalanan ortaklık anlaşmasının 1 Ocak 1973 yılında kanuni olarak yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık dönem içinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, özellikle sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden plan onbeş yıllık perspektif içerisinde değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. 1973 – 1995 yıllarını kapsayan bu yeni stratejiyle ulaşılmak istenen başlıca hedefler şunlardır (DTM, 2005).

- GSMH'nın yılda ortalama yüzde 9 dolayında artması,
- Sanayinin milli gelir içindeki payının yüzde 23'ten yüzde 40'a çıkarılması, buna karşılık tarım kesiminin payının yüzde 28'den yüzde 10'a indirilmesi,
- Toplam çalışanlar içinde sanayi kesiminin payının yüzde 11'den yüzde 22'ye yükseltilmesi, tarım kesiminin payının ise yüzde 60'tan yüzde 20'ye düşürülmesi şeklindedir.

Dördüncü plan ağır bir ekonomik ve siyasi bunalım döneminde bir yıl gecikme ile, 1978 yerine 1979'da uygulamaya konulmuştur. Ekonomik bunalım dış ödeme gücü ve enflasyon gibi geleneksel göstergelerle, fakat önceki bunalımlardan daha ağır bir nitelik taşıyordu. Ham petrol fiyatlarının 1974 başında ve izleyen yıllarda sürekli olarak yükselmesi ile Türkiye'nin yoğun ekonomi ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerde ekonomik durgunluk ve enflasyonun birlikte görülmesi, kaçınılmaz olarak, ülkenin dış ödemeler durumunu sarstı. İthalat giderlerinin hızla artmasına karşılık ihracat yavaşlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2004:152).

1963 – 1980 yılları arasında yapılan kalkınma planlarında, sektörel yatırım dağılımlarının planlanan – gerçekleşen değerleri planlı dönem süresince önemli bir değişim göstermemiştir. Tabloda dikkat çeken en önemli göstergelerden biri planlı yatırım

oranlarının bir önceki plan gerçekleştirmelerine yakın olmasıdır. Üç ana sektörü ele aldığımızda, birinci plan döneminde tarım sektörünün yatırımlar içindeki dağılımı %14'lerde olmasına rağmen bu oran diğer plan dönemlerinde düşüş göstermiş ve %12'lere gerilemiştir. Buna rağmen sanayi sektörü birinci planda %20'lik bir paya sahipken diğer planlarda bu oran %28'lere kadar çıkmıştır. Hizmetler sektörünün payı ise %50'ler civarında seyretmiştir.

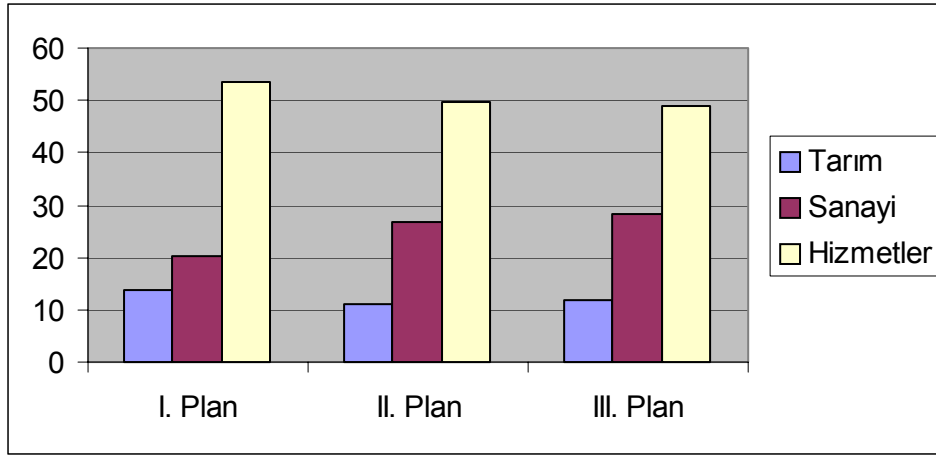
Tablo 2.9. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı
(P: Plan G: Gerçekleşen, %)

Sektörler	I. Plan		II. Plan		III. Plan		IV. Plan
	P	G	P	G	P	G	P
Tarım	17,7	13,9	15,2	11,1	11,7	11,8	12,2
Madencilik	5,4	5,6	3,7	3,3	5,8	3,7	6,1
Sanayi	16,9	20,4	22,4	26,8	31,1	28,2	27,4
Enerji	8,6	6,5	8,0	9,0	8,5	7,4	10,6
Ulaştırma	13,7	15,6	16,1	16,0	14,5	20,6	16,3
Turizm	1,4	1,3	2,3	2,1	1,6	1,0	1,2
Konut	20,3	22,4	17,9	20,1	15,7	16,9	14,6
Eğitim	7,1	6,6	6,7	4,7	5,0	3,3	4,8
Sağlık	2,3	1,8	1,8	1,5	1,4	1,1	1,4

Kaynak: DPT, III. Kalkınma Planı s:30, IV. Kalkınma Planı, s:34.

Grafik 2.1. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Gerçekleşen, %)

Kaynak: DPT, III. Kalkınma Planı s:30, IV. Kalkınma Planı, s:34

Türkiye Cumhuriyet’inde üçüncü büyük ve önemli istikrar kararları, 10 Ağustos 1970 tarihinde alınmıştır. 1970 yılına gelene kadar, ekonomimiz belli darboğazlarla karşılaşmış, dış ticaret açığı yeniden büyümüş, TL aşırı derecede değerlenmiş, işçi döviz girişleri azalmıştır. 1970 yılında %40 oranında devalüasyon yapılarak 1dolar=15 TL kuru belirlenmiştir. 1970 yılında gerçekleşen devalüasyonun kısa vadedeki etkileri beş kategoride değerlendirilebilir (Apak, 1993: 135);

- Toplam talep düzeyi veya artış oranını azaltmaya yönelik olarak yurtiçi makroekonomik politikada değişiklikler yapılmıştır,
- Fiyatlar etkilenmiştir,
- Dış borçlanmanın artması, borçların ertelenmesi veya daha fazla dış yardım sağlanması yoluyla arzda değişiklik yapılmıştır,
- Ticarete getirilen miktar kısıtlamalarının çoğunda değişiklik yapılmıştır,
- Devalüasyonun amaçlarıyla direkt olarak ilgili olmayan bazı önlemler devalüasyonla aynı zamanda alınmıştır.

Buna göre, 1970 yılında uygulamaya konan ekonomik önlemler paketi devam eden dört yılda oldukça olumlu sonuçlar vermiş ve dış ticaret açıkları küçülmüştür. Yurt dışında çalışan işçilerin gönderdikleri dövizlerin beklenenin ötesinde artması sonucu cari işlemler bilançosu 1972 yılında sadece 8 milyon dolar bir açık, 1973 yılında ise 484 milyon dolar fazla vermiştir. Türkiye devalüasyondan sonra dış ödemelerinde birkaç yıl kısmi bir rahatlık yaşadı. 1975’den sonra dış ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler Türkiye ekonomisinde daha önce geçirilen tecrübelerin ötesinde bir bunalıma yol açmıştır. 1973 – 1974 yıllarında petrol fiyatlarının dört kat yükselmesi, ithalatın 1973’deki 2 milyar dolar seviyesinden 1977’de 6 milyar dolar seviyesine çıkmasına en önemli etken olmuştur. Bu

arada, dünyada konjonktürün düşüşe geçmesi ve TL'nin yeniden artması sonucu ihracat artışı çok küçük düzeyde kalmış ve beş yılda ancak 400 milyon dolar bir yükseliş göstermiştir. İşçi dövizleri yine resmi döviz kurunun aşırı değerlenmesi nedeniyle, 1974'de ulaştığı 1,5 milyar dolarlık seviyeden 1 milyar dolar seviyesine indi. Sonuçta ödemeler bilançosu açığı görülmedik boyutlarda artarak 1977'de 3,4 milyar dolara ulaşmıştır (Şahin, 2002: 171).

Tablo. 2.10. 1960 – 1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret
1960	320,7	468,1	788,8
1963	368,1	687,6	1055,7
1965	463,7	571,9	1035,6
1970	588,4	947,6	1536,0
1975	1401,1	4738,5	6139,6
1979	2261,1	5069,4	7330,5

Kaynak: www.die.gov.tr (25/05/2005)

Ekonominin genel gidişinin giderek kötüleşmesi üzerine Hükümet, Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde birbirine benzer iki istikrar paketini uygulamaya koymuştur. 1978 ve 1979 istikrar kararlarının temel amacı cari işlemler dengesini sürdürülebilir bir seviyede tutmaktır. Çünkü, 1970'li yılların ikinci yarısından sonra şiddetlenen ekonomik bunalımın en belirgin göstergesi döviz darboğazı nedeniyle ödemeler bilançosundaki açık olmuştur. Diğer amaçlar ise, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılması şeklindedir. Bu amaçlara ulaşmak için IMF ile varılan anlaşma sonucu yürürlüğe konulan başlıca önlemler arasında; TL'nin dolar karşısında 1978 yılında %23, 1979 yılında ise %28,6 oranında devalüe edilmesi, KİT ürünlerine büyük ölçüde zam yapılması, ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi, yatırım harcamalarının kısılarak büyüme hacminin düşürülmesi, tarım ürünleri destekleme alım kapsamının daraltılması sayılabilir.

2.3. 1980 – 2004 DÖNEMİ

1970'li yıllarda ekonomik problemlerin artması ve ithal ikameci politikalar karşısında gelişen sanayinin tıkanma noktasına ulaşması nedeniyle, hükümet 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik istikrar tedbirlerini yürürlüğe koymuştur. Bu paket ile piyasa

güçlerinin harekete geçirici önemli reformların gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. İhracata dayalı bu sanayi stratejisi ile birlikte Türkiye ekonomisi 2000’li yıllara kadar Nisan 1994 ve Şubat 2001 olmak üzere iki önemli kriz ile karşı karşıya kalmasına rağmen yıllık bileşik olarak ortalama yüzde 6 büyümüştür. Dış ticaret hacmindeki gelişmelerde ise, 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 2004 yılı itibariyle 65 milyar dolara, 7,5 milyar dolar olan ithalat ise 97 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir.

2.3.1. 1980 – 1988 Dönemi ve 24 Ocak Kararları

1970 sonlarında, Türkiye ekonomisi hem sanayileşmiş ülkelerde beliren durgunluk, hem de dışsal şokların etkisi altında derin bir bunalıma girdi. 1970’lerin başlarında kısa bir dönem yükselen işçi döviz transferleri ve olağanüstü yüksek faizlerle elde edilen kısa vadeli krediler belirli bir süre için kamu yatırımlarını ve yapısal uyum politikalarını IMF, Dünya Bankası ve OECD kaynaklı büyük kredi olanakları ile desteklenmiştir (Çeçen, 1996: 111).

Türkiye’de 1978 – 1979 yıllarında alınan istikrar önlemlerinin yetersiz kalması ve ekonomik bunalımın giderek yoğunlaşması sonucu 24 Ocak 1980’den başlayarak yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak Kararlarının alınmasına yol açan ekonomik tablonun görünümü ise şöyle özetlenebilir (Kılıçbay, 1992: 163).

- 1974’ten itibaren etkisini göstermeye başlayan asıl petrol şokları sonucu Türkiye’de ithalat maliyetleri önemli ölçüde artmıştır,
- Ekonominin ara malları ile yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olması, sanayi üretimin iç piyasaya dönük karakteri, ihraç gücünün zayıflığı ve genellikle ekonominin döviz kazanma gücünün yetersiz olması, 1974 sonrasında dolaylı – dolaysız petrol şoklarının büyük bir bölümünü ekonominin sırtına yüklemiştir,
- Ekonominin, döviz harcamadan işlemeyecek bir durumda olmasına ek olarak “enerji” bakımından da dışa bağıllığı döviz, enerji darboğazlarını daha da daraltmıştır,
- Döviz ve enerji darboğazlarının yarattığı ara malı kıtlığı ve enerji yetersizliği üretimi büyük ölçüde aksatmış, fazla kapasitelerinin oluşmasına yol açmış ve bu da üretim maliyetini yükselterek, arzı daraltmıştır,
- Genel arz azalışı ve maliyetlerdeki artışlar karşısında toplam nakdi talep gereği kadar daralmış ve böylece enflasyon çarkı gittikçe artan bir hızla dönerek %100’ü aşan bir enflasyon dönemi yaşanmıştır,

- Döviz sıkıntısı, girdi ithalatının zayıflaması, gübre, ilaç ve tarımsal yatırım malları arzında sorunlar yaratarak tarımsal üretimi de tehdit altına almıştır,
- Bütün bunlara ek olarak iç olaylar, huzursuzluklar ve şiddet hareketleri ekonomik kararlara ve ekonomik faaliyetlere olumsuz yönde etki etmiş, özellikle uzun vadeli karar ve uygulamalar aksamıştır.

24 Ocak Kararlarının alınmasındaki en önemli amaç, Türkiye'nin 70'li yılların sonunda içinde bulunduğu ekonomik sorunları çözümlenmek ve IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşların önerileri ile yapısal uyumu sağlayacak önlemler alarak, bu kuruluşlardan destek ve kredi sağlamaktır. Bu bağlamda, 24 Ocak istikrar önlemleri paketinin hareket noktası şunlar olmuştur (Kılıçbay, 1992: 164).

- Enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonun devlet sektöründen kaynaklı tesirlerini yumuşatmak, hafifletmek,
- Üretim çarkını harekete geçirmek, bunun içinde döviz, enerji ve ona bağlı ve bağlı olmayan öteki girdiler arzını artırmak,
- Ekonominin döviz kazandırma gücünü harekete geçirmek için ihracatı hızla teşvik etmek ve öteki döviz kazana aktiviteleri güçlendirmek,
- Zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını minimum düzeye indirmek,
- Yeni tasarruf faiz, kambiyo politikalarını uygulamak,

24 Ocak Ekonomik İstikrar kararları ve daha sonra alınan önlemler Türkiye Ekonomisini dışa açmayı ve dünya ekonomisi ile bütünleştirmeyi amaçlamıştır. 24 Ocak Kararları, uzun dönemli, kalıcı bir ekonomik gelişme programıdır. 24 Ocak Kararları sonucunda (Karlık, 2005: 409),

- İhracat hızla gelişmiş, özellikle ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiştir. Gerçekçi döviz kuru, reel faiz ve liberal dış ticaret politikaları sonucunda ihracat 1980'de 2,9 Milyar dolardan 1983'de 5,9 milyar dolara yükselmiştir,
- İhracat ve diğer döviz gelirlerindeki artış sonucunda ödemeler dengesi açıkları küçülmüş döviz darboğazı genişletilmiştir,
- Yabancı sermaye, işçi gelirleri ve turizm gelirleri artmıştır,
- 1981 liberilizasyonundan sonra ithalat hızla geliştiği için dış ticaret açığı büyümüştür,
- Kısa dönemde yokluklar, kuyruklar ve karaborsa ortadan kalkmıştır,
- Uluslararası piyasalardan sağlanan taze krediler ile dış finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat arttırılmıştır,

- Enerji sıkıntısı giderilmiş ve böylece ekonomide kapasite kullanım oranı yükseltilmiştir,
- Fiyatlar, özellikle kararların uygulandığı yıl olan 1980'de Cumhuriyet tarihinde ilk defa üç haneli olmuştur. Fakat 1981'den sonra hızla inmiştir.
- Faiz oranlarının arttırılması, banka mevduatlarını yükseltmiştir,
- 1980 yılında GSMH'da gerileme olmuş, 1981 yılından sonra ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır,
- KİT ürünlerine kısa aralıklarla zam yapılmış, KİT'lerin zararları kapatılmış ve dolayısıyla hazineye olan yükleri hafifletilmiştir,
- Tarımsal ürünleri destekleme fiyatları, enflasyon oranlarından daha düşük oranlarda arttırılmıştır. Destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır,

Sonuç olarak, 24 Ocak Kararlarının içerdiği politikalar daha çok mal, para ve döviz piyasalarında fiyatların kısa zamanda gerçekçi düzeylere çekecek önlemler getirmiştir. Daha sonra izlenen politika ve alınan önlemlerle ekonomik yapının değişmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Karakayalı, 2003: 189).

1977'den itibaren yavaşlayan ve daha sonra gerileyen büyüme hızı, 1980 yılında alınan önlemler sonucunda 1981 yılından itibaren tekrar artma eğilimine girmiştir. Türkiye'nin 1980 – 1989 yılı arasında ortalama büyüme hızı %4 civarında olmuş ve özellikle 1987 yılındaki büyüme rakamı %10'lara ulaşmıştır (Tablo 2.11.).

1923 yılında Gayri Safi Milli Hasıla içinde tarımın payı %70, hizmet sektörünün payı %24 ve sanayi sektörünün payı ise %6 düzeyinde bulunuyordu. 1980'li yıllarda ise tarım sektörünün GSMH içindeki payı %20'lere gerilemiş, buna karşılık sanayi sektörünün payı ise %25'ler seviyesine yükselmiştir. Yine aynı dönem içinde hizmetler sektörünün payı ise %55'ler seviyesinde olmuştur. (Tablo.2.11.).

Tablo 2.11. GSMH Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı (%)
1980	24,2	20,5	55,4	-2,8
1981	22,6	21,5	55,9	4,8
1982	22,7	21,9	55,4	3,1
1983	21,6	22,4	56,0	4,2
1984	20,3	23,1	56,6	7,1
1985	19,4	23,6	56,6	4,3
1986	18,8	25,0	56,2	6,8
1987	17,2	24,9	57,9	9,8
1988	18,3	25,1	56,7	1,4
1989	16,6	25,9	57,5	1,6

Kaynak: www.die.gov.tr (30/05/2005)

2.3.2. 1989-1995 Dönemi ve 5 Nisan Kararları

1980 – 1988 döneminde Türkiye ekonomisini, liberal ekonomi kuralları çerçevesinde, dünya ile bütünleştirme çabasına girmiştir. Bu dönemde pozitif faiz, hızlı kur artışı, yavaş ücret artışları gibi politikalarla ihracatın arttırılması döviz darboğazının aşılması sağlanmıştır. Bunlar 1980 programının başarılı yönleri olarak algılanmıştır (Ertuna, 2005: 78).

11-8-1989 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Türk parasının kıymetini, koruma hakkında 32 sayılı karar ile döviz rejiminde geniş ölçüde serbesti getirilmiş, bu suretle Türk parasının konvertibiliteye geçmesi için gerekli yasal çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır (DTM, 2005).

Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar önlemlerden sonra, özellikle 1988 yılında enflasyonu düşürmeyi hedefleyen bir ekonomi programına yönelmiştir. 1988 ekonomi programı 1994 krizini hazırlayan temel neden olmuştur. Şöyle ki (Ertuna, 2005: 79),

- 1980 – 1986 döneminde düşük tutulan ücret artışları, 1988 yılına varıldığında reel işçilik ücretlerini 1969 senesinin altına indirmiştir. 1988 sonrasında, eski kayıpların telafi edilmesi için artan reel ücretler, maliyet artışlarına neden olmuş, ucuz işçi avantajına bağlı olan ihracatı yavaşlatmıştır.
- Döviz kurları artışlarının enflasyonun altında kalması sonucu TL aşırı değer kazanmış, ihracat artışları yavaşlamış, ithalat artışları hızlanmıştır. Bu durum dış

ticaret açıklarını arttırmıştır. 1993 sonuna gelindiğinde dış ticaret açıkları 13,5 milyar doları bulmuştur.

- Döviz kurları yavaş artarken faizler yüksek kaldığından kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) Türkiye’de dolar bazında %40'lara varan kazançlar elde etmeye ve dış ticaret açıklarını finanse etmeye başlamıştır.
- Oluşan ortamda, yurt dışından borçlanma yurt içinden borçlanmaya kıyasla daha ucuz olduğundan, şirketler yabancı paradan borçlanmışlar, bankalar döviz pozisyonlarını açmışlardır. 1993 sonuna gelindiğinde, bankaların döviz pozisyonu açıkları 5 milyar doları aşmıştır.

Denge bozukluklarına dayalı bütün bu gelişmeler, ülkede riskleri arttırmış, kriz beklentilerini beslemiştir. 1994 Ocak ortalarında kriz patlak vermiştir. 1994 krizi de enflasyonun yüzde 120’leri bulması, yüzde 300’lere varan döviz kuru artışları ve yüzde 900’lere varan faizlerle sonuçlanmıştır.

Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomik istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla, bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu kararlar çerçevesinde uygulanmaya konulan başlıca önlemler aşağıda özetlenmiştir (Karluk, 2005: 414).

- Türk Lirası %39 oranında dış değer kaybına uğramıştır,
- 5 Nisanda TL’sını cazip hale getirebilmek için Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 vergi kaldırılmıştır,
- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır,
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği 2 gün önceden Merkez Bankasına bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır,
- Döviz kurları serbest bırakılmış, Merkez Bankasının kur belirleme sistemi değiştirilmiştir. 10 yıl aradan sonra ilk defa IMF ile destekleme düzenlemesi yapılmıştır,
- KİT ve TEKEL ürünleri büyük oranda pahalılaştırılmıştır,
- Hazinesin Merkez Bankasından alacağı avansa sınırlandırma getirilmiştir,

5 Nisan kararlarının öncesi ve sonrası dönemlerdeki bazı ekonomik göstergelere bakıldığında, kararların Türkiye ekonomisi gelişimine hızlı etki yaptığı görülmüştür. Kriz öncesi 3000 doları bulan kişi başı geliri, kriz esnasında yüzde 30 değer kaybederek 2160

dolar civarına gerilemiştir. %60-70 bandında seyreden enflasyon oranı ise kriz yılında yüzde 125'e ulaşmıştır. Dış ticaret hacminde ise, ihracat artış göstererek 12 milyar dolardan 20 milyar dolar civarına yükselmiş, ithalat ise 20-30 milyar arasında gidip gelmiştir.

Tablo 2.12. 1990 – 1995 Yılları Arasında Bazı Ekonomik Göstergeler

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ekonomik Büyüme (%)	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0
Kişi Başına Düşen gelir (Dolar)	2712	2657	2752	3056	2159	2784
Enflasyon (%)	60,3	66	70,1	71,1	125,5	88
İhracat (Milyon Dolar)	12959	13593	14715	15345	18106	21636
İthalat (Milyon Dolar)	22302	21047	22871	29428	23270	35709
Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	-2625	250	-974	-6733	2631	-2339
Dolar Kuru (YTL)	0,0029	0,0051	0,0085	0,014	0,038	0,056

Kaynak: www.die.gov.tr (08/06/2005)

Türkiye ekonomisinde 1990 yılında yüzde 9,4 olan büyüme rakamı 1993 yılında yüzde 8,1 olmuş ama kriz yılı olan 1994 yılında ise yüzde 6 civarında küçülme göstermiştir. Sonrasında ise toparlanma göstererek büyüme rakamını yüzde 8'e çıkarmıştır. Milli gelir içindeki sektör paylarında ise sanayi sektörü lehine olan artış devam etmiş, tarım sektöründe ise yine azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %30'lara yaklaşmış, tarım sektörünün payı ise %12'lere gerilemiştir.

Tablo. 2.13. GSMH'daki Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı (%)
1990	16,8	26,4	56,8	9,4
1991	16,6	27,0	56,4	0,3
1992	16,2	26,9	56,9	6,4
1993	14,8	26,9	58,3	8,1
1994	15,7	27,0	57,3	-6,1
1995	14,8	28,0	57,2	

Kaynak: www.die.gov.tr (25/06/2005)

2.3.3. 1996 – 2000 ve Gümrük Birliğine Geçiş Dönemi

Bu dönemdeki önemli gelişme, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Katma protokolü'nün 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe girmek üzere imzalanmasıdır (Buluş, 2003: 77).

1996 başından itibaren Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'ne girdiği için AB'den yapılan ithalata da (Çarıkçı, 2001: 312),

- Gümrük vergileri sıfırlanmıştır,
- Gümrük vergilerine eş etkili vergiler (fonlar, harçlar vb.) kaldırılmıştır,
- İthalat yasakları, kota gibi miktar kısıtlamalarını ve bunlara eş etkili tedbirleri (ticari – teknik engeller, idari engeller, standart engeller) kaldırılmıştır.

Gümrük protokolünün ülkeye getirdikleri yada götürdükleri hala tartışma konusu olurken, ortaya çıkan sonuçlar itibariyle AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret açığının olumsuz etkilendiği yönde olmuştur, ama buna rağmen AB, Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sırada yer almıştır.

Tablo. 2.14. Türkiye'nin AB ile Dış Ticaretteki Gelişmeler

		Dış Ticaret değerleri (Milyon \$)				Artış Oranları (%)		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret değerleri	İhracat	21636	23225	26261	26881	7,3	13,1	2,4
	İthalat	35708	43627	48559	45921	22,2	11,3	-5,4
	Topl. Dış Tic.	57344	66852	74820	72802	16,6	11,9	-2,7
	İhracat/İthalat	60,6	53,2	54,1	58,5	-12,1	1,6	8,2
AB ülkeleri ile Yapılan dış ticaret	İhracat	11079	11549	12248	13437	4,2	6,1	9,7
	İthalat	16871	22138	24870	24091	31,2	12,3	-3,1
	Topl. Dış Tic.	27950	33687	37118	37528	20,5	10,2	1,1
	İhracat/İthalat	65,7	52,2	49,2	55,8	-20,6	-5,6	13,3
AB ülkelerinin payı (%)	İhracat	51,2	49,7	46,6	50,0	-2,9	-6,2	7,2
	İthalat	47,2	50,7	51,2	52,5	7,4	0,9	2,4
	Topl. Dış Tic.	48,7	51,9	49,3	49,3	6,6	-5,0	0,0

Kaynak: www.dpt.gov.tr (10/06/2005)

Tablo'da görüldüğü üzere, 1980'de 1,3 milyarlık ihracatımız, 1998 yılı itibariyle 13,5 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. İthalat ise, 2,4 milyar dolardan 24 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, toplam oranın üzerinde seyretmiştir. Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde AB'nin payı ortalama %40'lar civarında seyretmiş son yıllarda artarak %50'lere çıkmıştır. AB ülkeleri içinde en fazla ihracat yapılan ilk üç ülke Almanya, İtalya ve İngiltere'dir. Benzer durum ithalat içinde geçerlidir. AB'ye ihraç edilen en önemli mal, dokumacılık ürünleridir. İthalattaki en önemli kalemler ise, sanayi grubu ürünleri olmuştur (Karluk, 2005: 592).

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren, içinde biriken sorunların taşınmaz hale gelmesi sonucu ve dış alemdeki gelişmeler üzerine yeniden ağırlaşan bir krize sürüklenmiştir. Güney Asya ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizler Türkiye'yi yeni bir stagflasyona sürüklemiştir. Sözü edilen bölgelerde yaşanan kriz üzerine başta ABD olmak üzere G-7 ülkelerinin krizdeki ülkelere sermaye aktarmaları, uluslararası kısa vadeli sermaye akımını etkilemiştir. Türkiye'den birkaç ay içerisinde 7 milyar dolar gibi bir sermaye çıkışı oldu. Bu arada, Güney Asya Ülkelerinin

ihracatlarını arttırmak için devalüasyona gitmeleri ve damping uygulamaları Türkiye'nin ihracatını etkilemiştir. Tüm dünyada talep daralması yaşanmaya başladı, ülkeler arası rekabet yoğunlaşmıştır. Başta tekstil ürünleri olmak üzere, Güney Asya ülkeleri ile rekabet ettiğimiz ürünlerin dış satımında ciddi güçlükler yaşanmıştır. Türkiye'de öncelikle tekstil sektörü 1998 yılının ikinci yarısından itibaren krizden etkilenmiştir (Şahin;2002,244). 1998 yılının ikinci yarısında hızlı büyüme eğiliminin azalma nedenleri maddeler halinde sıralamak mümkündür (Arıcan, 2002: 129).

- %50 olarak belirlene enflasyon hedefine ulaşmak için uygulanan para ve maliye politikaları,
- Rusya'da başlayan mali kriz sonucu, sermaye çıkışıyla reel sektörün etkilenmesi,
- Güneydoğu Asya'da 1997 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu, sermaye çıkışıyla dünya ekonomisinde talep daralmasının oluşması,
- Reel sektörde, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne geçiş gerekçesiyle yapılan yatırımların oluşturduğu aşırı kapasitenin içi ve dış talep daralması sonucunda ortaya çıkan finansman sorunudur.

Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya'da ve daha sonra Rusya Federasyonu'nun mali krizi nedeniyle sona ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş, ekonomik büyüme -%6,1 olmuş, enflasyon (TEFE) %70'e, hazinenin yıllık bileşik faizi ortalaması %106'ya ulaşmış, bütçe açıkları ise taşınmaz bir noktaya ulaşmıştır. Artık hiperenflasyon gelindiği kanısı hakim olmaya başlamıştır. Bir de buna 1999 yılının seçim yılı olması nedeniyle ortaya çıkan belirsizliğin yarattığı etkiler eklenmiştir. 1999 yılında yeni kurulan koalisyon hükümeti ekonomideki bu kötü gidişatı önlemek ve dış kaynak bulmak amacıyla IMF ile anlaşmaya oturmuştur (Eroğlu, 2005).

1996 – 2000 yılları arasında sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payı %30'lar civarında, hizmetler sektörünün payı ise %58 civarında gerçekleşmiştir. 1999 yılındaki negatif büyüme harici, bu dönem içinde GSMH reel olarak ortalama %6'ya yakın bir büyüme oranı gerçekleştirmiştir (Tablo. 2.15.).

Tablo. 2.15. GSMH'daki Sektör Payları (Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı (%)
1996	14,4	28,0	57,6	7,1
1997	13,0	28,6	58,4	8,3
1998	13,6	28,1	58,3	3,9
1999	13,7	28,4	57,9	-6,1
2000	13,4	28,3	58,3	6,1

Kaynak: www.die.gov.tr (25/06/2005)

2.3.4. 2001-2004 ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi

Ekonomik durgunluk, yüksek enflasyon, ödemler dengesi açıkları, artan işsizlik ve gelir dağılımı bozukluğu gibi sorunları, 1997 Güney Doğu Asya krizi ve 1998 Rusya krizi ile yaygınlaşan küresel bunalımın ve Ağustos 1999 depreminin olumsuz etkileri daha da ağırlaştırmıştır (Tecer, 2003: 95).

1990'lı yılların sonlarında kamu iç borç stoku/GSMH oranı %30'a, dış borçlar 100 milyar doları aşmış, 1998 yılında %4'ün altına düşen büyüme ertesini yıl %6'lık bir küçülmeye dönüşmüştür.

Enflasyonu düşürücü ve ekonomiyi canlandırıcı politikalara gereksinimi arttıran bu olumsuz koşullarda, Aralık 1999'da IMF ile üç yıllık (2000 – 2001) yeni bir stand-by anlaşması imzalandı. İmzalanan bu programın üç temel ayağı vardır (Eğilmez, Kumcu, 2002: 265).

- Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
- Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
- Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması şeklindedir.

Bu programın esas amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanabilmesi şeklinde olmuştur.

Enflasyonu düşürme programı sürdürülebilirliğine karşı ilk tehlikeyi 22 Kasım 2000'de yaşanan yoğun bir spekülasyon atakla yaşamıştır. Bu atak sonucunda, interbank gecelik faizleri %873'e kadar çıkmıştır. Bankalar yavaşça açık pozisyonlarını kapatmaya çalışırken, bankacılık sistemine yönelik düzenlemeler hızlanmıştır. Bu durum bankaları

açık pozisyonlarını kapatma konusunda paniğe sürüklemiştir. Döviz alabilmek için bankalar likidite talebini yükseltince, faizler hızla yükselmiştir (Karabulut, 2002: 133).

Kasım krizinin hemen ardından, dengelerin çok hassas olduğu bir dönemde ekonomi tekrar kriz ortamına girmiş ve kriz hızlı bir biçimde toplumun genelini etkisi altına alan ekonomik bir krize dönüşmüştür. Şubat 2001 tarihinden yaşanan bu krizden sonra ekonomik programda köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede, kamu açıklarının kısa vadede azaltılabilmesi, orta vadede ise ekonomik ve mali istikrarın sağlanabilmesi, büyüme ve verimlilik artışının gerçekleştirilebilmesi için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. Böylece ülkemizin yapısal sorunları çözümlenerek Avrupa Birliği'nin üyesi olması yolunda engellerin kaldırılması da amaçlanmıştır (Uysal, 2004: 99).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerin nedenleri ne olursa olsun, Türkiye ekonomisine başlıca şu olumsuz etkileri olmuştur (Sönmez, 2002: 116).

- Ekonomide %9'u bulan küçülme meydana gelmiş,
- IMF'den ek dış borçlanma sonucu borç yükü artmış,
- İç borç faizlerinin yükselmesi ek yük getirmiş,
- İşsizlik oranında artış meydana gelmiş,
- Üretim düşmüş, iflaslar artmış ve rekabet gücü zayıflamıştır.

Şubat 2001 krizinden sonra, enflasyonu düşürme programına son verilerek Nisan 2001 yılında öncelik olarak mali istikrara önem veren "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda (Karluk, 2005: 434),

- Programın öngörülen hedeflere ulaşması ve ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içermektedir,
- Kamuda kaynak tahsisi sürecinde saydamlık ve hesap verilebilirliğin sağlanması gerekir. Rasyonel olmayan müdahalelerin bir daha geri dönüş olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetişimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi hedeflenmektedir,
- Bütün bunlarla katlanılan fedakarlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanması amaçlanmıştır,
- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı biçimde sürdürmek,
- Bankacılık sektöründe, kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırılmayı gerçekleştirmek, böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurmak,
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir şekilde güçlendirmek,

- Toplumsal uzlaşmaya dayalı, fedakarlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürmek,
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve saydamlık ile bağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısını oluşturmak şeklinde olmuştur.

Türkiye ekonomisi, 2004 yılında %9,9'luk bir büyüme hızını yakalayarak, OECD'nin en hızlı büyüyen ekonomisi olmuştur. GSMH'daki artış hızı %9,9, GSYİH artış hızı %8,9 olarak gerçekleşmiş. Böylece Türkiye 1966'dan bu yana en yüksek büyüme hızını yakalarken, yıl sonu büyüme hızı itibariyle OECD'nin en hızlı büyüyen ülkesi konumundaki Çin'i geride bırakmıştır. 2004 yılında Çin %9,1 büyüme göstermiştir. Türkiye'nin GSMH'sı cari fiyatlarla 299,4 milyar dolara ulaşmıştır. 2003 yılında GSMH 239,2 milyar dolar, GSYİH 241 milyar dolar seviyesindeydi. 2004 yılında kişi başına gelir ise 4 bin 172 dolar olmuştur. Bir başka gösterge olan enflasyon ise 2000'li yıllarda %40 seviyelerinden 2004 yılı sonunda tek haneli rakamları görmüştür (Tablo 2.16.).

Tablo. 2.16. Temel Makroekonomik Göstergeler

	2000	2001	2002	2003	2004
BÜYÜME HIZLARI (%)					
Tarım	3,9	-6,5	6,9	6,2	-2,5
Sanayi	6,0	-7,5	9,4	7,8	10,8
Hizmetler	8,9	-7,7	7,5	6,7	10,3
GSMH	6,3	-9,5	7,9	5,9	9,9
TÜFE (%)	54,9	54,4	45,0	25,3	10,6
TEFE (%)	51,4	61,6	50,1	25,6	11,1
İthalat (Milyar \$)	54,5	41,4	51,5	69,3	97,5
İhracat (Milyar \$)	27,7	31,3	36,0	47,2	63,1
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-26,8	-10,1	-15,5	-22,1	-34,4
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-9819	3390	-1522	-8037	-15573
Cari İşlemler Dengesi/GSMH	-4,8	2,2	-0,84	-3,35	-5,2
Turizm Gelirleri (Milyar \$)	7636	8090	8479	9679	12124
GSMH (Milyar \$)	201,2	148,2	180,8	239,2	299,4

Kaynak: www.die.gov.tr (25/09/2005)

2.4. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE YAPISI

Türkiye’de dış ticaret verileri, iki farklı sınıflandırma ile yapılmaktadır. Sınıflandırmanın birisi, tarım, madencilik ve sanayi malları arasındaki farklılaştırmayı öne çıkaran bir ayırım; diğ erinde ise yatırım (sermaye), ara malları ve tüketim malları arasındaki farklılaştırmaya göre yapılmaktadır (Karluk, 2005: 471).

Türkiye’nin ihracat yapısı, tarım ihracatının ön planda olduğu 1980’li yıllara kadar olan dönemde birinci sınıflandırma şekliyle, sanayi ihracatının önem kazandığı son dönemlerde ise ikinci sınıflandırma şekliyle takip edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisine ait dış ticaret yapısı, 1980 yılı dışa açık büyüme stratejisi öncesi ve sonrası dönemler olmak üzere ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.4.1. 1980 Öncesi Türkiye’de Dış Ticaret ve Yapısı

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına gelinceye kadar ülkemizin önemli sayılabilecek dış ticaret, dolayısıyla ihracat politikası uyguladığı söylenemez. Bu dönem genellikle devletçi bir ekonominin uygulandığı dönem olmuştur. Yaklaşık 60 yıllık bu sürecin 1960 yılına kadar yaşanan dönemi devletin yapılanma dönemi olarak geçmiştir. 1923 – 1929 dönemi açık ekonomi koşullarında ekonominin yeniden inşa edildiği dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde ithalatın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı ortalama %14,4 ve ihracatın oranı ise %10,6 olmuştur. 1929 yılında yaşanan büyük buhran sonrası ise, Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devletçi bir milli sanayileşme dönemi başlatmıştır. Bu dönemde 1938 yılı hariç diğer tüm yıllarda ülke dış ticaret fazlası vermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, uluslararası işbirliği ve dünya ticaretinin geliştirilmesi için yapılan bazı girişimler sonucu, Türkiye ithalattaki kısıtlamaları azaltmış ve 1950 yılında 263 milyon dolar ihracata karşılık 285 milyon dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Uygulanmaya başlanan liberal politikalar 1950 – 1960 dönemi zarfında ithalatı arttırmıştır. Ancak aynı dönemde ekonominin döviz kazanma gücüne, özellikle ihracata yeterli özen gösterilmediği için dış ödemeler açığı önemli boyutlarda artmıştır. Örneğin, 1957 yılında 345 milyon dolar olan ihracat 1958 yılında 247 milyon dolara gerilemiştir.

1960’lı yıllar ve sonrasında ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi uygulayan Türkiye, hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. Yine aynı dönemde ekonominin beşer yıllık planlarla düzenlenmeye başladığı ve Planlı Kalkınma Dönemi başlangıcı olarak nitelendirilmiştir. 1960’lı yılların başlarında 320 milyon dolar olan ihracat ve 468 milyon dolar olan ithalat, 1970 yılında sırasıyla 588 milyon dolar ve 950 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1974 yılında dünya petrol fiyatlarının ani yükselmesi ve petrol krizi nedeniyle Türkiye’nin dış ticaret hadlerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ülkenin ödemeler dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. 1974 yılında 2 milyar dolar seviyelerinde olan dış ticaret açığı, 1977 yılına gelindiğinde yaklaşık %100’lük bir artış göstererek 4 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (Tablo. 2.17.).

Tablo. 2.17. 1923 – 1979 arası İhracat ve İthalat (Bin dolar) ile Karşılama Oranı

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50790	86872	58.5
1930	71380	69540	102.6
1940	80904	50035	161.7
1945	168264	96969	173.5
1950	263424	285664	92.2
1955	313346	497637	63.0
1960	320731	468186	68.5
1965	463738	571953	81.1
1970	588476	947604	62.1
1975	1401075	4738558	29.6
1979	2261157	5069432	44.6
1980	2910122	7909364	36.8

Kaynak: www.die.gov.tr (08/07/2005)

İhracat bileşimlerindeki değişimlere bakıldığında, Planlı kalkınma dönemi başlangıcı sayılan 1960'lı yılların başında ihracatın %76'sı tarım ve hayvancılık, %20'ye yakını ise sanayi ürünlerinden oluşmuştur. 1980 yılına gelindiğinde, onar yıllık dönemlerde bu oranlar sırası ile tarım ve hayvancılıkta %75 ve %56, sanayi mallarında ise %18 ve %36 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo. 2.18.).

Tablo. 2.18. Ana Sektörlere Göre İhracat

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İhracat
	Milyon \$	Payı (%)	Milyon \$	Payı (%)	Milyon \$	Payı (%)	
1950	244	92,9	14	5,6	3	1,4	263
1960	243	76,0	19	6,1	57	17,9	321
1970	441	74,9	39	6,6	108	18,4	588
1975	778	55,5	105	7,5	506	36,2	1401
1978	1515	66,2	124	5,4	636	27,8	2288
1979	1307	57,8	132	5,9	809	35,5	2261
1980	1629	56,0	190	6,6	1064	36,8	2910

Kaynak: www.dtp.gov.tr (23/11/2005)

1980 öncesi ithalat bileşimindeki değişmelere baktığımızda, 1950 yılında sermaye mallarının payı %46, ara mallarının payı %33 ve tüketim malları ithalatın payı ise %20 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1980 yılına gelinceye kadar ara malları ithalatı lehine çok hızlı bir yükseliş göstermiştir. Buna göre, 1970 yılında ara malları ithalatı payı %48'e, 1980 yılında ise %85'e yükselmiştir. Bu yıllarda sermaye malları ithalatı %47'den 1980 yılına gelindiğinde %10'a düşmüştür. Tüketim malları ithalatı ise sırasıyla %5 ve %4,6 olarak gerçekleşmiştir (Tablo. 2.19.).

Tablo. 2.19. İthalatın Geniş Kategorili Mal Sınıflandırmasına Göre Dağılımı

Yıllar	Sermaye Malları		Ara Mallar		Tüketim Malları		Toplam İthalat
	Milyon \$	Payı (%)	Milyon \$	Payı (%)	Milyon \$	Payı (%)	
1950	131	46,0	96	33,4	59	20,6	286
1960	244	52,2	179	38,3	44	9,5	468
1970	446	47,1	454	47,9	48	5,0	948
1975	978	20,7	3346	70,6	413	8,7	4738
1978	793	17,2	3455	75,1	350	7,6	4599
1979	756	14,9	3982	78,6	327	6,5	5069
1980	797	10,1	6747	85,3	363	4,6	7909

Kaynak: www.dtp.gov.tr (23/11/2005)

2.4.2. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaret ve Yapısı

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret politikası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ekonomisinde yaşanmaya başlayan dış ödeme ve enflasyon sorununun aşılması için “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ekonomik istikrar politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kararlar ile birlikte Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terk ederek, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir.

İhracata dayalı kalkınma stratejisi ile birlikte, ülke ekonomisinde mevcut bulunan atıl kapasiteler ihracata yönlendirilmiş, ülkemiz dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatta önemli artışlar gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 2004 yılına gelindiğinde 65 milyar dolar seviyelerine, 7,5 milyar dolar olan ithalat ise 97 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (Tablo. 2.20.).

Tablo. 2.20. 1980 – 2004 Arası İhracat, İthalat(-000\$) ve Karşılama Oranı

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2910122	7909364	36.8
1983	5727833	9235002	62.0
1985	7958008	11343376	70.2
1987	10190047	14157807	72.0
1989	11624692	15792143	73.6
1990	12959288	22302126	58.1
1993	15345067	29428370	52.1
1995	21637041	35709011	60.6
1997	26261072	48558721	54.1
1999	26587225	40671272	65.4
2000	27774906	54502821	51.0
2001	31334216	41399083	75.7
2002	36059089	51553797	69.9
2003	47252836	69339692	68.1
2004	63120949	97539766	64.7

Kaynak: www.die.gov.tr (10/07/2005)

Türkiye'nin dünya ile olan dış ticareti, ekonomisindeki yapısal değişmeye paralel biçimde sürekli olarak OECD lehine bir yükseliş kaydetmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 50 civarındaki bölümü Avrupa Birliği ülkelerine yapmaktadır. İslam ülkeleri ile olan ihracat hacminde ise dalgalanmalar meydana gelmiş, nitekim 1980'li yıllarda bu ülkeler yapılan ihracatın payı yüzde 40 düzeyinde iken son yıllarda bu oran yüzde 10 – 13 düzeyinde kalmıştır. OECD ve İslam ülkeleri dışında kalan Uzak Doğu ve eski sosyalist ülkeler ile olan ihracat, büyük artış göstererek yüzde 6 seviyelerinden yüzde 18 seviyelerine çıkmıştır. (Tablo 2.21.).

Tablo. 2.21. İhracatın Ülke Grupları Bazında Dağılımı

Yıllar	OECD Ülkeleri		İslam Ülkeleri		Diğer Ülkeler		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1982	2574196	44,8	2775305	48,3	396472,1	6,9	5745973
1985	4130206	51,9	3421943	43	405858,4	5,1	7958008
1990	8773438	67,7	2488183	19,2	1697667	13,1	12959288
1995	13285143	61,4	3873030	17,9	4478867	20,7	21637041
2000	19053586	68,6	3582963	12,9	5138358	18,5	27774906
2001	20617914	65,8	4888138	15,6	5828164	18,6	31334216
2002	23546585	65,3	5192509	14,4	7319995	20,3	36059089
2003	30430826	64,4	7324190	15,5	9497820	20,1	47252836
2004	40460528	64,1	10162473	16,1	12497948	19,8	63120949

Kaynak: www.die.gov.tr (25/11/2005)

İthalatta da ülke grupları bağlamında ihracattakine benzer bir eğim gözlenmesine rağmen, burada OECD ülkelerinin payları çok daha yüksektir. Son yıllarda ithalatımız içinde OECD ülkelerinin payı yüzde 70, İslam ülkelerinin payı yüzde 10, uzak doğu ülkelerinin payı yüzde 9, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerin payı yüzde 8 ve Eski Doğu Bloğu Ülkelerin payı ise yüzde 3 dolayındadır (Toprak, 2001: 373). (Tablo. 2.22.)

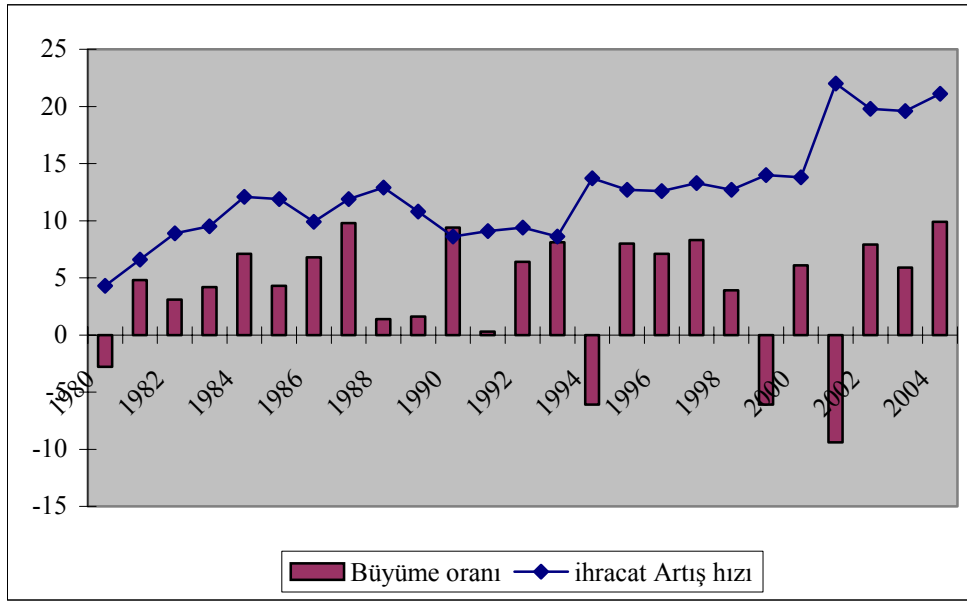
Tablo. 2.22. İthalatın Ülke Grupları Bazında Dağılımı

Yıllar	OECD Ülkeleri		İslam Ülkeleri		Diğer Ülkeler		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1982	4421333	50	3820031	43,2	601301,2	6,8	8842665
1985	6363634	56,1	3777344	33,3	1191054	10,5	11343376
1990	14206454	63,7	3902872	17,5	4192800	18,8	22302126
1995	23710783	66,4	4606462	12,9	7391765	20,7	35709011
2000	35753851	65,6	6158819	11,3	12590152	23,1	54502821
2001	25998624	62,8	6044266	14,6	9356193	22,6	41399083
2002	32994430	64	6753547	13,1	11805820	22,9	51553797
2003	43892025	63,3	8459442	12,2	16988225	24,5	69339692
2004	59596797	61,1	10631834	10,9	27311134	28	97539766

Kaynak: www.die.gov.tr (25/11/2005)

1980 sonrası dönem incelendiğinde, GSMH artışı ile ihracat artışı arasında yakın bir ilişki olmadığı gibi bir görüntü ortaya çıkıyorsa da, ihracatın GSMH'nın bir fonksiyonu olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, uzun dönemli olarak GSMH'da sağlanan büyümenin ihracatı olumlu yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Aşağıdaki şekil ele alındığında bazı dönemler haricinde ihracat indeksi sürekli artış eğilimi içerisine girmiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik krizler sonucu ise GSMH büyüme hızı negatif olarak gerçekleşmiştir (DTM, 1998: 8).

Grafik. 2.2. 1980 – 2004 Dönemi GSMH ve İhracat Büyüme Hızı (%)

Kaynak: www.dtm.gov.tr (08/10/2005)

2.4.2.1. Türkiye’de İhracat ve Yapısı

Türkiye’de ihracatın yıllar itibariyle miktar olarak gelişimine baktığımızda, 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracata hacminin 20 yılı aşkın sürede yaklaşık 21 kat artarak 70 milyar dolar civarına yaklaşmıştır. Buna göre yıllık ihracat artışı ortalama bileşik olarak yüzde 10 civarında gerçekleşmiştir.

1980 sonrası ihracatta 21 kata varan gelişme Türk ekonomisinde yaşanan en olumlu noktalardan birisi olmuştur. Bu gelişme şüphesiz dışa dönük sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulmasının bir sonucudur. İhracatın artırılabilmesi için sübvansiyonlara verilen önem, özel sektör yatırımlarının ihtiyaç duyduğu alt yapının önemli ölçüde gerçekleştirilmesi ve globalleşme sürecinde gümrük vergileri ile kotaların hafifletilmesi gibi nedenler, ihracata yönelik sanayi stratejisinin ihracat artışı yaratabilmesinde etkili olmuştur (Eren, 1999: 109).

İhracatın yapısı denilince, ihracatın içerdiği maddelere, bu maddelerin ait olduğu sektörlerle ve yaptıkları ülkelere göre dağılımı kastedilmektedir. Bundan dolayı, ihracatımızın bu ayrımlara göre incelenmesinde yarar vardır.

Tablo 2.23. İhracatta İlk 10 Ürün (Milyon Dolar)

FASILLAR	2000	2001	2002	2003	2004
Motorlu kara taşıtları, traktörler,motosiklet vb.	1592	2335	3304	5727	8288
Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarlar	3728	3641	4443	5732	6259
Demir ve Çelik	1624	2070	2269	2969	5313
Elektrikli Makine ve Cihazlar	1974	2256	2897	3474	4790
Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	2506	2639	3254	3813	4536
Kazan, Makine ve Cihazlar, Aletler	1422	1748	2142	2992	4125
Demir veya Çelikten Eşya	697	975	1243	1391	2226
Meyvalar, Kabuklu yemişler	1029	1201	1192	1391	1902
Mensucattan Mamul Diğer Eşya	1021	1055	1254	1631	1856
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	329	444	691	980	1429
Liste toplamı	20342	23481	28247	36952	50341
Genel İhracat	27774	31334	36059	47252	63120
Genel İhracat içindeki Payı (%)	73,2	74,9	78,3	78,2	79,8

Kaynak: www.dtm.gov.tr (10/10/2005)

İhracatımızın maddelere göre yapısı incelemek amacıyla Tablo 2.23.'e baktığımızda motorlu kara taşıtlarının, giyim eşyalarının, demir çelik endüstri ürünlerinin, makine ve cihazların ve meyvelerin ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Tablodan da görüleceği üzere son dönemlerde motorlu taşıt ihracatı hızlı bir artış göstererek, ihracatımızın lokomotifinde duran tekstil yani giyim ve hazır giyim eşyalarını geride bırakmıştır. İhracatımız içindeki ilk on ürünlerin toplamının genel ihracat içindeki payı bu süre zarfı içerisinde %80'lere yakın seyretmiştir.

İhracatımızın ülkelere dağılımının gelişimi Tablo 2.24.'de verilmiştir. Buna göre Türk ihracatında en önemli paya sahip olan Almanya'nın yeri önemlidir. İhracatımızın yaklaşık olarak dörtte birini gerçekleştirdiğimiz Almanya'yı, sırasıyla ABD, İngiltere ve İtalya izlemektedir. Fakat bu ülkelerin her birinin ihracattaki payı son yıllarda yüzde 10'un altında kalmıştır.

Tablo. 2.24. Türkiye'nin İhracatında İlk Beş Sırada Yer Alan Ülkeler (milyon dolar)

Ülkeler	2000	Payı (%)	2001	Payı (%)	2002	Payı (%)	2003	Payı (%)	2004	Payı (%)
Almanya	5179	18,6	5367	17,1	5868	16,3	7484	15,8	8724	13,8
ABD	3153	11,3	3125	10,0	3356	9,3	3751	7,9	4827	7,7
İngiltere	2036	7,3	2175	6,9	3025	8,4	3670	7,8	5533	8,8
İtalya	1789	6,4	2342	7,5	2375	6,6	3193	6,8	4602	7,3
Fransa	1657	6,0	1895	6,0	2134	5,9	2826	6,0	3662	5,8

Kaynak: www.die.gov.tr (10/10/2005)

Türkiye'nin ihracatının sektörel yapısına gelince gelişmenin özellikle 1980 yılı sonrası olumlu olduğu söylenebilir. Planlı döneme girdiğimiz 1963 yılında günümüzdeki ihracatın ancak binde 5'i kadar olan ihracatımızın yüzde 77'si tarım ürünlerinden oluşurken, bu oranın hızlı bir şekilde azalarak şu an itibariyle %4 – 5 dolayına indiğini görmekteyiz. Buna karşılık imalat sanayi ürünlerinin ihracattaki payı %20 dolayından %90 düzeyinin üstüne çıktığı söylenir.

Tablo. 2.25. Türkiye'de Sektörlerin İhracatı

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1980	1629230	56.0	190915	6.6	1064829	36.6	2910122
1985	1652945	20.8	241996	3.0	6049411	76.0	7958008
1990	2249106	17.4	326135	2.5	10348561	79.9	12959288
1995	2133166	9.9	391318	1.8	19089310	88.2	21637041
2000	1973256	7.1	400445	1.4	25339608	91.2	27774906
2001	2263964	7.2	348928	1.1	28695424	91.6	31334216
2002	1754287	4.9	387193	1.1	33701646	93.5	36059089
2003	2120690	4.5	469089	1.0	44378429	93.9	47252836
2004	2541777	4.0	649237	1.0	59532912	94.3	63120949

Kaynak: www.die.gov.tr (21/10/2005)

İhracatımızın madde gruplarına göre yapısını Tablo 2.26. yardımıyla incelediğimizde ise yaklaşık yarısının tüketim malı ihracatından oluştuğunu; sermaye malları ihracatının payının ise son dönemde artış göstererek %1,5 seviyelerinden %10 seviyelerine yükselmiştir.

Ara malları ihracatının 1980 yılında %50 seviyelerinden 2004 yılına gelindiğinde bir azalma meydana geldiği ve bu oranın %40'lara gerilediği görülmüştür. Tüketim malı ihracatımız ise genellikle %40-48 bandında seyir izlemiştir.

Tablo. 2.26. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre İhracat

Yıllar	Sermaye Malları		Ara Malları		Tüketim Malları		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1980	49048	1.7	1527808	52.5	1333266	45.8	2910122
1985	201617	2.5	4481487	56.3	3274860	41.2	7958008
1990	284262	2.2	6051609	46.7	6622589	51.1	12959288
1995	830221	3.8	8960407	41.4	11840378	54.7	21637041
2000	2139561	7.7	11572914	41.7	14013132	50.5	27774906
2001	2630106	8.4	13402681	42.8	15253397	48.7	31334216
2002	2790180	7.7	14657325	40.6	18464846	51.2	36059089
2003	4344031	9.2	18494475	39.1	24125341	51.1	47252836
2004	6530838	10.3	25899402	41.0	30501889	48.3	63120949

Kaynak: www.die.gov.tr (21/10/2005)

Dünya ihracatı ile Türkiye ihracatındaki gelişmeler dönemler itibariyle incelediğimizde, 1950'lili yıllarda dünya ihracatı yılda ortalama yüzde 6,65 oranında artarken, Türkiye ihracatı aynı dönem içerisinde binde 0,7 oranında azaldığı görülür. 1960'lı yıllarda dünya ihracatı ortalama olarak yılda 8,22 artarken, Türkiye ihracatı 5,88 oranında, 1970'li yıllarda ise dünya ihracatı yüzde 19 oranında artarken Türkiye ihracatı da yüzde 15,25 oranında artmıştır. Ele alınan 1950 – 1979 döneminde, dünya ihracatı sürekli olarak Türkiye ihracatından hızlı artmış ve bu gelişme sonunda, Türkiye ihracatın dünya ihracatı içindeki payı düşmüştür. Söz konusu gelişme 1980'li yıllarda tersine dönmüş bulunmaktadır. 1980 – 1989 döneminde dünya ihracatı ortalama olarak yılda %5,08 oranında artarken, Türkiye'nin ihracatı yılda ortalama olarak %13,69 oranında artmıştır.

Böylece, Türkiye ihracatının dünya ihracatı içindeki payı 1980’de binde 1,5 iken 1985’te binde 4,5’a yükselmiştir (Togan, 1990: 175).

2.4.2.2. Türkiye’de İthalat ve Yapısı

İthalattaki gelişmeler tıpkı ihracattaki gelişmeler gibi özellikle 1980 sonrası hızlı bir artış seyri göstermiştir. 1980 yılında ithalatımız 7,5 milyar dolar iken bu rakam 2004 yılı sonu itibariyle 100 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. 1980 yılından bu yana gelişmeleri ele aldığımızda ithalatımızın yılda bileşik ortalama olarak %10 oranında geliştiğini hesaplayabiliriz. 2004 yılı sonuna kadar son on yıldaki yıllık ortalama ithalat artışı ise ortalama yüzde 40 civarında olmuştur. Başka bir anlatıma göre son on yılda ithalatımızın artışı ihracatımızın artışından daha fazla olmuştur. Bu durum yani ithalatın ihracattan fazla artması, neticesinde dış ticaret açıklarının büyümesine ve sonuç olarak cari işlemler açığının giderek artmasına neden olmuştur. Nitekim son dönemlerde cari açığın Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı kritik değer olarak görülen %5 sınırını çoktan aşmıştır.

İthalatımızın ülkelere göre verildiği Tablo 2.27.’ye göre; ithalatımızı gerçekleştirdiğimiz ülkelerin başında ise yine Almanya gelmektedir. Toplam ithalatın yaklaşık beşte birinin gerçekleştirildiği bu ülkeyi Rusya, İtalya, Fransa ve ABD takip etmektedir. Bu dönemde Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılan ithalat artmasına karşılık, daha önce Doğu Bloğu olarak nitelendirilen ülkeler ile yapılan ithalat azalmıştır. Son dönemde ise Rusya ile yapılan ithalatta hızlı bir yükseliş görünmektedir.

Tablo. 2.27. Türkiye İthalatında İlk Beş Sırada Yer Alan Ülkeler (milyon dolar)

Ülkeler	2000	Payı (%)	2001	Payı (%)	2002	Payı (%)	2003	Payı (%)	2004	Payı (%)
Almanya	7198	13,2	5335	12,9	7041	13,7	9453	13,6	12494	12,8
İtalya	4332	7,9	3484	8,4	4097	7,9	5471	7,9	6857	7,0
Rusya	3886	7,1	3435	8,3	3891	7,5	5451	7,9	9008	9,3
Fransa	3351	6,5	2284	5,5	3052	5,9	4184	6,0	6197	6,4
ABD	3911	7,2	3261	7,9	3099	6,0	3495	5,0	4690	4,8

Kaynak: www.die.gov.tr (23/10/2005)

İthalatı maddeler itibariyle ele aldığımızda, ithal edilen maddelerin başında makine ve mekanik aletler ile maden ve mineral yakıtlar gelmektedir. Bunları demir- çelik ve

elektrikli ürünlerin yanısıra plastik mamuller ve organik kimya ürünleri izlemektedir. (Tablo 2.28.)

Tablo 2.28. İthalatta İlk 10 Ürün (Milyon Dolar)

FASILLAR	2000	2001	2002	2003	2004
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	9540	8339	9203	11575	14407
Kazan, Makine ve Cihazlar, Aletler	7863	6325	8173	10293	13456
Motorlu kara taşıtları, traktörler,motosiklet vb.	5466	1827	2332	5383	10237
Elektrikli Makine ve Cihazlar	6066	3614	4356	5519	8371
Demir ve Çelik	2778	1797	2904	4747	8031
Plastik ve Plastikten Mamul Eşya	2179	1733	2382	3235	4763
İnciler, Kıymetli Taş ve Metal	107	1074	1533	2767	3763
Organik Kimyasal Müstahsallar	2036	1625	1887	2332	3016
Eczacılık Ürünleri	1034	1087	1439	2019	2710
Pamuk	1079	950	1293	1641	1982
Liste toplamı	45319	33426	42103	57651	82683
Genel İhracat	54502	41399	51553	69339	97539
Genel İhracat içindeki Payı (%)	83,2	80,7	81,7	83,1	84,8

Kaynak: www.dtm.gov.tr (21/10/2005)

İthalatımızın madde gruplarına göre yapısını Tablo 2.29. yardımıyla incelediğimizde ise yaklaşık üçte ikisinin petrol dahil ara malı ithalatından oluştuğunu; tüketim maddelerin payının ise ancak %12-15 dolayında olduğunu görmekteyiz.

Tüketim mallarının ithalatımızdaki payının %5'lerden %12'lere ulaşmış olması en önemli gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan ilginç bir noktada doğrudan tüketime yönelik maddelerin çok büyük bir yer tutmamasıdır. Aynı dönemde sermaye mallarının payı da %10 dolayında artarak %24'lere kadar ulaşmıştır.

Tablo 2.29. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre İthalat

Yıllar	Sermaye Malları		Ara Malları		Tüketim Malları		Toplam İthalat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1980	797614	10.1	6747143	85.3	363861	4.6	7909364
1985	1825160	16.1	8853197	78.0	664573	5.9	11343376
1990	4040718	18.1	16154036	72.4	2075578	9.3	22302126
1995	8119480	22.7	25077655	70.2	2416485	6.8	35709011
2000	11341472	20.8	35710245	65.5	7220017	13.2	54502821
2001	6964422	16.8	29971219	72.4	4083674	9.9	41399083
2002	8399565	16.3	37655830	73.0	4898331	9.5	51553797
2003	11325907	16.3	49734760	71.7	7813324	11.3	69339692
2004	17397440	17.8	67549436	69.3	12100277	12.4	97539766

Kaynak: www.die.gov.tr (30/10/2005)

Türkiye'nin ithalatının sektörel dağılımına gelince; Tablo 2.30'da görüldüğü gibi, sanayi sektörünün çok önemli bir payı bulunmuş ve bu pay zaman içerisinde sürekli artış göstermiştir. Tarım sektörünün payının ise bu dönem içerisinde %5-7 arasında kaldığı görülmüştür.

Tablo 2.30. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Dağılımındaki Gelişimi

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İthalat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
1980	79702	1,1	3154479	39,8	4674856	59,1	7909364
1985	282188	2,4	3605711	31,7	7454501	65,7	11343376
1990	1137094	5,1	4227752	18,9	16931450	75,9	22302126
1995	1907788	5,3	4090559	11,4	29706339	83,2	35709011
2000	2127041	3,9	7104748	13,0	45018097	82,6	54502821
2001	1413163	3,4	6582560	15,9	33220133	80,2	41399083
2002	1702642	3,3	7192305	13,9	41383030	80,3	51553797
2003	2535427	3,7	9020508	13,0	55689766	80,3	69339692
2004	2757392	2,8	10980937	11,2	80447302	82,4	97539766

Kaynak: www.die.gov.tr (30/10/2005)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME İLE İHRACAT VE İHRACAT YAPISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ARAŞTIRMASI

Bu bölümde ilk olarak ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkisi yada ihracata dayalı büyüme hipotezlerine ait yapılmış olan çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde önem arz ettiği gibi, ülkemiz açısından da son derece önemli olan ihracata dayalı büyüme konusu üzerine yapılmış olan çalışmalarda analiz edilmiştir. Kısa literatür taraması sonrası, çalışmanın esasını teşkil eden ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılması hususunda gerekli olan test ve yöntemler kısaca tanımlandıktan sonra, bu test ve yöntemlere ait sonuçlar kullanılacak değişkenlere göre ele alınıp yorumlanmıştır.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Gelişmiş ülkeler açısından ihracattaki büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem teorik hem de ampirik literatürde hala geçerliliğini koruyan bir konu olmaya devam etmektedir. Bir çok ampirik çalışma, son yirmi yıldan beri ihracatın büyüme üzerine etkisini veya ihracata dayalı büyüme hipotezini ya zaman serisi analizi yada yatay kesit analizi ile araştırma konusu haline getirmiştir.

Bu konu ile ilgili ilk çalışmalar, ihracat büyümesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen sabit korelasyon katsayısı hesaplamasına dayanmaktadır. Genel olarak bu çalışmalarda, ihracata dayalı büyüme tezini destekleyici, iki değişken arasında yüksek derecede ve pozitif yönde bir korelasyon katsayısına sahip olduğu gözlemlenmiştir.

İkinci grup çalışmalarda ise, ihracat verilerine dayalı ve bu verilerin hariç tutulması sonucu elde edilen değişkenler ile tahmini büyüme modellerine ait regresyon eşitliğidir. Neoklasik büyüme tezi üzerine kurulmuş olan bu eşitlik, üretim analiz tekniği kullanılarak ihracat veya ihracat artışı rakamları şeklindeki açıklayıcı değişkenler kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu grup çalışmalarda, ekonomik büyüme eşitliğinde ihracat büyümesini ifade eden katsayı yüksek derecede önemli sayılan pozitif yönlü bir değer almaktadır. İhracata dayalı büyüme hipotezini destekleyici regresyon eşitliğinde, ihracat büyümesini ifade eden değişkenin dâhil edilmesi ile tahmin edilen katsayılar önem arz etmektedir. Metodolojik yayımların temelini teşkil eden bu tür araştırmalar çoğu zaman eleştirilere maruz kalmıştır.

Üçüncü tür çalışmalar ise, ekonomik büyüme ve ihracat büyümesi arasında nedensellik ilişkisinin araştırılması yönünde olmuştur. Son dönemlerdeki gerek tek ülkeyi içeren çalışmalar gerekse ülke grupları ile yapılan çalışmalarda, ihracata dayalı büyüme hipotezi Granger nedensellik ve Sim's nedensellik testi ile araştırılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan bu testlerin en önemli eksikliği, orijinal zaman serisi verilerinin kointegre olmaması şeklindedir. Bu yüzden, Granger ve Sim's nedensellik testi kullanmadan önce büyüme ve ihracat rakamlarının koentegrasyon testi uygulaması sonucunda eş-bütünleşik hale getirildikten sonra uygulama yapılması şeklinde olmuştur.

Ampirik çalışmalarda kullanılan veri setleri yatay kesit ve zaman serisi şeklinde olmuştur. Yatay kesit veri seti ile tahmin edilen model, sıradan en küçük kareler yöntemi ile yapılmıştır. Balassa (1985), Heithger (1987), Moschos (1989), Colombotto (1990), Lussier (1993), Lee ve Cole (1994) yapmış oldukları çalışmalar basit regresyon modeli sonucu tahmin edilmiş ve ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Son dönemlerde kullanılan ikinci tür çalışmalar da ise, veri seti olarak zaman serisi analizi kullanılmıştır. Bu analizde, öncelikle serilerin durağan olup olmadığı test edilmiş, daha sonra ise durağan değilse durağan hale getirilen serilerin eşbütünleşik oldukları koentegrasyon yöntemi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşik olan serilerde hata düzeltme modeli yapılarak seriler arasındaki nedenselliğin yönü araştırılmıştır.

1985 – 2005 yılları arasında ihracata dayalı büyüme hipotezi ile ilgili farklı ülke ekonomileri için yapılmış olan çalışmalar ülke gruplarına göre tasnif edilmiştir.

Ülke gruplarına göre yapılan zaman serisi analizlerinde, Chow (1987), Darrat (1987), Sengupta (1991), Jin (1995), Islam (1998), ve Ekanayake (1999) çeşitli Asya Ülkeleri için yapmış oldukları çalışmalarında ; reel gayri safi yurtiçi hasıla, ihracat artış hızı verileri kullanılarak yapılan ADF birim kök testi, koentegrasyon ve hata düzeltme modeli yanısıra değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tayin edilmesi için Granger Nedensellik testi yapmışlardır. Çalışmaların sonucunda kısa dönem analizlerinde genellikle ihracata dayalı büyümeyi destekleyici yöndeki bulgulara karşın, uzun dönemli ilişkilerde seriler kointegre olmadıkları için bir ilişkinin olmadığı yönünde olmuştur.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda; Kugler (1991), Crospo ve Wörz (2003), Parikh ve Stirbu (2004) ihracat artış hızı ile gayri safi milli hasıla değişimi verilerini ele alarak, zaman serisi analizi yapmışlardır. Birim kök, koentegrasyon testinin ve hata düzeltme modeli ile nedensellik testinin kullanıldığı bu çalışmalarda, ihracatın, gelişmiş ülkeler ve yüksek teknolojik ürünler üreten ülkelerde büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklinde olmuştur. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde ise,

liberilizasyon dönemi olan 1980 sonrası dönemde 1980 ila 1989 yılları arasında ihracat artışının ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı, 1990 sonrası ise ekonomik büyüme, yatırım ve istihdam üzerine etkisinin olduğu hesaplanmıştır.

Afrika ülkeleri için yapılan çalışmalarda ise, Shigeyuki ve Razafimahefa (2003), Fosu (1990), Lussier (1993) sıradan en küçük kareler yöntemi yanısıra nedensellik testi uygulaması yapmışlardır. İhracat artış hızı ile GSMH verilerinin kullanıldığı çalışmalarda, bazı Afrika ülkeleri için ihracat artışının büyümeyi desteklediği yönde sonuçlara ulaşılmıştır.

Jung ve Marshall (1985), Sheeey (1993), Greenaway ve Sapsford (1994), Lee ve Cole (1994), Van Der Berg ve Schmidt (1994), Al – Yausif (1997), Thorton (1997) ve Afxentious ve Serletis (2000) çeşitli ülke gruplarını içine alan çalışmalarında, ülke karşılaştırmalarından yola çıkarak; bazı araştırmacılar panel data analizi, bazıları ise zaman serisi analizi yapmışlardır. GSMH veya gsyih ve ihracat verilerinin kullanıldığı çalışmalarda, genellikle az gelişmiş olan ülkelerin bir çoğunda ihracata dayalı bir büyümenin olmadığı, gelişmekte olan ülkelere ise liberilizasyon döneminden sonra ihracatın büyümeyi olumlu yönde etkilediği, gelişmiş ülkelere ise, teknolojik ürün üretiminin etkisinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Yine GSYİH veya GSMH ile ihracat verilerinin kullanıldığı zaman serisine bağlı nedensellik testi analizine göre diğer çalışmalarda şu şekilde sonuçlanmıştır: Serletis (1992) 1870 – 1985 yılları arasındaki veriler yardımı ile Kanada’da ihracata dayalı bir büyümenin olup olmadığını analiz etmiştir. Buna göre bulunan sonuçta, kısa dönem ilişkide ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyici fakat uzun dönem ilişkisi için değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olmaması sonucu ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmemiştir. Khan ve Saqip (1993) Pakistan ekonomisi için yaptıkları çalışmalarda ise, ihracat ile büyüme arasında karşılıklı sıkı bir ilişkinin olduğu yönünde tespitte bulunmuşlardır. Malezya ekonomisi için yapılan çalışmalardan olan Keong, Yusop ve Khim Sen (2005), Siddique ve Selvenathan (1997) ve Al- Yousif (1999) zaman serisi analizlerinde verilere ait birim kök, koentegrasyon ve nedensellik testi uygulamışlardır. Sonuçta ise kısa dönemde büyümeyi destekleyici ihracat artışının olduğu tespit edilmiştir. Begum ve Shamsuddin’in (1998) Bangladeş ekonomisi için yaptığı araştırmada ise ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyici yönde bulgular elde edilmiştir. Şili ekonomisi için yapılan çalışmada ise, Figueroa de la Bara ve Letelier Saavedra (1994) ile Herzeer, Sliverstours ve Nowak Lehmann (2004) İmalat sanayi verimliliğinin imalat sanayi ihracatını arttırdığı yönde sonuçlara ulaşmışlardır. Avrupa Birliği Ülkelerinden

İrlanda için Doyle (2001), İtalya için Federici ve Marconi (2002) ile İspanya için Balaguer ve Contavella'nın (2004) ihracat ve GSMH verileri kullanarak yapmış oldukları çalışmalar sonucunda, her üç ülkede de ihracata dayalı bir büyümenin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1980 ve 1990'lı yıllarda gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de ihracat destekli büyüme konusu, literatürde önemli bir yer teşkil etmiştir. 1980 sonrası dışa açık bir büyümeyi benimseyen ülkemizde yapılan çalışmalar, genellikle zaman serisi analizine dayalı nedensellik çalışmaları olmuştur.

Afxentious ve Serletis'in (2000) geliştirilmiş Dickey Fuller birim kök testi, Koentegrasyon ve Granger nedensellik testi uygulamaları ile 1970 -1993 yılları kapsayan verileri kullanarak 2003 yılında yapmış olduğu çalışmada, iki değişkene göre yapılan analizde Granger nedensellik testi sonucunda ihracattan büyümeye doğru kurulan hipotezde p değeri 0.952, büyümeden ihracata doğru kurulan hipotezde ise p değeri 0.559 olarak hesaplanmıştır. Her iki değerde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre ret edilmekte yani değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklindedir.

Alıcı ve Ucal'ın (2003) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye ekonomisinin gelişiminin de, ekonomik büyüme ile ihracat ve yabancı sermaye akımları arasındaki etkileşim incelenmiştir. 1987 – 2002 yılları arasında üçer aylık ihracat fiyat endeksi (ipi), sanayi üretim endeksi (epi) ve yabancı sermaye girişlerinin (ysa) kullanıldığı bu çalışmada, VAR modeli ile; ihracat, ekonomik büyüme ve yabancı sermaye akımları arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. İhracata dayalı büyüme çerçevesinde analiz sonucu, yabancı sermaye akımının ekonomik büyüme üzerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Nedensellik testi sonuçlarında ihracattaki değişmelerin uzun dönem ilişkide sanayi üretim endeksini etkilediği görülmüştür.

Özmen ve Furtun'un, (1997) zaman serisi analizi kullanılarak yaptıkları çalışmada ise, Johansen koentegrasyon yöntemi kullanılarak Türkiye'de ihracata dayalı büyüme dayalı hipotez test edilmiştir. 1970 – 1995 yıllarına ait üçer aylık çıktı düzeyleri, ihracat ve reel döviz kuru verilerinin kullanıldığı bu çalışmada,

$$X_t = 1,009y_t - 1,63rer$$

Şeklinde oluşturulan uzun dönemli ilişkiye ait modelde, parametrelere ait t değerlerinin oldukça yüksek olması nedeniyle uzun dönemli koentegrasyon vektörlerinin anlamlı olduğu yönde belirlenmiştir.

Özmen ve diğerlerinin (1999) yapmış olduğu ampirik çalışmada, 1987 (ocak) – 1997 (haziran) yılları kapsayan üçer aylık gözlem değerleri alınmıştır. Çalışmada, GSMH yerine onun bir göstergesi olan sanayi üretim endeksi değerleri kullanılmıştır. Zaman serisi analizi kullanılarak yapılan analizde, ekonomik büyümenin ölçüsü olarak sanayi üretim endeksi ve ihracat değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Granger testi bulguları, çalışmada nedenselliğin yönünün ihracattan büyümeye doğru tek taraflı olduğu şeklindedir.

Utkulu ve diğerlerinin (2004) Türkiye'nin ihracat arzını belirlenmesi için yapmış olduğu çalışmada iki denklem eşitliğinden faydalanılmıştır. Birinci denklem eşitliğinde ihracat arzının bir fonksiyonu olarak ihracat fiyat indeksi, değişken maliyetleri ve üretim kapasitesi değişkenleri alınmıştır. Denklem sonucundaki elde edilen sonuçlara göre; ihracat arzı, fiyat indeksi ve üretim kapasitesi ile pozitif ilişki içinde olduğu fakat girdi fiyatları ile negatif ilişki içerisinde olduğu yönündedir. Sonuçların bu şekilde çıkmasına rağmen her üç değişkenin birlikte ele alınması sonucu ihracat arzını belirlemede fazla bir etkisinin olmadığı görülmemiştir. İkinci tür eşitlikte ise, bu değişkenlere ticaret reformları ve teknolojik yenilikler değişkenleri ilave edilerek yeni bir model oluşturulmuştur. Bu değişkenlerin ilave edilmesi ile ihracat arzının önemli derecede bu değişkenlerden etkilendiği ortaya konulmuştur.

Demirhan'ın (2005) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de 1987:01 – 2004:03 dönemi arasında ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Durağanlık testi sonucunda bütün değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Serilerin birinci farklarında durağanlığının sağlanması ile birlikte uzun dönemli ilişkinin araştırılması için koentegrasyon testi yapılmıştır. Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki koentegrasyonun bulunması nedenselliğin yönünün tespit edilmesi için hata düzeltme modeli kullanılmasını gerektirmiştir. Test sonucunda ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin bulunmadığı, ithalattan büyümeye doğru ise nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de incelenen dönemde ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmada ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün büyümeden ihracata doğru olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de incelenen dönemde ihracat ve büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.

Taban ve Aktar'ın (2005) yapmış oldukları çalışmada ise, 1923 – 2003 yıllarına ait veriler yardımı ile; 1923 – 1979 ve 1980 – 2003 dönemleri olmak üzere ayırma tabi tutarak ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Bu çalışmada ihracat ve gsyih büyümesi arasındaki uzun dönem analizi ile aralarındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. 1923 – 1979 ile 1980 – 2003 dönemlerinde ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı Engle – Granger ve Johansen testi sonucu tespit edilmiştir. 1980 öncesi ithal ikameci dönemde ihracata dayalı bir büyümenin olmadığı, 1980 sonrası ihracata dayalı kalkınma stratejisi ile birlikte değişkenler arasında iki taraflı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Demirhan ve Akçay'ın (2005) MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ülkeleri için, ihracat artışı ile büyüme arasındaki nedenselliğin yönü araştırılmıştır. Buna göre, öncelikle verilerin durağanlık durumları dikkate alınarak standart Granger nedensellik veya hata düzeltme analizi kullanılmıştır. Sonuçta, Türkiye'de büyümeden ihracat artışına doğru mevcut nedenselliğin yönü tespit edilmiştir.

Yiğidim ve Köse, (1997) 1980 – 1996 dönemini kapsayan çalışmalarında değişkenlerin yüzde değişimlerini kullandıklarında ihracat ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmezken, değişkenlerin logaritmik farklarını alarak yaptıkları analizde büyümeden ihracata doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

3.2. EKONOMETRİK METEDOLOJİ

Ekonometrik çalışmalarda kullanılan iki önemli veri türünden birisi zaman serisi verileridir. Bu veriler yardımıyla yapılan ekonometrik çalışmalar, çoğu zaman gerçeği yansıtmayabilir. Bu veriler yardımıyla yapılan çalışmalarda genellikle aşağıdaki hatalar ortaya çıkmaktadır (Gujarati, 2001: 709).

- Bir zaman serisinin başka bir zaman serisine göre regresyonu hesaplanırken, ikisi arasında anlamlı bir ilişki olmasa bile çoğunlukla yüksek bir açıklayıcılık oranı (R^2) ortaya çıkar ve dolayısıyla iki iktisadi değişken arasındaki ilişkinin gerçek mi, yoksa düzmece mi olduğunu anlamak çok zor olabilir.
- Zaman serileri içeren regresyon modelleri sıklıkla ileriki dönemleri göze alarak, değişkenlerin bu dönemler kestirimi için kullanılır.

Bütün bu olumsuzlukların giderilmesi ve oluşturulan modellerin düzmece bir model olmaması için zaman serisi verilerinin durağan olması gerekir. Zaman serisi verilerinin durağan olması durumunda yapılan çalışmaların geçerliliği söz konusu olmaktadır. Zaman serisi verilerinin durağanlık testi genellikle birim kök testi ile yapılmaktadır.

3.2.1. Birim Kök Testi

Zaman serisi verilerin durağan hale getirilmesi için kullanılan en önemli durağanlık testi birim kök testidir. Birim kök testi sınavasını tanımlamak için kullanılan model,

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (1) \quad \text{şeklindedir.}$$

Burada kullanılan u_t notasyonu oluşturulan modeldeki hata terimini ifade etmektedir. Bu hata terimi beyaz gürültü hata terimi (White - Noise) diye adlandırılır. 1 nolu denklemde ifade edilen model, t dönemdeki Y 'nin (t-1) dönemindeki kendi değerine göre oluşturulan regresyon modelidir. Y_{t-1} 'in katsayısı 1'e eşitse birim kök sorunuyla yani durağan olmama durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Buna göre yukarıda 1 nolu denklem;

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \quad (2) \quad \text{şeklinde ifade edilirse,}$$

$\alpha=1$ olursa, Y_t olasılıklı değişkenin bir birim kökü vardır. Birim kökü olan bir zaman serisi, (zaman serileri) ekonometrisinde bir rassal yürüyüş (zaman serisi) diye adlandırılır (Gujarati, 2001: 718). Rassal bir yürüyüş ise, durağan olmayan bir zaman serisi örneğidir. 2 nolu denklem çoğunlukla aşağıdaki şekilde yazılır.

$$\begin{aligned} \Delta Y &= (1 - \alpha)Y_{t-1} + u_t \quad (3) \\ &= \delta Y_{t-1} + u_t \end{aligned}$$

Burada $\delta = (1 - \alpha)$, Δ ise, birinci fark işlemini göstermektedir ($\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$). Eğer bir zaman serisinin birinci dereceden farkları alınarak durağan hale getirildiyse, seri birinci dereceden durağan yani bütünleşik I(1) seri olarak ifade edilir. Aynı şekilde durağan bir seriye ulaşmadan önce ilk serinin iki kez farkının alınması sonucunda (yani birinci dereceden farklarının birinci farkları) seri durağan hale geliyorsa seri ikinci dereceden I(2) durağan hale gelmiş olur. Genel olarak bir zaman serisinin d kez farkının alınması durumunda o seri d 'inci dereceden durağan I(d) yani bütünleşiktir. Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, 1 yada daha yukarı dereceden bütünleşik bir seri varsa durağan hale gelmemiş bir seri var demektir (Kennedy;1994:253). Buna göre, durağan hale getirilmiş bir seri ile I(0) süreci aynı anlamda kullanılmaktadır. Bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için 2 nolu denklemin hesaplanmasından sonra α katsayısının 1 olup olmadığına bakılır yada buna eşdeğer olarak 3 nolu denklemdeki δ katsayısının aşağıda kurulan hipotezler yardımı ile sıfır olup olmadığına bakılır. Buna göre esas hipotez olan H_0 hipotezi, t değerine bakılarak kabul edilirse seride birim kök vardır denir.

$$H_0 : \delta = 0 \quad Y_t \text{ serisi durağan değildir}$$

$$H_1 : \delta \neq 0 \quad Y_t \text{ serisi durağandır.}$$

$\delta = 0$ esas hipoteziyle, geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği τ (tau) istatistiği yani Dickey Fuller (DF) sınaması olarak bilinir. Bu istatistiğin eşik değerleri Dickey ile Fuller tarafından Monte Carlo benzetmesiyle gösterilmiştir (Dickey and Fuller;1979: 427).

Zaman serileri verilerinin durağanlığı için en basit olarak kurulacak 2 nolu regresyon denklem sonucunda, Dickey- Fuller istatistiğini hesaplamak için tahmin edilecek α katsayısının kendi standart hatasına bölünmesi sonucu elde edilecek olan değer t istatistiği sonucunda $\alpha = 1$ esas hipotezin reddedilip reddedilmediğini görmek amacıyla Dickey-Fuller Çizelgesine başvurulur. Ancak, bu çizelgeler yeterli düzeyde olmaması sonucu MacKinnon tarafından genişletilmiştir (MacKinnon;1991:85).

Dickey-Fuller sınamasının mutlak değeri ($|\tau|$) MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin birim kök ihtiva ettiği hipotezi reddedemeyiz. Fakat bu değer MacKinnon kritik değerinden küçükse seri durağan değildir yani birim kök ihtiva etmektedir.

Dickey- Fuller (1979) Monte Carlo simülasyonu ile aşağıdaki üç denklem oluşturulabilir.

$$\begin{aligned}\Delta y_t &= \gamma y_{t-1} + u_t \\ \Delta y_t &= m_0 + \gamma y_{t-1} + u_t \\ \Delta y_t &= m_0 + \gamma y_{t-1} + m_1 t + u_t\end{aligned}$$

Bu üç denklem arasındaki fark son denklemde deterministik trendin olmasıdır. İlk iki denklem sabiti içerip içermediğine göre oluşturulmuş iken son denklemde hem sabit sayı içermesi hem de deterministik trend yer almaktadır. Bütün denklemlerde yer alan γ , değeri sifira eşit olduğu durumda ($\gamma = 0$) y_t serisi birim kök ihtiva etmektedir (Kutlar;2000:159).

3.2.2. Koentegrasyon Testi

Koentegrasyon, uzun dönemde ekonomik notasyonlar da değişkenler arasında ilişkiyi kavramsal olarak ifade eden bir istatistik modeldir. Zaman serisi araştırmalarında, verilerin özellikleri Johansen (1991) ve Johansen ve Jeselius (1990) tarafından tasarlanmıştır.

Johansen Metot, aşağıda gösterilen VAR(p) ifade edilir.

$$\Delta Z_t = \pi Z_{t-1} + \Pi_1 \Delta Z_{t-1} + \dots + \Pi_{p-1} \Delta Z_{(p-1)} + \mu + \psi D_t + u_t \quad (4)$$

Bu modelde, μ sabit vektör, D merkezi mevsimsel değişkenler matrisi, Z ise $N \times 1$ 'lik değişkenler vektörü, $\Pi_1, \dots, \Pi_{p-1}$ $N \times N$ 'lik bilinmeyen parametreler matrisi ,

π katsayıların uzun dönem matrisi ve u_t ise çok değişkenli dağılımlı dönemlerini ifade eder.

Yukardaki eşitlik, $0 < r < N$ örneği ile r ile gösterilmesine karşılık π rankına rağmen dengede değildir. π rankı $0 < r < N$ için $\pi = \alpha\beta'$ şeklinde ifade edilir (α ve β $N \times r$ 'lik matrisin sütun derecesini gösterir). Bu yolla ifade edilen model, sırasıyla Π_i ve π tahminleri ile Z_t içerisinde uzun ve kısa dönem düzeltilmiş bilgi sistemi içerir. Uzun dönem katsayısı matrisi β iken dengede olmayan düzeltilmiş uzun dönem ilişki $\pi = \alpha\beta'$ matrisi olarak bilinir. Ayrıca, burada verilmiş olan β , $r \leq N-1$ koentegrasyon vektörü olarak da ifade edilir. Bu yüzden, α katsayısının önemsizleştiği en son $(N-r)$ sütunun eşdeğerliğindeki π matrisi içerisinde sütundan bağımsız olarak bulunan r sayısı koentegrasyon için test edilir.

r rankı değişkenler arasındaki sabit düzey ilişkisini ifade eden liner bağımsızlığı gösteren ve uzun dönem ekonomik ilişki dönemlerinde açıklama olarak ifade edilen ilişki koentegrasyodur (Johansen 1991, Johansen ve Juselius 1990). Eğer π rankı sıfır ise burada veriler arasındaki ilişki liner sabit durum ve uzun dönemde ilişki olmaması durumu şeklinde olmaktadır. Özetle, $\text{rank}(\pi) = N$ durağan proses şeklinde tanımlanan ve $\text{rank}(\pi) = 0$ tanımının $\text{rank}(\pi) < N$ tanımına karşılık durağan olmaması ve her iki duruma karşılık r komutunun ve $(N-r)$ komutu içerisindeki durağansızlık durumu Juselius ve Hargreves (1992) ifade etmiştir. Eğer en azından bir tane koentegrasyon vektörü varsa, 4 nolu denklem uzun dönem içsel değişkenler için aşağıda belirtilen hata düzeltme mekanizması (VECM) uygulanır (Haugh A. vd, 2000:419).

$$\begin{aligned} \Delta Z_t &= \pi Z_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Pi_i \Delta Z_{t-i} + \mu_0 + \mu_1 t + u_t \\ \Delta Z_t &= \alpha\beta' Z_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Pi_i \Delta Z_{t-i} + \mu_0 + \mu_1 t + u_t \end{aligned} \quad (5)$$

Yukarıdaki modelde, π ve Π_i değerleri matris katsayılarını, μ_0 ve μ_1 ise sırasıyla sabit ve trend katsayı vektörünü ifade etmektedir. Hata vektörü u_t ise, ortalama sıfır vektörü ve kovaryans matris (Ω) ile çok değişkenli normal $p \times 1$ 'lik matrisi gösterir.

Johansen (1988) tarafından kullanılan maksimum olabilirli yöntemi eş- bütünlene vektörler için kullanılmaktadır. Test kullanımında sorun, $\beta_i' Z_{t-i}$, durağanlığına uygun yeterli büyüklükteki, $\lambda, i = 1, 2, 3, \dots, r$, şeklindeki öz-kökler ile, $\lambda, i = 1 + r, \dots, p$,

şeklindeki durağan olmayan öz vektörlere uygun yeterince küçük öz-kökler ayrımı yapan, r rankı iki hipotez arasındaki yapılan olabilirlik oranı testi belirlenir (Kutlar, 2002: 30);

H_p : rank = p, yani tam rank vardır ve Z_t durağandır

H_r : rank = r < p , r ise eş-bütünleme ilişkisi bulunmaktadır.

Koentegrasyon vektörü ve (n-r) birim kökler Johansen yöntemine göre iz istatistiği kullanılarak hesaplanır.

$$\text{Trace } (\lambda_{\text{trace}}) = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \lambda_i), \quad r = 0, 1, 2, 3, \dots, p-1 \quad (6)$$

λ : koentegrasyon ilişkisinde tahmini eşik değer.

Johansen yöntemine göre hesaplanan bir başka koentegrasyon testi ise, λ_{max} 'ın maksimum eşik-değer istatistiğidir.

$$\lambda_{\text{max}} = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad r = 0, 1, 2, 3, \dots, p-1, \quad (7)$$

Bu testler r- koentegrasyon vektörüne karşı var olan r+1 vektörü ile oluşur. λ_{trace} ve λ_{max} istatistiklerinin her ikisi de standart olmayan dağılıma sahiptir ve Osterwald-Lenum'un (1992) ifade ettiği gibi asemptotik kritik değerler ve tahmini modelin deterministik unsurlarının değişimlerini gösterir. λ_{trace} ve λ_{max} istatistikleri ile elde edilen değerler kritik değerleri aşıyorsa koentegre vektörlerinin sayısı belirlenmiş olur.

3.2.3. Nedensellik Testi

İktisat teorisinden gelen bilgiye dayanarak aralarında ilişki olduğu beklenen değişkenlerin ampirik testlerle çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ampirik testlerden birisi olan regresyon analizi yöntemi, değişkenler arasındaki ilişki bağımlılık ilişkilerini ele alır. Ancak değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmez. Yani, mutlaka bağımsız değişken X'in sebep ve bağımlı değişken Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki değişken arasındaki sıkı bir ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir (Tarı, 1998: 48). Buna göre, oluşturulan modeldeki içsel ve dışsal değişkenlerin tayin edilmesi hususunda nedenselliğin önemi büyük olmaktadır. Nedensellik testi ile değişkenlerin içsellik dışsallık ayrımının yapılması. Ekonometrik çalışmalar için model belirleme aşamasına ışık tutmaktadır.

Nedensellik ile dışsallık arasında sıkı bir ilişki vardır. Özellikle nedenselliğin operasyonel hale gelmesinden sonra, söz konusu iki kavram arasında ilişki kurma çabaları artmıştır. Böylece X ve Y gibi iki değişken arasında X'ten Y'ye doğru tek yönlü

nedenselliğin varlığını ortaya çalışmalarda, X dışsal Y ise içsel değişken olarak nitelendirilir (Işığışok, 1994: 37).

Nedensellik ilişkisinin araştırılmasının, sadece dışsallığın belirlenmesi ve modele dâhil edilecek değişkenlerin belirlenmesi konularında yol gösterici olabilecekleri, bunun ötesinde yapısal ekonometrik modellerden üstün olmadıkları belirtilmelidir (Sargenet, 1979: 406). Bunun sebebi nedenselliğin operasyonel tanımının sadece zaman serilerine dayandırıldığı ve bir değişkenin gelecek dönemlerdeki değerlerini, kendi geçmişinden veya kendi kendisiyle ilişkili olduğu varsayılan diğer bir değişkenin geçmiş değerlerinden öngörebilmek anlamında ifade edilmesidir.

Ekonometrik yaklaşım ile zaman serileri çözümlemesi yaklaşımının birbirlerini tamamlamalarına ilişkin çabalar, nedensel ilişkilerin araştırılmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Böylece zaman serileri çözümleme yaklaşımı ile değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmekte ve iktisat teorisi veri alınarak ekonometrik model kurulmaktadır. O halde, X ve Y gibi iki değişken arasındaki nedensel ilişkinin araştırılmasının temel amaçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Işığışok, 1994: 90).

- Mevcut verilere dayanarak X ve Y'nin gelecek dönemlerdeki değerlerinin öngörülmesi,
- Y gibi bir değişkenin sadece kendi geçmiş değerleri ile mi? Yoksa X gibi diğer bir değişkenin geçmiş değerleri ile mi? Daha iyi öngörülebilmesi,
- Ekonometrik modellemede hangi değişkenlerin içsel, hangilerinin dışsal değişken olduklarının belirlenmesi,
- Değişkenlerdeki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi,
- Bir değişkendeki değişimin diğer değişken üzerindeki etkisinin kaç dönem sonra ortaya çıkacağı, diğer bir değişle, bir değişkende şimdiki dönemler de meydana gelen bir değişimin etkisinin kaç dönem öncesine kadar dayanacağını belirlenmesi,
- Dağılımlı gecikme genişliğindeki veya parametrelerdeki yapısal değişimin belirlenmesi.

3.2.3.1. Granger Nedensellik Testi

İki zaman serisi arasındaki nedenselliğin ilk operasyonel tanımı Wiener (1956) tarafından yapılmıştır. Söz konusu tanımı, Granger (1969) genişletilmiş ve en büyük katkıyı yapmış olması sebebiyle “*Granger nedensellik sınaması*” olarak adlandırılmıştır.

Granger, operasyonel nedensellik tanımına dayanarak yeterince yüksek dereceli iki değişkenli otoregresif bir sürecin tahmini yardımıyla, nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece X'in Y'ye veya Y'nin X'e neden olup olmadığı hipotezi test edilebilir hale gelmiştir (Işığışık, 1994: 92).

Örneğin, X ve Y gibi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi araştırılmasında olası dört sonuç ortaya çıkabilir.

1. $X \rightarrow Y$ (X değişkeni Y değişkenini etkilemektedir.)
2. $Y \rightarrow X$ (Y değişkeni X değişkenini etkilemektedir.)
3. $X \Leftrightarrow Y$ (Her iki değişkende birbirini etkilemektedir.)
4. $X \not\leftrightarrow Y$ (Değişkenlerin aralarında bir nedensellik yoktur.)

Yukarıda verilmiş olan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi nedensellik testleri yardımı ile yapılmaktadır. Buna göre, Granger nedensellik testi aşağıdaki denklemler vasıtasıyla test edilir (Tarı, 1998: 49).

$$\begin{aligned} Y_t &= a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i} + u_i \\ X_t &= c_0 + \sum_{i=1}^m c_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m d_i Y_{t-i} + u_i \end{aligned} \quad (8)$$

Burada a, b, c ve d gecikme katsayılarını, m bütün değişkenler için ortak gecikme derecesini ve u ise modellerdeki hata terimlerini göstermektedir.

Yukarıdaki 8 nolu denklemler her iki eşitlik için ayrı ayrı ele alınarak aralarındaki nedensellik ilişkisi araştırılır. Granger nedensellik testi her iki eşitliğe göre yapılışı aşağıda verilmiştir.

I. Aşama: Hipotezlerin kurulması,

Burada test edilecek Y ve X arasındaki hipotez,

$$H_0: \sum_{i=1}^m b_i = 0 \text{ olup, } X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m} \text{ gecikmeli değişkenlerin}$$

ilişkide yeri olmadığı ve dolayısıyla X'ten Y'ye nedensellik olmadığı,

$$H_1: \sum_{i=1}^m b_i \neq 0 \text{ olup, } X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-m} \text{ gecikmeli değişkenlerin ilişkide}$$

yeri olduğu ve X'ten Y'ye bir nedenselliğin olduğunu gösterir.

II: Aşama: Kısıtlamalı ilişkideki hata terimleri kareleri toplamının bulunması,

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + u_t \quad (9)$$

İlişkisi tahmin edilerek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı

$\sum_{t=1}^n e_t^2$ bulunur. Bu ifade RSS_R olarak ifade edilir.

III. Aşama: Kısıtlamasız ilişkideki hata terimleri kareleri toplamının hesaplanması,

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i X_{t-i} + u_t \quad (10)$$

Şeklindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu modele ait hata terimleri kareleri toplamı

$\sum_{t=1}^n e_t^2$ bulunur. Bu ifade RSS_{UR} olarak ifade edilir.

IV. Aşama: Test istatistiğinin hesaplanması,

$$F = \frac{(RSS_R - RSS_{UR}) / m}{RSS_{UR} / (n - k)} \quad \text{formülü yardımıyla F istatistik değeri}$$

hesaplanır. Bu formüldeki;

RSS_R : Kısıtlamalı ilişkideki hata terimleri kareleri toplamı,

RSS_{UR} : Kısıtlamasız ilişkideki hata terimleri kareleri toplamı,

m : dışarıda bırakılan gecikmeli değişken sayısı,

n : Örnek hacmi,

k : Kısıtlamasız regresyon modeldeki tahmin edilen parametre sayısı.

V. Aşama: Tablo değeri ile karşılaştırma ve karar verme aşaması,

Hesaplanan F istatistik değeri m ve $(n-k)$ serbestlik derecesinde, (%1,5ve10) anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden büyük ise H_0 hipotezi reddedilir. H_0 hipotezinin reddedilmesi ise regresyonda yer alan katsayıların genel olarak anlamlı olduğunu yani değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğunu gösterir.

Seçilecek olan regresyon denklemin uygunluğu ve gecikme sayısının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) faydanılacaktır. AIC değeri modeldeki tahmin edilen katsayılar ile modele ait artıkların kareleri toplamına ($\sum e_t^2$) bağlı olarak değişir (Terzi ve Zengin, 2003:58). Gecikme sayılarının belirlendiği durumlarda, Akaike değeri en küçük olan model uygun model olarak seçilir. Bir modeldeki Akaike değeri aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır.

$$AIC = \ln\left[\sum e_i^2 / n\right] + \frac{2k}{n}$$

k : Gecikmeli modeldeki parametre sayısı

n : Gözlem sayısı

3.3. VERİ TANIMLAMASI VE TREND ANALİZ

Bu çalışmada kullanılacak olan ihracat, ithalat ve GSMH verileri ve ihracat ve ithalat verilerinin geniş ekonomik sınıflandırma ve faaliyet kollarına göre alt birim verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Devlet İstatistik Enstitüsü online veri tabanlarından temin edilmiştir. YTL cinsinden ifade edilen veriler ortalama döviz kuru üzerinden dolara çevrilmiştir. Ekonometrik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin sembolleri aşağıda verilmiştir.

İHRACAT: Toplam İhracat Değerleri (-000 Dolar) - $\log(\text{İhracat}/1000)$

İTHALAT: Toplam İthalat Değerleri (-000 Dolar) - $\log(\text{İthalat}/1000)$

GSMH: Toplam GSMH değerleri (-000 Dolar) - $\log(\text{GSMH}/1000)$

Zaman serisindeki değişme hızının sabit bir hızla değişmesi, başka bir değişle büyüme seyrinin sabit bir oranda arttığı veya azaldığı gözlemlenmesi halinde model

$$Y_t = \beta_0 e^{\beta_1 T} e^{\alpha}$$

olarak tanımlanan “üslü” bir biçim almaktadır (Genceli, 2001:228). Denklemden β_0 , T=0 iken söz konusu olan başlangıç değeri, e^{β_1} (Y_t / Y_{t-1})’in beklenen oranı ve T zamanı gösteren değişkenlerdir. β_1 Parametresinin tahmin edilen değeridir ve büyüme hızını vermektedir.

$$\ln Y_t = \ln \beta_0 + \beta_1 T + \varepsilon_t$$

olarak gösterilen model, “bileşik büyüme modeli” olarak adlandırılmaktadır. β_1 parametresi, sabit geometrik büyüme (veya azalma) olduğunda, yıllık veri için $\beta_1 \cdot 100$ değeri, bileşik yıllık büyüme hızıdır (Akgül, 2003: 55).

Bu veriler ışığında, her üç değişkenin 1923-2004 yıllarına ait değerlerine bakılarak Hodrick – Prescott filtresi uygulanması sonucunda trend analizi çerçevesinde meydana gelen değişmeler analiz edilmiştir. 1923-2004 yıllarına ait veriler Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisi göz önüne alınarak 1980 sonrası dışa açık büyüme politikası sonrası ve öncesi ayrı ayrı analiz edilerek aralarındaki fark ortaya konulmuştur. Buna göre 1923 – 2004 yılı itibari ile bileşik olarak GSMH, ihracat ve ithalat rakamlarındaki artış sırasıyla %7, %9 ve %9 olarak gerçekleşmiştir. 1980 öncesi dönemde ise GSMH’deki bileşik büyüme oranı %8 iken ihracat %6 ve ithalat ise %7 oranında büyüme hızı

kazanmıştır. 1980 sonrası dışa açık büyüme politikasının izlendiği dönemde ise GSMH büyüme hızı yaşanan iki önemli krize karşılık yıllık bileşik olarak %6 büyümesine karşılık ihracat ve ithalat rakamları ise %10 civarında büyüme gerçekleşmiştir (Ek A).

Hodrick –Prescott Filtresini (1997), (HP Filtresi) ilk olarak 1980 yılında Hodrick ve Prescott'un savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri, iş çevrimleri analizinde yer almış ve daha sonra yayımlanmıştır. HP Filtresi gözlemlenen serinin (X_t), büyüme (X_t^g) ve çevrimsel (X_t^c) birleşenlerden oluştuğunu varsayarak serinin büyüme etrafındaki varyansını aşağıdaki denklem kullanarak minimize eder.

$$\sum_{t=0}^{T+1} (X_t^g)^2 = \text{Min} \left[\sum_{t=1}^T (X_t^c)^2 + \lambda \sum_{t=1}^T [X_{t+1}^g - X_t^g - (X_t^g - X_{t-1}^g)]^2 \right]$$

λ parametresi büyüme bileşeninin varyansının, çevrimsel birleşenin varyansına oranını göstermekte ve serinin üstel düzlenmesini kontrol etmektedir. λ büyüdükçe, seri daha fazla düzlenmektedir, λ sonsuza yaklaşmakta ise X_t^g doğrusal trende yaklaşmaktadır. Literatürde tavsiye edilen λ değeri yıllık seriler için 100, üç aylık seriler için 1600 ve aylık seriler için 14440 olarak verilmiştir. Denklem zaman serisine uygulanarak trend hesaplanmakta ve trendin seriden çıkartılmasıyla çevrimsel bileşen elde edilmektedir.

Buna göre değişkenlere ait çevrimsel bileşenler;

$$\text{GSMH (Çevrimsel)} = \text{GSMH} - \text{Trend}$$

$$\text{İhracat (Çevrimsel)} = \text{İhracat} - \text{Trend}$$

$$\text{İthalat (Çevrimsel)} = \text{İthalat} - \text{Trend} \quad \text{şeklindedir.}$$

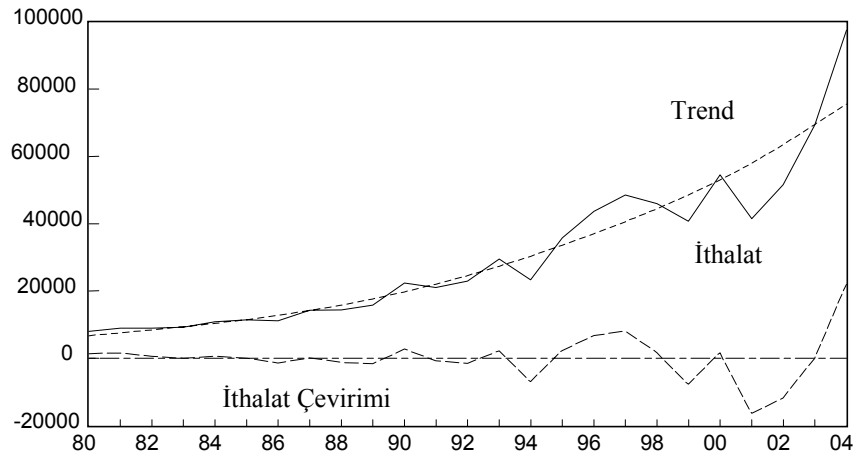
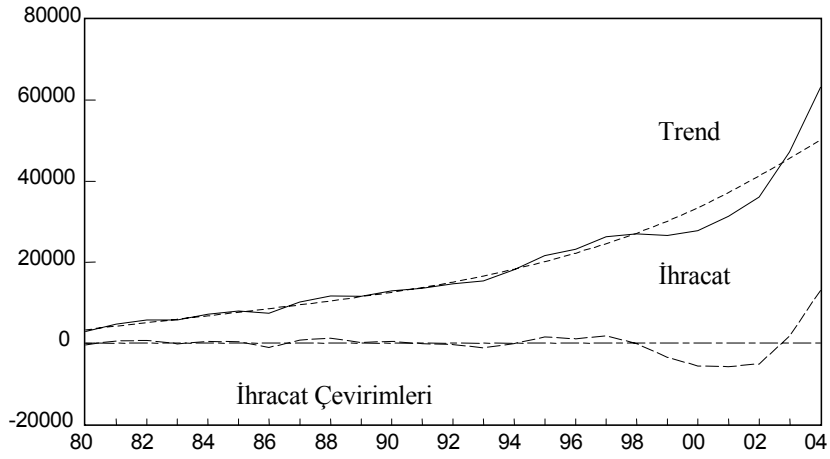
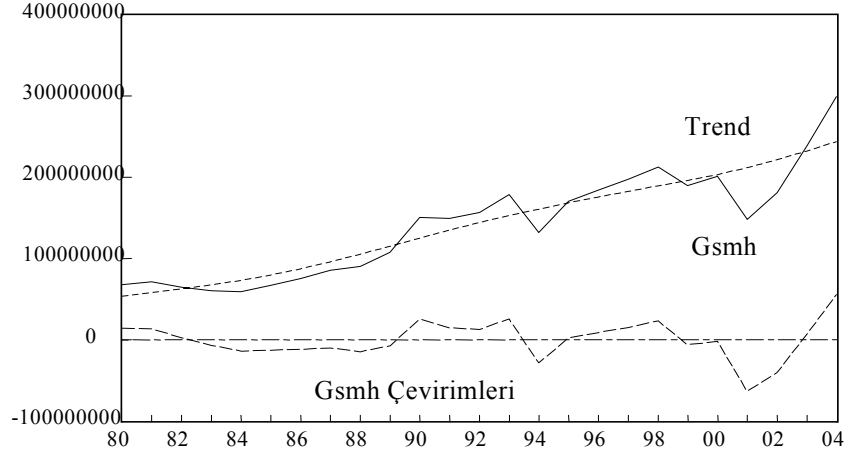
Değişkenlere ait trend ve çevrimlerin gösterildiği grafik 3.1. incelendiğinde, son 20 yılda meydana gelen krizlerin çevrimleri düşürdüğü gözlemlenmiştir. Buna göre değişkenler tek tek ele alındığında çıkarılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- GSMH çevrimlerine bakıldığında, 1994 yılına kadar çevrimlerin gerçekleşen değer etrafında seyrettiği, 1994 krizinde çevrimlerde bir düşüş meydana gelmiş ve 1998 yılı istikrar programı çerçevesinde yeniden çevrimlerde bir düzelenin meydana geldiği ve 2001 krizinde çevrimlerin tekrar düşürdüğü ve 2002 yılı sonrası güçlü ekonomiye geçiş ile birlikte yeniden arttığı şeklindedir.
- İhracat verisine baktığımızda, 1980 – 1999 yılı arasında çevrimler sıfır eksenini etrafında seyretmiştir. Yani ihracat artış hızında önemli bir değişim

gözlemlenmemiştir. 1999 yılında uygulanan sabit döviz kuru sistemi ile birlikte Türk Lirası aşırı değerlenmiş sonuçta ihracatta bir azalma meydana gelmiş ve çevrimler negatif eğilimli olmuştur. 2002 yılından sonra ise yeniden ihracatın hız kazanması ile birlikte çevrimler tekrar yükselmiştir.

- İthalat değişkeninde ise, 1994 krizi ile TL'nin devalüe edilmesi sonucunda ithalatta meydana gelen azalma sonucu çevirim negatif olmuş, 1995 yılı sonrası ise 2001 krizine kadar tekrar yükselme eğilimine girmiştir. 2001 krizi ile ithalat çevrimi yeniden negatif olmuş ve 2002 yılı sonrası ithalattaki artış ile birlikte yeniden pozitif düzeylere çıkmıştır.

Grafik.3.1. 1980 – 2004 Arasında Değişkenlerin Trend ve Çevrimleri

3.4. EKONOMETRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada, 1923-2004 yılları arası *GSMH, ihracat ve ithalat* değerleri ele alınarak birbiri arasındaki etkileşim ele alınmıştır. Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisi genel olarak incelendiğinde 1980 yılı sonrası ülkenin liberalleşme süreci çerçevesinde ihracata dayalı büyüme politikası izlediği görülmüştür. Bu dönüm noktası göze alınarak yapılan analiz hem 1923-2004 yıllarını kapsamakta hem de 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki alt bölüme göstermektedir. Her bir dönemde ele alına değişkenler zaman serisi içerdiğinden öncelikle durağan olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Serilerin durağan hale getirilmesinden sonra ise, değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi yani koentegrasyon incelenmesi yapılmıştır. Seriler kendi aralarında kointegre olmuşlar ise uzun ve kısa dönem arasındaki değişmeyi ifade eden hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme sonucunda oluşturulan regresyon model sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve aralarındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi yardımı ile test edilmiştir.

Birim kök, koentegrasyon ve nedensellik analizleri için, öncelikle değişkenlere ait gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme değerlerinin belirlenmesi için serilerin bir, iki, üç ve dört gecikmeli değerleri ile oluşturulan modeller sonucu elde edilen en iyi gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değeri yardımı ile tespit edilmiştir. Buna göre, her bir dönem verileri için yapılan test sonucunda Akaike değeri küçük olan modeldeki gecikme sayısı en iyi gecikme olarak ifade edilmiştir.

Tablo 3.1. Değişkenlere Ait Uygun Gecikme Değerlerinin Seçilmesi (AIC değerleri)

<i>1923-2004 Yılları Arası</i>				
<i>Değişkenler</i>	<i>1 gecikme</i>	<i>2 gecikme</i>	<i>3 gecikme</i>	<i>4 gecikme</i>
<i>logGSMH</i>	-1,91*	-1,90	-1,87	-1,86
<i>logİHRACAT</i>	-2,39	-2,45*	-2,42	-2,39
<i>logİTHALAT</i>	-1,63	-1,65	-1,66*	-1,63
<i>1923-1979 Yılları Arası</i>				
<i>Değişkenler</i>	<i>1 gecikme</i>	<i>2 gecikme</i>	<i>3 gecikme</i>	<i>4 gecikme</i>
<i>logGSMH</i>	-1,73*	-1,72	-1,67	-1,65
<i>logİHRACAT</i>	-2,21	-2,27*	-2,23	-2,20
<i>logİTHALAT</i>	-1,45	-1,44	-1,53*	-1,48
<i>1980-2004 Yılları Arası</i>				
<i>Değişkenler</i>	<i>1 gecikme</i>	<i>2 gecikme</i>	<i>3 gecikme</i>	<i>4 gecikme</i>
<i>logGSMH</i>	-2,32*	-2,23	-2,12	-2,17
<i>logİHRACAT</i>	-3,23	-3,17	-3,24	-3,35*
<i>logİTHALAT</i>	-2,13*	-2,11	-1,82	-1,87

* Uygun Gecikme Sayısı

Yukarıdaki tablo'da gösterildiği üzere, 1923- 2004 yılları arasında yapılan analiz sonucunda *GSMH* verisi bir gecikmeli ele alınması yanı sıra *ihracat* verisi ise iki gecikmeli, *ithalat* verisi üç gecikmeli olarak ele alınmıştır. 1923 – 1979 yılları arasında ise yine aynı şekilde *GSMH* verisi bir gecikme, *ihracat* verisi iki gecikme ve *ithalat* verisi ise üç gecikme olarak ele alınmasına karşılık 1980-2004 yılları arasında ise *GSMH* ve *ithalat* verileri bir gecikme olarak ele alınmış, *ihracat* verisi ise dört gecikme olarak ele alınmıştır.

3.4.1. Birim Kök Testi

Zaman serisi içeren veriler ile yapılacak olan ekonometrik çalışmalarda en önemli unsur verilmiş olan serilerin durağan olup olmadığının test edilmesidir. Serilerin durağan olup olmadığı iki şekilde test edilir. Birinci test yöntemi, serilerin kısmi korelasyon katsayılarına bakılarak korelograma bağlı yapılan durağanlık testidir. Buna göre serilerin kısmi korelasyon katsayıları %5 veya %1 eşik değer sınırını aşmıyorsa seri birim kök içermiyor, eşik değeri geçiyorsa ise seri birim kök içerdiği şeklinde analiz edilir. Durağanlığın sınanması için yapılan ikinci ve en önemli test yöntemi ise serilerin birim kök içeriyor içermediğine göre yapılan Genişletilmiş Dickey – Fuller (1981) birim kök testi (ADF) ile Phillips- Peron (1988) birim kök testidir.

Logaritmik değerleri alınan değişkenlerin 1923-2004 yılları arasındaki veriler ile alt iki döneme ait verilere ait değerlerin Genişletilmiş Dickey- Fuller birim kök testine tabi

tutulması sonucu elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Testte ilk olarak yapılan değişkenlere ait yalın değerlerin birim kök içerip içermediği şeklindeki ADF test sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, değişkenlerin her bir dönem için birim kök içerdiği yani hesaplanan ADF değerlerinin mutlak değerce %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde McKinnon kritik değerlerin altında olması sebebiyle durağan olmadığı şeklinde olmuştur.

Tablo 3.2. Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Yalın Değer)

<i>1923-2004 Yılları Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	-0,396927	-3,5132	-2,8976	-2,5858
<i>logİHRACAT</i>	1,664857	-3,5132	-2,8976	-2,5858
<i>logİTHALAT</i>	0,633517	-3,5132	-2,8976	-2,5858
<i>1923-1979 Yıllar Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	0,037696	-3,5523	-2,9146	-2,5947
<i>logİHRACAT</i>	0,701610	-3,5523	-2,9146	-2,5947
<i>logİTHALAT</i>	0,012601	-3,5523	-2,9146	-2,5947
<i>1980-2004 Yılları Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	1,763896	-2,6700	-1,9566	-1,6235
<i>logİHRACAT</i>	0,022254	-3,8067	-3,0199	-2,6502
<i>logİTHALAT</i>	0,408485	-3,7497	-2,9969	-2,6381

Yalın değerlerinde durağan olmayan serilerin diferansiyel olarak birinci derece farklarının alınması sonucu yapılan ADF birim kök testine göre, her bir serinin esas dönem ve iki alt döneme ait analizlerde %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde birim kök içermediği görülmüştür (Tablo 3.3.).

Tablo 3.3. Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi (Birinci Dereceden Farkı)

<i>1923-2004 Yılları Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	-5,604730*	-3,5142	-2,8981	-2,5860
<i>logİHRACAT</i>	-6,125775*	-3,5142	-2,8981	-2,5860
<i>logİTHALAT</i>	-7,390343*	-3,5142	-2,8981	-2,5860
<i>1923-1979 Yılları Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	-4,636712*	-3,5547	-2,9157	-2,5953
<i>logİHRACAT</i>	-5,257919*	-3,5547	-2,9157	-2,5953
<i>logİTHALAT</i>	-6,219696*	-3,5547	-2,9157	-2,5953
<i>1980-2004 Yılları Arası</i>				
		<i>McKinnon Kritik Değer</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>ADF Değeri</i>	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>logGSMH</i>	-2,242593**	-2,6756	-1,9574	-1,6238
<i>logİHRACAT</i>	-3,062427**	-3,8334	-3,0294	-2,6552
<i>logİTHALAT</i>	-3,970905*	-3,7667	-3,0038	-2,6417

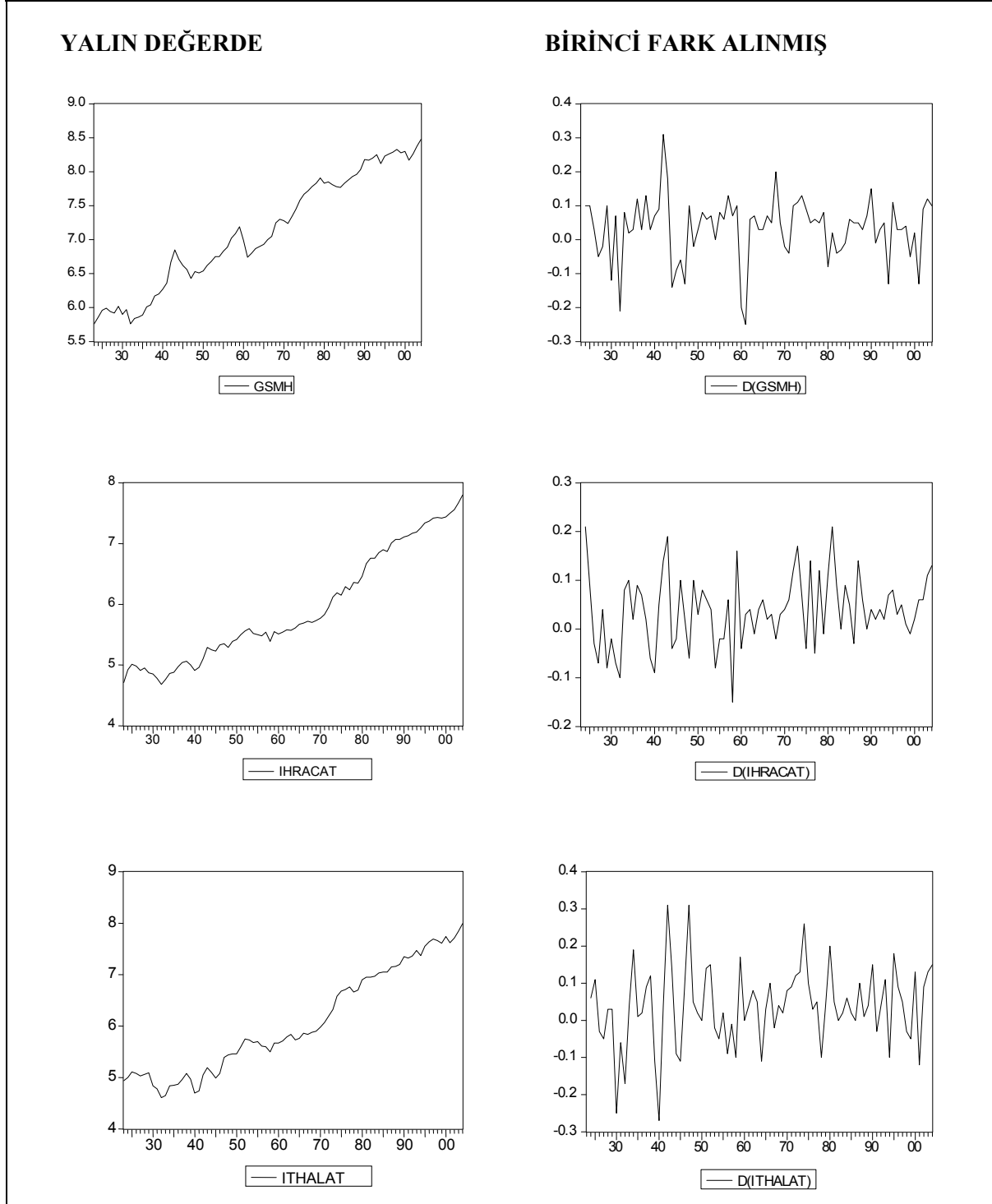
* %1 , %5 ve %10 Anlamlılık Düzeyinde Birim Kök İçermiyor.

** %5 ve %10 Anlamlılık Düzeyinde Birim Kök İçermiyor.

3.4.2. Koentegrasyon Testi

Engle – Granger (1987) ve Johansen (1988) test yöntemlerine göre yapılacak olan koentegrasyon testinde, değişkenler arasındaki bütünleşğin kaçınıcı dereceden gerçekleştiği ve bu değişkenler arasındaki bir denge ilişkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Değişkenler arasındaki koentegrasyon testinin yapılabilmesi için, değişkenlerin aynı derece mertebeden durağan olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada dönemler itibariyle değişkenlere yapılan ADF birim kök testi sonuçlarında serilerin hepsinin birinci dereceden durağan olduğu %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde hesaplanmıştır.

Grafik. 3.2. 1923- 2004 Yılları Arası GSMH, İhracat ve İthalat Verilerinin Yalın ve Birinci Değer Fark Grafiği

Aynı dereceden durağan olan bu serilere Engle-Granger yöntemi kullanarak yapılacak olan koentejrasyon testinde ilk olarak aşağıda ifade edilen her bir döneme ait modellere ait parametreler en küçük kareler yöntemine göre hesaplanır.

$$gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 ihracat + \alpha_2 ithalat + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$ihracat = \beta_0 + \beta_1 gsmh + \beta_2 ithalat + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$ithalat = \gamma_0 + \gamma_1 gsmh + \lambda_2 ihracat + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

EKK yöntemi ile tahmin edilen modellere ait katsayılar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. 3.4. EKK Yöntemi İle Hesaplanan Regresyon Modeller

<i>1 nolu model ($gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 ihracat + \alpha_2 ithalat + \varepsilon_{1t}$)</i>			
<i>Yıllar</i>	α_0	α_1	α_3
<i>1923-2004</i>	2,13	0,21	0,61
<i>1923-1979</i>	-0,76	1,77	-0,39
<i>1980-2004</i>	3,27	-0,202	0,64
<i>2 nolu model ($ihracat = \beta_0 + \beta_1 gsmh + \beta_2 ithalat + \varepsilon_{2t}$)</i>			
<i>Yıllar</i>	β_0	β_1	β_2
<i>1923-2004</i>	0,29	0,07	0,84
<i>1923-1979</i>	0,808	0,301	0,47
<i>1980-2004</i>	0,83	-0,34	1,23
<i>3 nolu model ($ithalat = \gamma_0 + \gamma_1 gsmh + \lambda_2 ihracat + \varepsilon_{3t}$)</i>			
<i>Yıllar</i>	γ_0	γ_1	γ_2
<i>1923-2004</i>	-0,81	0,22	0,89
<i>1923-1979</i>	-1,404	-0,22	1,55
<i>1980-2004</i>	-1,80	0,55	0,64

Tahmin edilen bu modellerde bir eş-bütünleşme (koentegrasyon) varsa, modeldeki katsayılar arasında yüksek dereceden bir uyum söz konusudur. Bu modellere ait tahmini hata terimleri değerleri (ε_t) ise uzun dönem ilişkisinin bozucu terimini ifade eder. Şayet bu uzun dönem dengesindeki sapmanın durağan olduğu ortaya çıkarsa, değişkenler arasında bir eş-bütünleşme (koentegrasyon) olduğu anlaşılır. Buna göre, aşağıda her bir

model için elde edilen hata terimlerinin durağan olup olmadığı ADF birim kök testi ile araştırılmıştır.

Tablo. 3.5. Modellerdeki Hata Terimlerinin Durağanlık Testi

$gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 ihracat + \alpha_2 ithalat + \varepsilon_{1t}$ (1 nolu model)			
Yıllar	ε_{t-1}	Standart Hata	t - değeri
1923-2004	0,887	0,047	18,72
1923-1979	0,639	0,102	6,24
1980-2004	0,796	0,126	6,30
$ihracat = \beta_0 + \beta_1 gsmh + \beta_2 ithalat + \varepsilon_{2t}$ (2 nolu model)			
Yıllar	ε_{t-1}	Standart Hata	t - değeri
1923-2004	0,807	0,067	11,94
1923-1979	0,342	0,118	3,88
1980-2004	0,339	0,164	2,066
$ithalat = \gamma_0 + \gamma_1 gsmh + \lambda_2 ihracat + \varepsilon_{3t}$ (3 nolu model)			
Yıllar	ε_{t-1}	Standart Hata	t - değeri
1923-2004	0,737	0,07	10,52
1923-1979	0,447	0,110	4,065
1980-2004	0,684	0,132	5,19

Birim kök testine bakıldığında, her bir model için elde edilen hata terimlerinin yalın değerlerinde %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu kabul edilir (her bir modelde hata terimlerinin gecikmesi arasındaki ilişkide hesaplanan $t - değeri$ tablo değerinden küçük olması nedeniyle esas hipotezi ifade eden birim kök vardır savı reddedilir).

Ek B’de verilen hata terimlerine ait grafik ve korelogram testlerine bakıldığında her bir modele ait hata terimi verilerinin kısmi korelasyon katsayılarının eşik sınır değeri aşmadığı ve otokorelasyon çizelgesinin sistematik bir şekilde azaldığı görülmüş ve istatistiksel olarak bir önem arz etmemiştir.

Hata terimlerinin yalın değerlerinde durağan olduğu anlaşıldığından değişkenlerin kendi aralarında birinci dereceden kointegre olduğu C(1,1) anlaşılır.

Yine aynı şekilde Johansen Yöntemine göre yapılacak koentegrasyon testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. 3.6. Johansen Koentegrasyon Testi ile Değişkenlerin Analizi

<i>1923 – 2004 Yılları Arası</i>				
<i>Eşikdeğer</i>	λ_{trace}	<i>%5</i>	<i>%1</i>	<i>Sonuç</i>
0,431701	65,28050	29,68	35,65	$r = 0$
0,179432	19,08645	15,41	20,04	$r \leq 1$
0,051980	4,056842	3,76	6,65	$r \leq 2$
<i>1923 – 1979 Yılları Arası</i>				
<i>Eşikdeğer</i>	λ_{trace}	<i>%5</i>	<i>%1</i>	<i>Sonuç</i>
0,503278	54,60522	29,68	35,65	$r = 0$
0,184661	16,82007	15,41	20,04	$r \leq 1$
0,101772	5,795871	3,76	6,65	$r \leq 2$
<i>1980- 2004 Yılları Arası</i>				
<i>Eşikdeğer</i>	λ_{trace}	<i>%5</i>	<i>%1</i>	<i>Sonuç</i>
0,745337	43,76846	29,68	35,65	$r = 0$
0,405860	13,67655	15,41	20,04	$r \leq 1$
0,096085	2,222450	3,76	6,65	$r \leq 2$

Yukarıdaki tabloda iz değerlerine (λ_{trace}) baktığımızda, r dereceden eşbütünleşmeyi ifade eden $r=0$ hipotezi %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde LM test istatistik değerinden büyük olduğu için reddedilir. Buna karşılık $r \leq 1$ birinci dereceden eşbütünleşme hipotezini ifade eden iz değeri LM test istatistik değerlerinden küçük olduğu için kabul edilir ve serilerin birinci dereceden eş-bütünleşik (kointegre) olduğu söylenir.

Değişkenler arasında bir eş-bütünleşme olması, değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisinin olduğunu gösterir. Modellerden elde edilen hata terimleri, modellerdeki bağımlı değişkenlerde kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü rolü oynar (Ertek, 1996: 365). Hata düzeltme modeli bu amaçla geliştirilmiştir. En basit şekliyle ifade edilen hata düzeltme modelleri aşağıda verilmiştir.

$$\Delta \log gsmh = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \log ihracat + \alpha_2 \Delta \log ithalat + \varepsilon_{gsmh(t-1)} \quad (4)$$

$$\Delta \log ihracat = \beta_0 + \beta_1 \Delta \log gsmh + \beta_2 \Delta \log ithalat + \varepsilon_{ihracat(t-1)} \quad (5)$$

$$\Delta \log i\text{thalat} = \gamma_0 + \gamma_1 \Delta \log i\text{hracat} + \gamma_2 \Delta \log gsmh + \varepsilon_{i\text{thalat}(t-1)} \quad (6)$$

Bu modellerden elde edilen değişkenlere ait parametre değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. 3.7. Hata Düzeltme Modellerine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

<i>4 nolu model</i>				
<i>Yıllar</i>	α_0	α_1	α_3	$\varepsilon_{gsmh(t-1)}$
<i>1923-2004</i>	0,019	0,09	0,34	-0,089
<i>1923-1979</i>	0,026	0,34	0,15	-0,163
<i>1980-2004</i>	0,07	0,23	0,79	-0,217
<i>5 nolu model</i>				
<i>Yıllar</i>	β_0	β_1	β_2	$\varepsilon_{i\text{hracat}(t-1)}$
<i>1923-2004</i>	0,02	0,03	0,38	-0,135
<i>1923-1979</i>	0,007	0,12	0,46	-0,609
<i>1980-2004</i>	0,048	0,05	0,48	-0,543
<i>6 nolu model</i>				
<i>Yıllar</i>	γ_0	γ_1	γ_2	$\varepsilon_{i\text{thalat}(t-1)}$
<i>1923-2004</i>	0,009	0,67	0,32	-0,267
<i>1923-1979</i>	0,002	0,82	0,17	-0,471
<i>1980-2004</i>	0,016	0,81	0,42	-0,385

1923 – 2004 yılları ve iki alt dönem arasında yapılan hata düzeltme modellerini tek tek ele alacak olursak, ilk olarak dönemin tamamını ifade eden 1923 – 2004 yılları arasındaki hata düzeltme modelinde ihracatta ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artışın GSMH’yı sırasıyla 0,09 ve 0,34 birim arttırdığı görülmüştür. Bu modele ait hata terimi gecikmesi parametresi -0,089 olarak hesaplanmıştır. Bu parametre ise gerçek ve uzun dönem *GSMH* değerleri arasındaki farkın yaklaşık olarak 0,089’u (%8,9) bir dönem içerisinde gerçekleştirilmiş olmaktadır. Yine aynı şekilde *GSMH* ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artış ihracat değerini sırasıyla 0,03 ve 0,38 birim arttırmaktadır. İhracatta ve *GSMH* meydana gelen bir birimlik artış ise ithalatı sırasıyla 0,67 ve 0,32 birim arttırmaktadır. İhracat ve ithalat modellerine ait olan hata terimleri gecikmesi ise, katsayı

olarak anlamlı olduğu için uzun dönem denge değerleri arasındaki farkın sırasıyla %13,5 ve %26,7'si bir dönem içerisinde giderilmiş olacaktır.

İki alt dönemden birisi olan 1923 – 1979 dönemine ait hata düzeltme modelinde ise, ihracat ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artışın GSMH'yı sırasıyla 0,34 ve 0,15 birim arttırmakta olduğu görülmektedir. GSMH ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artışın ise ihracatı sırasıyla 0,12 ve 0,46 birim arttırdığı, aynı şekilde ihracat ve GSMH verilerinde meydana gelen bir birimlik artışın ise ithalatı sırasıyla 0,82 ve 0,17 birim arttırdığı görülmektedir. Her üç modele ait hata terimi gecikmeleri ise uzun dönem denge değerlerini sırasıyla %16,3, %60,9 ve %47,1'inin bir dönem içerisinde giderildiğini göstermektedir.

1980 – 2004 yıllarına ait modellerde ise, ihracat ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artış GSMH'yı sırasıyla 0,23 ve 0,79 birim arttırdığı görülmektedir. GSMH ve ithalatta meydana gelen bir birimlik artış ise, ihracat değerini sırasıyla 0,05 ve 0,48 birim arttırdığı görülmektedir. İhracat ve GSMH verilerinde meydana gelen bir birimlik bir artış ise ithalat verilerini sırasıyla 0,81 ve 0,42 oranında arttırmıştır.

3.4.3. Granger Nedensellik Testi:

Granger nedensellik testine geçmeden önce, otoregresif modele ait gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme değerlerinin tayin edilmesinde kullanılan en önemli yöntemler Akaiki Bilgi Kriteri ile Schwarz kriteri değeri yöntemidir. Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiş olan, değişkenlere ait uygun gecikme sayısı Akaiki kriterine göre Tablo 3.1'de belirlenmiş olup; her bir dönem için (1923-2004 , 1923-1979 ve 1980-2004) gecikme yapısı sırasıyla GSMH için 1 ; 1; 1, *ihracat* için 2; 2 ;4 ve *ithalat* değişkeni için 3; 3; 1 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, her dönem için seçilen modeller aşağıdaki gibi formüle edilir.

1923 – 2004 Yılları Arası

$$\Delta \log gsmh_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsmh_{t-1} + \beta_1 \Delta \log ihracat_{t-1} + \gamma_1 \Delta \log ithalat_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta \log ihracat_t = c + \sum_{i=1}^2 \alpha_i \Delta \log gsmh_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \beta_i \Delta \log ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \gamma_i \Delta \log ithalat_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

$$\Delta \log ithalat_t = c + \sum_{i=1}^2 \alpha_i \Delta \log gsmh_{t-ii} + \sum_{i=1}^2 \beta_i \Delta \log ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \gamma_i \Delta \log ithalat_{t-i} + \varepsilon_{3t}$$

1923 – 1979 yılları Arası

$$\Delta \log gsmh_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsmh_{t-1} + \beta_1 \Delta \log ihracat_{t-1} + \gamma_1 \Delta \log ithalat_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta \log ihracat_t = c + \sum_{i=1}^2 \alpha_i \Delta \log gsmh_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \beta_i \Delta \log ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \gamma_i \Delta \log ithalat_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

$$\Delta \log ithalat_t = c + \sum_{i=1}^2 \alpha_i \Delta \log gsmh_{t-ii} + \sum_{i=1}^2 \beta_i \Delta \log ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \gamma_i \Delta \log ithalat_{t-i} + \varepsilon_{3t}$$

ve 1980 – 2004 Yılları Arası

$$\Delta \log gsmh_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsmh_{t-1} + \beta_1 \Delta \log ihracat_{t-1} + \gamma_1 \Delta \log ithalat_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta \log ihracat_t = c + \sum_{i=1}^4 \alpha_i \Delta \log gsmh_{t-i} + \sum_{i=1}^4 \beta_i \Delta \log ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^4 \gamma_i \Delta \log ithalat_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

$$\Delta \log ithalat_t = c + \alpha_1 \Delta \log gsmh_{t-1} + \beta_1 \Delta \log ihracat_{t-1} + \gamma_1 \Delta \log ithalat_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

Yukarıdaki modellemeye göre yapılan çok değişkenli nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. 3.8. Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Test Sonuçları

<i>1923-2004 Yılları Arası</i>			
<i>Değişkenlerin Nedensellik Yönü</i>	<i>F- değeri</i>	<i>p değeri</i>	<i>Sonuç**</i>
İhracat GSMH'nin nedenidir	0,475	0,623	RET
GSMH İhracatın nedenidir.	0,05	0,823	RET
İthalat GSMH'nin nedenidir	0,319	0,811	RET
GSMH İthalatın nedenidir	1,05	0,307	RET
İhracat İthalatın nedenidir	3,61	0,03*	KABUL
İthalat İhracatın nedenidir.	1,873	0,141	RET
<i>1923-1979 Yılları Arası</i>			
<i>Değişkenlerin Nedensellik Yönü</i>	<i>F- değeri</i>	<i>p değeri</i>	<i>Sonuç**</i>
İhracat GSMH'nin nedenidir	0,217	0,805	RET
GSMH İhracatın nedenidir.	0,573	0,452	RET
İthalat GSMH'nin nedenidir	0,199	0,896	RET
GSMH İthalatın nedenidir	0,808	0,372	RET
İhracat İthalatın nedenidir	2,27	0,113	RET
İthalat İhracatın nedenidir.	0,454	0,715	RET
<i>1980-2004 Yılları Arası</i>			
<i>Değişkenlerin Nedensellik Yönü</i>	<i>F- değeri</i>	<i>p değeri</i>	<i>Sonuç**</i>
İhracat GSMH'nin nedenidir	1,838	0,096**	KABUL
GSMH İhracatın nedenidir.	3,90	0,032*	KABUL
İthalat GSMH'nin nedenidir	3,903	0,062*	KABUL
GSMH İthalatın nedenidir	0,457	0,506	RET
İhracat İthalatın nedenidir	5,09	0,014*	KABUL
İthalat İhracatın nedenidir.	0,229	0,637	RET

* %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde

** Sonuçlar (H_1): Alternatif Hipoteze göre yapılmıştır.

Dönemler itibari ile yapılmış olan nedensellik analizinde, 1923 – 2004 yılları arasında ihracattan ithalata doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu %5 anlamlılık düzeyinde görülmektedir. 1923 – 1979 yılları arasında ise değişkenler arasında karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. 1980 sonrası ihracata dayalı dışa açık büyümenin sonucunda 1980- 2004 yılları arasındaki analizde ise, ithalatın GSMH üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Yine bu dönemdeki analizde ihracatın ithalatı tek taraflı olarak etkilediği ve ihracatta meydana gelen bir artışın ithalatı da arttırdığı ve dolayısıyla ithalata dayalı bir ihracat büyümesi gerçekleştiği görülmüştür. İhracata dayalı sanayi stratejilerinin benimsendiği 1980 sonrası ihracat ile GSMH arasındaki ilişki, %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde; GSMH'dan ihracata doğru tek taraflı

bir ilişki olmuştur. Bu nedenle ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmemektedir. Ama %10 anlamlılık düzeyinde GSMH ile ihracat arasındaki ilişkinin yönü çift taraflı olmuştur. Yani yüzde 10 anlamlılık düzeyinde Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı bir büyümenin olduğu tespit edilmiştir.

%10 anlamlılık düzeyinde, Türkiye’de ihracatın büyümeye neden olduğu tespit edilmesi ile beraber, ithalattan büyümeye doğru da bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu işaret etmiştir. Bu sonuç, Türkiye’de 1980 sonrası dönemdeki ekonomik büyümede ithalatın önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

1969 – 2004 yılları arasında, 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisi sonucunda dış ticaret hacmini oluşturan ihracat ve ithalat verilerine ait alt sektörler itibariyle 1980 öncesi ve sonrası yapısal bir değişimin olup olmadığı Chow Testi yardımı ile araştırılmıştır. Buna göre ihracat alt kalemlerine baktığımızda, imalat sanayi, ara malları ve tüketim ihracatında yapısal bir değişimin olduğu, ithalat alt kalemlerinde ise imalat sanayi ve tüketim malları ithalatında iki dönem arasında %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde yapısal bir değişimin olduğu Ek D’de deki sonuç verilerine göre tespit edilmiştir. Ekonomik faaliyetlerine göre ihracat alt kalemleri ile ayrı ayrı yapılan nedensellik testi sonucunda, %10 ve 5 anlamlılık düzeylerinde GSMH’daki değişimin sadece tarım ve imalat sanayi ihracatını arttırdığı tespit edilmiştir. Yani nedenselliğin yönünün, GSMH’dan tarım ve imalat sanayi ihracatına doğru olduğu görülmüştür (EK C.).

SONUÇ

Kalkınma çabası içerisinde bulunan çoğu ülkeler, ekonomik gelişimi sağlamak için gerekli olan makine, teçhizat ve bir kısım maddeler ile ihtiyaç duyulan tüketim mallarının bir kısmını geniş ölçüde yaptıkları ihracat ile sağlamaktadır. Bir başka deyişle, yaptıkları ihracat miktar hacmini, ithalat hacmi belirlemektedir. Bu sebepten dolayı, ülkelerin yüksek bir kalkınma hızına ulaşması için ihracat gelirlerini çok hızlı bir şekilde artırması, ülkeler için önem arz eder.

Ülkemizde 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulması ile başlayan süreçte, kimi zaman dünya ekonomisine uyum sürecini hızlandırıcı çalışmalar yapılmış, kimi zaman ise devletçilik politikaları ön planda tutulmuştur.

Ülkemizde, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan 1938 yılına kadar ithalatın ihracattan fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret, 1929 büyük buhran döneminde yaşana iktisadi kriz ile birlikte büyük bir açık vermiştir.

Cumhuriyetin ilk beş yılında gümrük tarifelerini saptama ve dış ticareti düzenleme yetkileri çok sınırlıydı. Dış ticareti düzenleme yetkisi Lozan Anlaşması ile konulan sürecin sonunda, 1929 yılında çıkarılan bir yasa ile sağlandı. Yeni düzenlemenin temel amacı, yerli üretimin dış rekabete karşı korunmasıydı. İhracat ve döviz imkanlarının kısıtlı olması ve ithalat dolayısıyla yatırım malı ithalatında sınırlamaların konması belli başlı tedbirlerin arasında sayılabilir.

Çeşitli korumacı politikaların uygulanmasının yanısıra, 1934-1938 yıllarında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi planının olumlu sonuçlarından sonra üretim artışı ile birlikte ihracatımızda da artış görülmüştür. 1930 yılından sonra 1947 yılına kadar ihracatımız ithalatımızdan daha fazla olmuştur. Aynı zamanda hem ihracatın hem de ithalatın büyüme hızları çok yüksek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise, dış ticaretimizde önemli gerilemeler olduysa da 1950'lerde tekrar bir toparlanma olmuştur.

1950 yılından itibaren ülkemiz ekonomi yönetimine liberal fikirlerin yarleşmesi, Türkiye'ye dış yardımların artması tarımda makineleşme, bunun etkisiyle ekim alanlarının hızla genişletilmesi, iyi ürün yıllarının birbirini izlemesi ve Kore savaşının yarattığı yüksek dünya konjonktürünün yarattığı etkiyle, ülke ekonomisinde hızlı bir gelişme olmuştur.

1950 yılında ithalat %75 oranında libere edilmiş, bunun sonucu ithal malları piyasayı kaplamıştır. 1950 yılında 286 milyon dolar olan toplam ithalat, 1952'de 556 milyon dolara, 1950'de 263 milyon dolar olan ihracat ise 1953 yılında 396 milyon dolara yükselmiştir. Bu arada sanayi üretim indeksi de sürekli gelişmiş ve 1950'de 104 olan indeks (1948=100), 1953 yılında 157'ye ulaşmıştır. Tarımsal üretimde de büyük gelişmeler

yaşanmış ve 1950’de 95 olan indeks (1948=100) tarımsal üretim indeksi, 1953 yılında 155’e yükselmiştir.

1960’larda ekonomi politikalarda planlama dönemi başlamış, 1961’de başlayan yeni dönem; ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikalarının sürdürüldüğü ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur. İthal ikameci yatırım politikalarının zaman içerisinde ekonominin dışa bağımlılığını azaltması beklenirken, söz konusu dönemde uygulanan politikalar tam aksi bir sonuca götürmüş, ekonomi daha çok dışa bağımlı bir hale gelmiştir. İthal ikameci politikaların ithalat üzerinde daraltıcı bir etki yaratmaması ve iç piyasaya yönelik üretim yapan sanayinin ithalata bağımlılığı ile ihracatımızın milli gelir içerisindeki payının oldukça düşük düzeyde kalması bir araya geldiğinde dış açıklar bu dönemde önemli oranda artmıştır.

1980 yıllarında uygulana liberal politikalar sonucunda dış ticaret hacmi hızla gelişmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranları bu dönemde %70-80 arasında gerçekleşmiştir. 1980 yılı itibariyle 2,9 milyar dolar olan ihracatımız yaklaşık olarak 21 kat artış göstererek 2004 yılı itibariyle 65 milyar dolar seviyelerine çıkmış; aynı şekilde 7,5 milyar dolar olan ithalatımız ise 2004 yılı itibariyle 100 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Bu dönemin başında ihracatımızın yapısı içerisinde tarım ürünlerinin payı yüksek sanayi ürünlerinin düşük olmasına rağmen, 2000’li yıllarda senaryo tersine dönerek sanayi, ihracatın lokomotifini haline almıştır.

Türkiye’nin dış ticaretinde meydana gelen bu hızlı gelişme ile birlikte elde ettiği yüksek büyüme hızı arasındaki ilişki bu çalışmada esas alınmıştır. 1980 sonrası dışa dayalı sanayileşme politikası izleyen ülkemizde, cumhuriyet döneminden bu güne kadar geçen sürede dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu kapsamda, 1980 öncesi ve sonrası dönemlerle birlikte bütün olarak analiz edilmiştir. 1923-2004 yılları arasında ihracat, ithalat ve büyüme rakamlarının esas alındığı nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada öncelikler değişkenlerin birim kök içerip içermediklerine bakılmıştır. durağanlık olarak ifade edilen birim kök testinde değişkenlerin hepsinin birinci farkında durağan oldukları tespit edilmiştir. serilerin birinci farklarında durağanlığın sağlanması sonucunda uzun dönemli ilişkinin araştırılması için koentegrasyon testi yapılmıştır. Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki koentegrasyonun bulunması nedenselliğin yönünün tespit edilmesi için vektör hata düzeltme modeli kullanılmasını gerekli kılmıştır. Vektör hata düzeltme modelinde her bir denklem için bütün açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak sıfırdan farklı olup olmadığı test edilmiştir. nedensellik test sonucunda %5 anlamlılık

düzeyinde ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin olmadığı, ithalattan büyümeye doğru ise bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir. %10 anlamlılık düzeyinde ise hem ihracatın hem de ithalatın büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Bu anlamda Türkiye’de incelenen dönemde %5 anlamlılık düzeyinde büyümeden ihracata doğru tek taraflı, %10 anlamlılık düzeyinde ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çalışmada büyümeden ihracata doğru nedenselliğin bulunduğu dair elde edilen sonuç, Yiğidim/Köse (1997) ve Demirhan’ın (2005) yapmış oldukları çalışmayı destekler sonuçtadır. %10 anlamlılık düzeyinde ise çift taraflı olan nedensellik ilişkisi ise Taban/Aktar’ın (2005) yapmış oldukları çalışmayı destekler şekilde tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ACAR, Yalçın (2002) “**İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**”, Vipaş Yayınları, Bursa.

ACAR, Yalçın (1995) “**Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**”, 3. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

AKDİ; Yılmaz (2003) “**Zaman Serileri Analizi**” Bıçaklar Kitabevi yayınları, Ankara.

AKGÜL, Işıl (2003) “**Geleneksel Zaman Serisi Yöntemleri**”, Der yayınları, İstanbul.

AKGÜL, Işıl (2003) “**Zaman Serilerinin Analizi ve Arıma Modelleri**”, Der Yayınları, İstanbul.

AKTAN, H. Okan (2001) “*Dış Ekonomik İlişkiler*”, **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Editör: Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

AL YOUSİF, Yousif (1999), “*On the Role of Exports in the Economic Growth of Malaysia: A Multivariate Analysis*”, **International Economic Journal** , **Volume:13, Number:3, Autumn.**

ALICI, Aslı A. ve Meltem Ş. UCAL (2003) , “*Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey*”, <http://www.etsg.org/ETSG2003/paper/alici.pdf> (21/04/2005).

ALKİN, Erdoğan (1981) “**Gelir ve Büyüme Teorisi**”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, No:466, İstanbul.

ALPAR, Cem (1982) “**Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**”, Turhan Kitabevi Yayınları, No:11, Ankara.

AL-YOUSİF, Y. K. (1997). “*Exports and economic growth: Some empirical evidence from the Arab Gulf countries*”, **Applied Economics**, 29, 6 (June): 693-97.

APAK, Sudi (1993) “**Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**”, Anahtar Kitapları Yayınevi, İstanbul.

ARICAN, Erişah (2002) “**Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye**”, Derin Yayınları, İstanbul.

ARSAN, Yıldırım (1988) “*Dış Ticaret Rejimleri ve Ekonomik Büyüme*”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ekim, Sivas.

BALAGUER, Jacent ve Manuel, CANTAVELLA (2004) “*Structural Change in Exports and Economic Growth: Cointegration and Causality Analysis for Spain (1961-2000)*”, **Applied Economics**,2004,36,473-477.

BALASSA, B. (1985) “*Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock*”, **Journal of Development Economics**, 4, 1 (June): 23-35.

BAŞOĞLU, Ufuk ve diğerleri (2004) “**İktisatta Devrimler Karşı Devrimler**”, Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

BEGUM, S. ve A. F. M., SHAMSUDDİN (1998). “*Exports and economic growth in Bangladesh*”, **Journal of Development Studies**, 35, 1 (October): 89-114.

BERKSOY, Taner (1982) “**Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**”, Belge Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut (2003) **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002** , İmge Kitabevi, 7. Basım, Ankara.

BULUŞ, Abdülkadir (2003) “**Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**”, Tablet Yayınları, Konya.

BULUT, Cihan (2006), “**Ekonomik Yapı ve Politika Analizi**”, Der Yayınları İstanbul.

BÜYÜK, S.Seçkin (2003) “*Beş Farklı Türkiye*” **Capital Dergisi**, Kasım.

CEM, İsmail (1995) “**Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**”, Cem Yayınevi, İstanbul.

CHOW, P. C. Y. (1987) “*Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs*”, **Journal of Development Economics**, 26, 1 (June): 55-63.

COLOMBATTO, E. (1990). “*An Analysis of Exports and Growth*”, **Kyklos**, 43, 4 (November): 579-97.

CRESPO, Jesus ; WÖRZ, Julia, (2003), “*On Exports Composition and Growth*”, http://www.wiwi.ac.at/pdf/crespo_worz_etsg_2003.pdf, (20/05/2005).

ÇAPRAZ, Neşe (2001) “**Ekonomik Bunalımların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları**”, Der Yayınları, İstanbul.

ÇARIKÇI, Emin (2001) “**Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye AB İlişkileri**”, Tutubay Yayınları, Ankara.

ÇEÇEN, Aydın ve Diğerleri (1996) “**Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**”, Ege Yayınları, İstanbul.

DARRAT, A. F. (1987). “*Are Exports an Engine of Growth? Another Look at the Evidence*”, **Applied Economics**, 19, 2 (February): 277-83.

DEMİRHAN, E. ve S. AKÇAY, (2005) “*İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt*”, **İktisat – İşletme ve Finans**, 20:230, Mayıs.

DEMİRHAN, Erdal (2005) “*Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*”, **Ankara üniversitesi SBF Dergisi**, 60 – 4, Ekim – Aralık, 75-88 .

DİCKEY, D.A. ve W.A. FULLER (1979) “*Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root*” **Journal of the American Statistical Association**, C:74: 427-431.

DİCKEY, D. ve W. A. FULLER (1981) “*Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root*”, **Econometrica**, 49.

DOYLE, Eleanor (2001) “*Export-Output causality and the Role of Exports in Irish Growth: 1950-1997*”, **International Economic journal**, Volume:15, Number:3, Autumn.

DPT (2003) “**Uluslararası Ekonomik Göstergeler**”, Ankara.

DTM (1998), “**İhracat Stratejisi 1998-2005**”, DTM Yayınları No:139, Ankara.

DTM, (2005) **1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, <http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm> (01 Mayıs 2005).

E views 3.0 , (1998) “**User’s Guide**”, USA.

EGELİ, Hüseyin A. (2006), “*Dış Ticaret Açısından Sanayileşme ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi*”, <http://www.manas.kgpdf-sbd-2-11.pdf>, (04/Nisan/2006).

EĞİLMEZ, Mahfi ve Ercan, KUMCU (2002) “**Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**”, Om Yayınevi, İstanbul.

EKANAYAKE, E.M. (1999), “*Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error Correction Models*”, **Journal of Economic Development, Volume:24,Number:2,December**.

EMİLİO, J. Medine Smith (2001) “*Is The Export – Led Growth Hypothesis valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica*”, **United Nations Conference on trade and development**, No:7.

ENGLE, R.F. ve C.W. J. GRANGER (1987) “*Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing*”, **Econometrica**, 55.

EREN, Aslan (1999) “**Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar**”, Muğla Üniversitesi yayınları, Muğla.

EROĞLU, Ömer ve Mesut, ALBENİ (2002) “**Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**”, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta.

EROĞLU, Nadir (2005) “*Türkiye’de İktisat Politikalarının Geçişimi*”, http://www.geocities.com/ceteric_paribus_tr/n_eroglu.doc, (21 Eylül 2005)

ERTUNA, İ. Özer (2005) “**Türkiye Ekonomisinin Kayıp Yılları (1989-2005)**”, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

ERTÜRK, Emin (2001) “**Uluslararası İktisat**”, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

E-views 3.0 , (1998), Econometric Views Programme Software, USA.

FEDERİCİ, MARCONİ (2002). “*On Exports and Economic Growth: The Case of Italy*”, **Journal International and Economic Development**, 11:3,323-340.

FIRAT Oğuz. ve Bayar, FIRAT (2004) “**Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı**”, Hazine Yayınları, Ankara.

FİGUEROA DE LA BARRA, L. ve LETELIER-SAAVEDRA, L. (1994). “*Exportaciones, Orientación al Comercio y Crecimiento: Un Enfoque de Cointegración*”, **Cuadernos de Economía (Pontificia Universidad Católica de Chile)**, 31, 94 (December): 401-21.

FOSU, A. K. (1990), “*Exports and economic growth: The African case*”, **World Development**, 18, 6 (June): 831-35.

FURTUN, Gülperi (1997) “**Export Led Growth Hypothesis And The Turkish Data: Cointegration, Exogeneity And Nested Systems**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GENCELİ, M. (2001) “*Ekonometri ve İstatistik İlkeleri*” 2. Basım, Filiz Yayınları, İstanbul.

GRANGER; C.W.J. (1969) “*Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*”, **Econometrica**, 37, 161-194.

GREENAWAY, D. ve D. SAPSFORD (1994). “*What Does Liberalisation do for Exports and Growth*”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 130, 1: 152-74.

GUJARATİ, D.N. (2001) “**Temel Ekonometri**” Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen, Literatür Yayınları , 2. Basım, İstanbul.

GÜRAK, Hasan (2006) “**Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**”, Ekin Yayınları, Bursa.

HAUGH, A. ; J.G. MACKINNON ve Leo MICHELİOS (2000) “*European Monetary Union: Cointegration Analysis*” , **Journal of International Money and Finance**, 19, 419-432.

HEİTGER, B. (1987). “*Import Protection and Export Performance: Their Impact on Economic Growth*”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 123, 2: 249-61.

- HENRÍQUES, I. ve P. SADORSKY (1996). “*Export-Led Growth or Growth-driven Exports? The Canadian Case*”, **Canadian Journal of Economics**, 29, 3 (August): 541-55.
- HERZER Dierk; Nowak-Lehmann D. ve Boriss, FELÍCITAS SİLİVERSTOVŠ (2004). “*Export-Led Growth in Chile: Assessing the Role of Export Composition in Productivity Growth*”, <http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2005/2727/pdf/DB103.pdf>, (02/11/2005)
- HODRICK, R. ve E. C., PRESCOTT (1997) “*Postwar U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation*”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Volume:29, 1-16.
- İSLAM, M. N. (1998). “*Exports Expansion and Economic Growth: Testing for Cointegration and Causality*”, **Applied Economics**, 30, 3 (March): 415-25.
- İŞİĞİÇOK, Erkan (1994) “**Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**”, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa.
- İLKİN, Akın (1988) “**Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No:92, İstanbul.
- İNAN, A. (1972) **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyet’inin Birinci Sanayi Planı** , Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İYİBOZKURT, Erol (2001) “**Uluslararası İktisat Teori Politika Uygulama**”, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. Basım, Bursa.
- JİN, J. C. (1995). “*Export-led Growth and the Four Little Dragons*”, **Journal of International Trade and Economic Development**, 4, 2 (July): 203-15.
- JOHANSEN, S. (1988) “*Statistical Analysis of Cointegration Vectors*”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12, 231-254.
- JOHANSEN, S. (1991) “*Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration in Gaussian Vector Autoregressive Models*”, **Econometrica**, 59, 1551-1580.
- JOHANSEN, S. ve K. Juselius (1990) “*Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money*” , **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52, 169-210.

JUNG, W. S. ve P. J. MARSHALL (1985). “*Exports, Growth and Causality in Developing Countries*”, **Journal of Development Economics**, 18, 1 (May/June): 1-12.

JUSELIUS, K. ve HARGREAVES C. (1992) “*Long-run Relations in Australian Monetary Data*”. **Chapter 10 in Hargreaves CP (ed.) Macroeconomic modelling in the long run**, Edward Elgar, Aldershot, Hants., England, 249-285.

KARABULUT, Gökhan (2002) ”**Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**”, Der Yayınları, İstanbul.

KARLUK, Rıdvan (2002) “**Uluslararası Ekonomi**”, Beta Yayınları, 6. Basım, İstanbul.

KARLUK, Rıdvan (2005) “**Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**”, Beta Yayınları, 10. Basım, İstanbul.

KAVRAKOĞLU, İbrahim (1990) “**Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları**”, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAYNAK, Muhteşem (1990) “**Ekonomik Kalkınma**”, Ders Notları, Ankara.

KAYNAK, Muhteşem (1990) “**Ekonomik Kalkınma**”, Ders Notları, Ankara.

KAZGAN, Gülten (1988) “**Ekonomide Dışa Açık Büyüme**”, Altın Kitapevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

KAZGAN, Gülten (1999) “**İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**”, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul.

KENNEDY, Peter (1994) “**A Guide to Econometrics**” Blackwell Pub. 3. Edition, London.

KEONG Choong Chee, YUSOP Zulkornain ve KHIM SEN Venus Liew

KEPENEK, Yakup ve Nurhan, YENTÜRK (2004) “**Türkiye Ekonomisi**”, Remzi Kitabevi, 16. Basım, İstanbul.

KHAN, A. H. Ve N. SAQİB (1993). “*Exports and Economic Growth: The Pakistan Experience*”, **International Economic Journal**, 7, 3 (Autumn): 53-64.

KILIÇBAY, Ahmet (1992) “**Türk Ekonomisi**”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:263, Ankara.

KORUM, Uğur (1977), “**Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No:408, Ankara.

KUGLER, P. (1991). “*Growth, Exports and Cointegration: An Empirical Investigation*”, *Weltwirtschaftliches Archive*, Vol. 127, No. 2, 73-81.

KURUÇ, Bilsay (1998) “*Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikası Üzerine Gözlemler; Bilanço 1923-1998*” , **Cumhuriyetin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi**, Cilt:2, s:21-32, Ankara.

KUTLAR, Aziz (2002) “**Eş-Bütünleme Türkiye’de Para Talebi ve Döviz Kuru Uygulaması**” Yargı Yayınları, Ankara.

KUTLAR, Aziz, (2000) “**Ekonometrik Zaman Serileri Teori ve Uygulama**” Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

KUYUCUKLU, Nazif (1982) “**İktisadi Olaylar Tarihi**”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:3, İstanbul.

LEE, F. Y. Ve W. E. COLE (1994). “*Simultaneity in the Study of Exports and Economic Growth*”, **International Economic Journal**, 8, 1 (Summer): 33-41.

LUSSIER, M. (1993). “*Impacts of Exports on Economic Performance: A Comparative Study*”, **Journal of African Economies**, 2, 1 (May): 106-27.

MACKINNON, J.G. (1991) “*Critical Values of Cointegration Tests*” **Long Run Economic relationships: Readings in Cointegration**, Oxford University Pres, New York.

MANİSALI, Erol (1975) “**Gelişme Ekonomisi**”, İstanbul Üniv. Yayınları, No:2042, İstanbul.

MORGİL, Orhan (2001) “*Büyüme ve Sanayileşme Politikaları*”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Editör: Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

MOSCHOS, D. (1989). “*Export Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis*”, **Journal of Development Economics**, 30, 1 (January): 93-102.

OSTERWALD-LENUM M. (1992) “*A Note With Quantiles of the Asymptotic Distribution of the Maximum Likelihood Cointegration Rank Test Statistics*”. **Oxford Bulletin of Economics and Statistics** , 54, 3:461-472.

ÖZMEN A. ; M. ÖZER ve S. TÜRKYILMAZ,”*Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğe İlişkin Bir Uygulama Denemesi*”, **Marmara Üniv. Yay.**, No:640.379-392.

ÖZMEN E. ve G. FURTUN (1997) ,”*Export – Led Growth Hypotesisi and The Turkish data: An Emprical investigation*”,**Erc Working Paper**, No:97/5.

ÖZTÜRK, Nazım (2005) “**Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama**”, Roma Yayınları, Ankara.

PARASIZ, İlker (2005) “**Kalkınma Ekonomisi**”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

PARASIZ, İlker (2005) “**Kalkınma Ekonomisi**”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

PARASIZ; İlker (1998) “**Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**” Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

PARİKH, Ashok ve Corneliu, STIRBU (2004) “ *Relationship Between Trade Liberalisation, Economic Growth and Trade Balance: An Econopmetric Investigation*”, http://www.hwwa.de/Publikationen/Discussion_paper/2004/282.pdf,(15/06/2005).

PHİLLİPS, P. ve P. PERRON (1988) “*Testing For a Unit Root in Time Series Regression*”, **Biometrika**,75.

SARGENT, Thomas (1979) “*Causality, Exogeneity and Natural Rate Models*”, **Journal of Political Economy**, 87.

SAVAŞ, Vural (1999) “**İktisadi Kalkınma**”, Editör: Ergül HAN, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1121, Eskişehir.

SAVAŞ, Vural Fuat (1999) “**İktisatın Tarihi**”, Siyasal Kitabevi Yayınları, 3. baskı, Ankara.

SENGUPTA, J. K. (1991). “*Rapid growth in NICs in Asia: Tests of New Growth Theory for Korea,*” **Kyklos**, 44, 4 (November): 561-79.

SERLETİS, A. (1992). “*Export growth and Canadian economic development*”, **Journal of Development Economics**, 38, 1 (January): 133-45.

SEYİDOĞLU, Halil (2001) “**Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük**” , Güzem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil (2001) “**Uluslararası İktisat Teri Politika Uygulama**”, Güzem Can Yayınları, 14. Basım, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil (2005) “**Uluslararası İktisat**”, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, No: 862, Eskişehir.

SHAN, J. ve F. SUN (1998). “*On the Export-Led Growth Hypothesis: The Econometric Evidence from China*”, **Applied Economics**, 30, 8 (August): 1055-65.

SHARMA, Abhijit (2003) “*An Analıysis of Exports and Growth in India: Some Emprical Evidence (1971-2001)*”, **EEFS Annual Conferencein Bologna, 1-24.**

SHEEHEY, E. J. (1993) “*Exports as a factor of production: A consistency test*”, **World Development**, 21, 1 (January): 155-60.

SHIGEYUKI, Hamori ve Ivohasina, RAZAFIMAHEFU (2003) “ *Trade and growth Relationship: Some Evidence From Comoros, Madagaskar, Mauritius and Seychelles*”. http://www.asafas.kyoto_u.ac.jp/asafbook/pdf/no_03/p174_185.pdf, (23/07/2005).

SİDDİQUE M. A. B. ve E. A. SELVANATHAN (1999) “*Export Performance and Economic Growth: Co-integration and Causality Analysis for Malaysia, 1966-96*” **Department of Economics, University of Western Australia.** <http://www.econs.ecel.uwa.edu.au/economics/Research/1999/99.13.pdf>, 20/04/2005

SÖNMEZ, Mustafa (2002) “**Kriz, IMF ve Sermaye Birikiminde Tıkanma**”, (Der: Masis Kürkçügil), Everest Yayınları.

SUBASAT, Turan (2002) “*Does Export Promotion Increase Economic Growth? Some Cross – Section Evidence*” , **Development Policy Review**, 2002,20(3),333-349.

ŞAHİN, Hüseyin (1997) “**İktisada Giriş**”, Ezgi Kitabevi yayınları, 5. Baskı, Bursa.

ŞAHİN, Hüseyin, (2002) “**Türkiye Ekonomisi**” Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa.

ŞAHİNÖZ, Ahmet, (1998) “**Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi**” Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

TABAN, S. ve İ. AKTAR (2005) “*An Empirical Examination of the Export Led-Growth Hypothesis In Turkey*”, **first International Conference On Business, Management and Economics**, Yaşar Üniversitesi, İzmir.

TARI, Recep (2005), “**Ekonometri**”, 3. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları No:172, Kocaeli.

TARI, Recep (1998) “**Ekonometri II**”, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İzmit.

TAŞKIN, Murat (2005) “*1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları*”, http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/murat.htm_64k.

TECER, Meral (2003) “**Türkiye Ekonomisi**”, TODAİE Yayınları, Ankara.

TERZİ, Harun ve Hilmi ZENGİN (2003) “**Temel Ekonometri Teori ve Uygulama**”, Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon.

TEZEL, Yahya S. (1994) **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

THORNTON, J. (1997) “*Exports and Economic Growth : Evidence from 19th Century Europe*”, **Economic Letter**, 55, 235-240.

TOGAN, Sübiday (1990) “**1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret rejimi ve Dış Ticaret Liberilizasyonu**”, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No: 1, Ankara.

TOPRAK, Metin ve Diğeri (2001) “**Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi**”, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara.

TUNÇ, Havva (2004) “**Uluslararası Ticaret, Para ve Finans**”, Alfa Yayınları, İstanbul.

ULUDAĞ, İlhan ve Erişah, ARICAN (2003) “**Türkiye Ekonomisi**”, Der Yayınlar, İstanbul.

UTKULU, Utku ; SEYMEN D. ;ve ARI, A. , “*Export Supply and trade reform:The Turkish Evidence*”, http://www.ecomod.net/conferences/ecomod2004/ecomod2004_papers/262.pdf.

UYSAL, Doğan (2004) “**IMF Politikaları ve Türkiye**”, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

VAN DEN BERG, H. and SCHMİDT, J. R. (1994). “*Foreign Trade and Economic growth: Time Series Evidence from Latin America*”, **Journal of International Trade and Economic Development**, 3, 3 (November): 121-30.

VAROL, G. Müge (2004) “*Cumhuriyetin 80. yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişmesinin Kısa Tarihçesi*”, **DTM Dış Ticaret Dergisi**.

VEHBİ, M. Tuğrul (2002) “**Türk Dış ticaretinin Tahmini: Hata Düzeltme Modellerinin Bir Uygulaması**” Hazine Müsteşarlığı Matbaası, No:28, Ankara.

Weltwirtschaftliches Archiv, 127, 1: 73-82.

WIENER; N,(1956) “*The Theory of Prediction*”, in: E.F. Beckenback, ed., **Modern Mathematics for engineers**, McGraw-Hill, New-York.

YENAL, Oktay (2001) “**Cumhuriyet’in İktisadi Tarihi**”, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Kemal ; KARAMAN, Doğan (2003) “**Makroekonomi**”, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:145, Eskişehir.

YİĞİDİM A. ; KÖSE, N. , (1997) “*İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)*”, **Ekonomik Yaklaşım**, 8:71-85.

YİĞİDİM, Arslan (1998) “**İhracat ve Büyüme İlişkisinin Ampirik Araştırması, Türkiye Örneği: 1980 – 1996**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

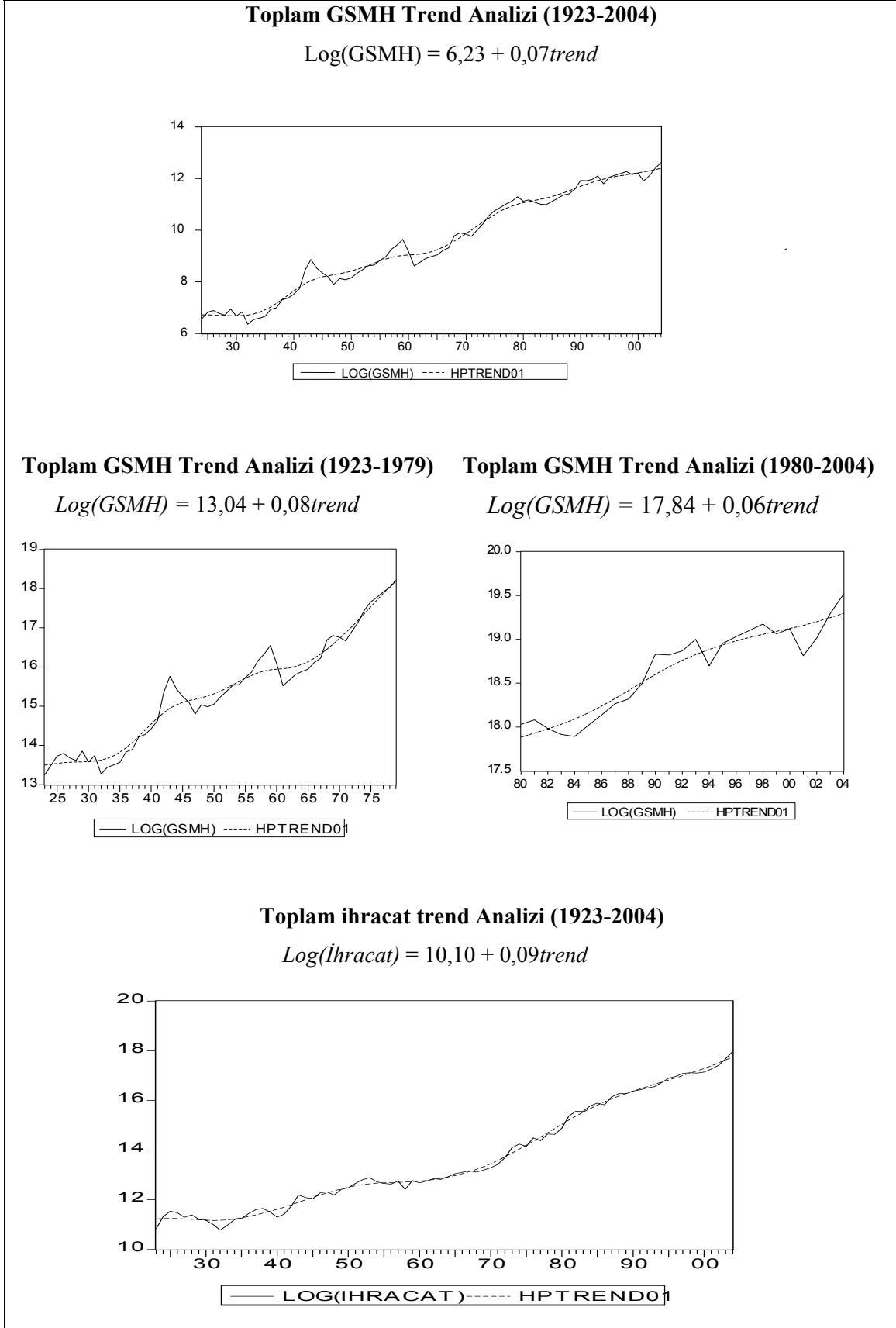
YIĞİDİM; Arslan (1998) “**İhracat ve Büyüme İlişkinin Ampirik Araştırması, Türkiye Örneği:1980-1996**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ZARAKOLU, Avni (1981) “**İktisadi Düşünceler Tarihi**”, Olgaç Matbaası, Ankara.

EKLER

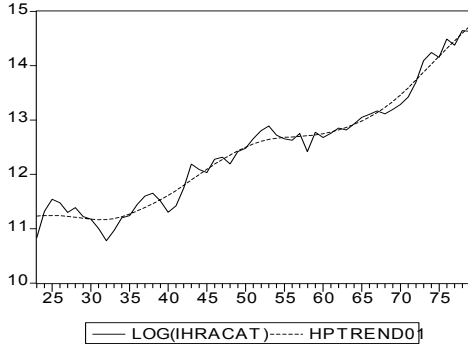
EK A:

Grafik A.1. Verilere Ait Grafik ve Trend Analizi

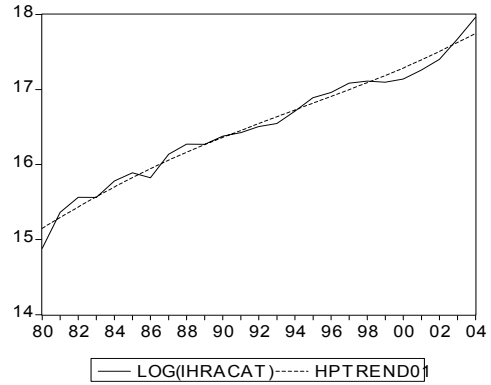
Toplam İhracat Trend Analizi (1923-1979)

$$\text{Log}(\text{ihracat}) = 10,69 + 0,06\text{trend}$$

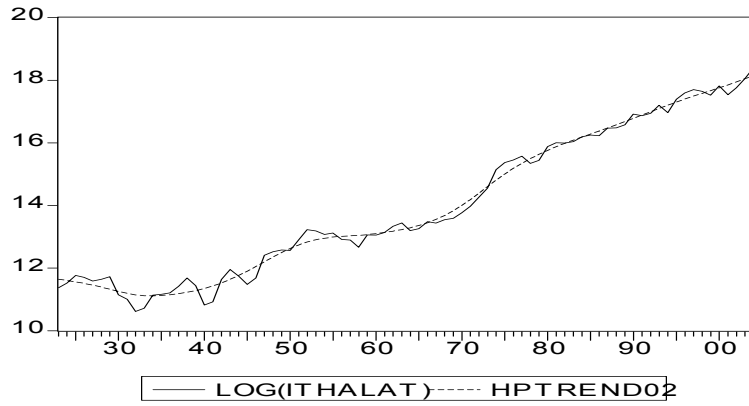
Toplam İhracat Trend Analizi (1980-2004)

$$\text{Log}(\text{ihracat}) = 15,17 + 0,10\text{trend}$$

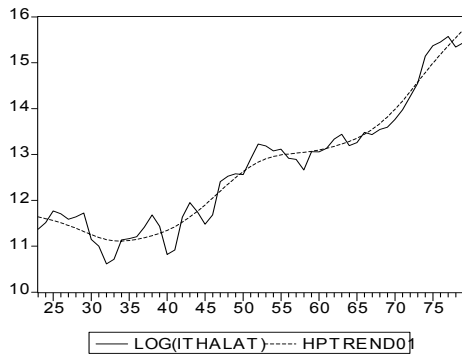
Toplam İthalat Trend Analizi (1923-2004)

$$\text{Log}(\text{ithalat}) = 10,05 + 0,09\text{trend}$$

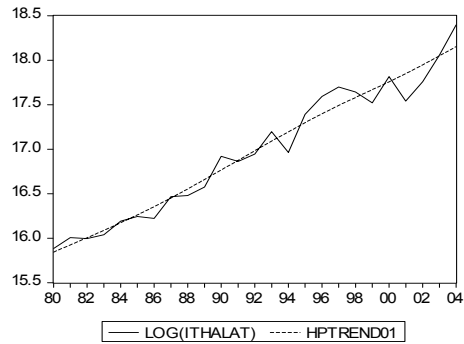
Toplam İthalat Trend Analizi (1923-1979)

$$\text{Log}(\text{ithalat}) = 10,49 + 0,07\text{trend}$$

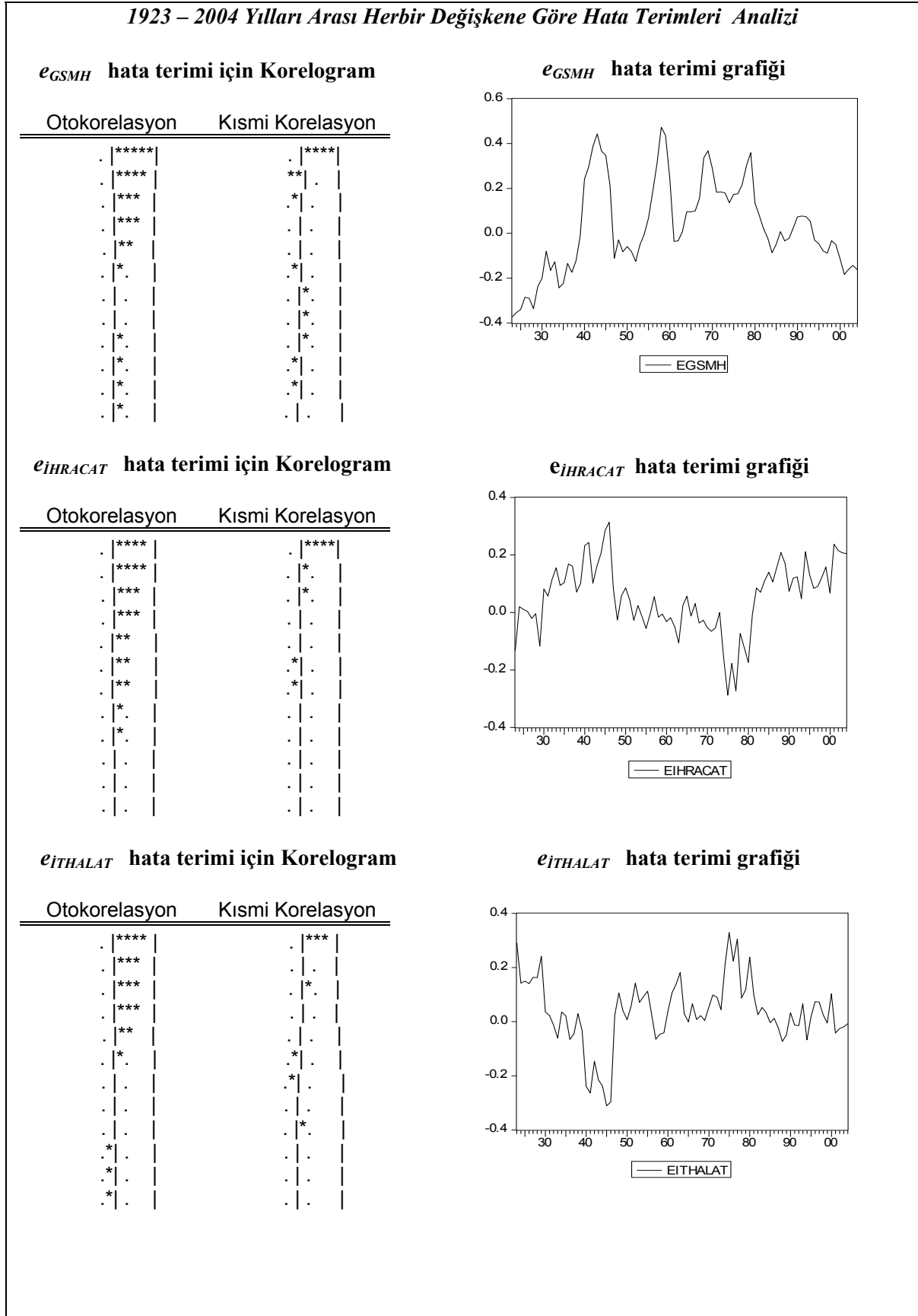
Toplam İthalat Trend Analizi (1980-2004)

$$\text{Log}(\text{İthalat}) = 15,69 + 0,10\text{trend}$$

EK B:

Grafik. B.1. Tahmini Modellere Ait Hata Terimleri (e) Verilerinin Grafik ve Korelogramları

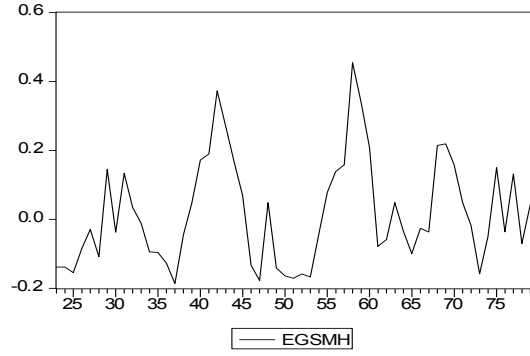

1923-1979 yılları arası hata terimleri grafik ve korelogramı

e_{GSMH} hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. ***	. ***
. **	. .
. .	** .
* .	* .
*** .	* .
*** .	* .
*** .	* .
*** .	* .
. .	. *
. .	. .
. *	. .
. *	. .

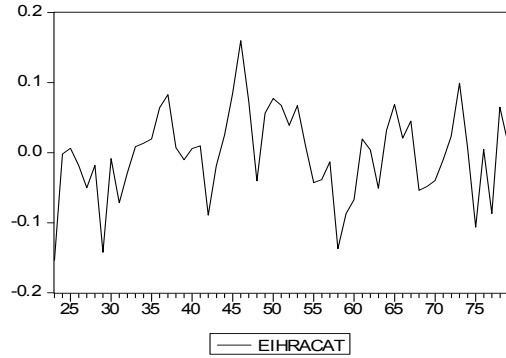
e_{GSMH} hata terimi grafiği

$e_{IHRACAT}$ hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. ***	. ***
. *	. .
. .	. .
. .	. .
. .	. .
. .	. .
. .	. *
* .	* .
* .	. .
* .	. .
* .	. .
* .	. .
. .	. .
. .	. *

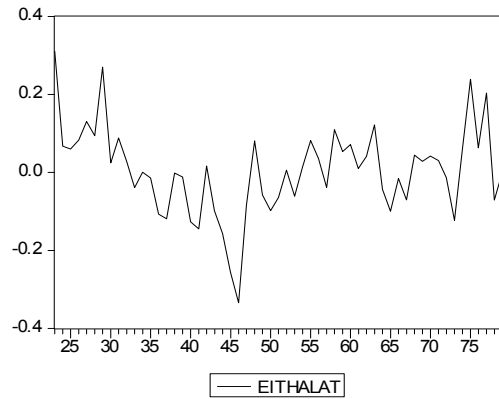
$e_{IHRACAT}$ hata terimi grafiği

$e_{ITHALAT}$ hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. ***	. ***
. **	. *
. **	. *
. **	. *
. **	. *
. **	. *
. **	. *
. *	. *
. *	. .
. .	. .
. .	. *
* .	* .
* .	. .
* .	. .

$e_{ITHALAT}$ hata terimi grafiği

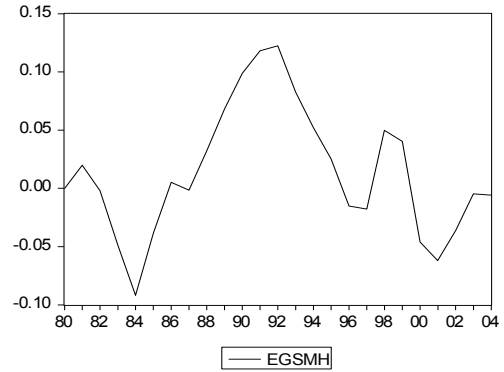

1980-2004 yılları arası hata terimi grafik ve korelogramı

e_{GSMH} hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. ****	. ***
. ***	****
. **	. **
. .	***
. .	. .
. *	. *
. .	. .
. **	. .
. ***	. **
. ***	. .
. ***	. .
. ***	. **
. **	. *
. *	. *
. .	. .

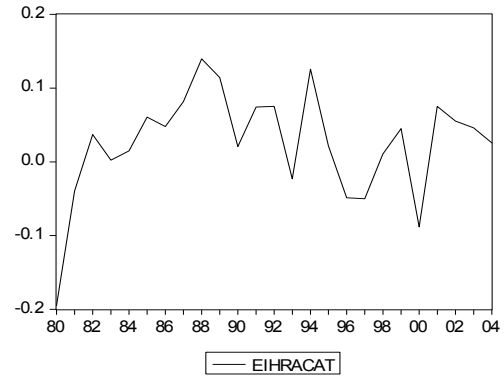
e_{GSMH} hata terimi grafiği

$e_{IHRACAT}$ hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. **	. **
. .	. .
. **	. **
. .	. .
. *	. *
. *	. *
. *	. .
. **	. ***
. **	. *
. .	. .
. **	. *
. *	. .
. .	. .

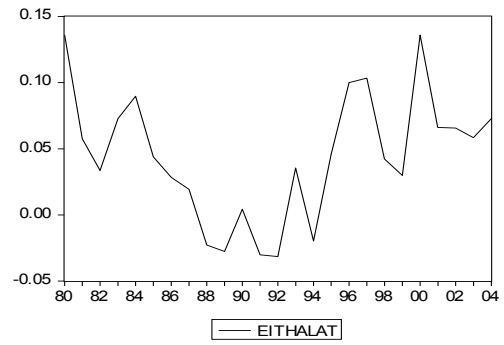
$e_{IHRACAT}$ hata terimi grafiği

e_{IHALAT} hata terimi için Korelogram

Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon
. ***	. ****
. **	. *
. ***	. **
. **	. .
. .	. **
. *	. **
. .	. *
. *	. *
. ***	. ***
. ***	. .
. **	. .
. **	. .
. ***	. .
. **	. *
. .	. .

e_{IHALAT} hata terimi grafiği

EK. C Ekonomik Faaliyetlerine Göre İhracat Kalemlerinin Analizi

ADF Birim Kök Testi

1969-2004 Yılları Arası				
Yalın Değerlerde				
		McKinnon Kritik Değer		
Değişkenler	ADF Değeri	%1	%5	%10
<i>logGSMH</i>	-1,5013	-3,6353	-2,9499	-2,6133
<i>logİMALAT</i>	-1,8283	-3,6353	-2,9499	-2,6133
<i>logMADEN</i>	-1,4243	-3,6353	-2,9499	-2,6133
<i>logTARIM</i>	-3,4488	-3,6353	-2,9499	-2,6133
Birinci Derece Farkları				
		McKinnon Kritik Değer		
Değişkenler	ADF Değeri	%1	%5	%10
<i>logGSMH</i>	-3,3519*	-3,6422	-2,9527	-2,6148
<i>logİMALAT</i>	-3,5562*	-3,6422	-2,9527	-2,6148
<i>logMADEN</i>	-4,7151**	-3,6422	-2,9527	-2,6148
<i>logTARIM</i>	-3,8834**	-3,6422	-2,9527	-2,6148

*%5 Anlamlılık düzeyinde birim kök içermiyor.

** %1 ve %5 Anlamlılık düzeyinde birim kök içermiyor.

Granger Nedensellik Test Sonuçları

1969-2004 Yılları Arası			
Değişkenlerin Nedensellik Yönü	F- değeri	p değeri	Sonuç**
Tarım İhracatı GSMH'nin nedenidir	0,84477	0,44032	RET
GSMH Tarım İhracatın nedenidir.	4,41352	0,02157*	KABUL
Maden İhracatı GSMH'nin nedenidir	1,26959	0,29663	RET
GSMH Maden İhracatın nedenidir	2,47581	0,10231	RET
İmalat Sanayi İhracatı GSMH nedenidir	0,20943	0,8123	RET
GSMH İmalat Sanayi İhracatı nedenidir.	3,10741	0,04978*	KABUL

* %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde

** Sonuçlar (H_1): Alternatif Hipoteze Göre Yapılmıştır.

EK D:**Tablo. D.1.** Alt Gruplar İtibari İle İhracat, İthalat ile GSMH Arasındaki Yapısal Analiz Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: <i>GSMH</i>							
BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	DÖNEMLER			F –DEĞERİ	F (%1)	F (%5)	SONUÇ*
	1969 – 2004 Açıklanamayan Değişim ($\sum e_B^2$)	1969 – 1979 Açıklanamayan Değişim ($\sum e_1^2$)	1980 – 2004 Açıklanamayan Değişim ($\sum e_2^2$)				
TARIM (ihracat)	3,95	0,37	3,13	2,057	5,39	3,32	RET
MADEN (ihracat)	2,43	0,21	1,89	2,51	5,39	3,32	RET
İMALAT (ihracat)	2,28	0,53	1,108	6,27	5,39	3,32	KABUL**
SERMAYE (ihracat)	2,01	0,52	1,18	2,91	5,39	3,32	RET
ARA MALLAR (ihracat)	2,14	0,46	1,16	5,13	5,39	3,32	KABUL***
TÜKETİM (ihracat)	1,65	0,36	0,68	12,08	5,39	3,32	KABUL**
TARIM (ithalat)	4,54	3,04	0,75	3,16	5,39	3,32	RET
MADEN (ithalat)	3,95	0,32	3	3,003	5,39	3,32	RET
İMALAT (ithalat)	0,85	0,33	0,35	4,01	5,39	3,32	KABUL***
SERMAYE (ithalat)	1,11	0,54	0,39	3,09	5,39	3,32	RET
ARA MALLAR (ithalat)	0,98	,0,27	0,55	3,12	5,39	3,32	RET
TÜKETİM (ithalat)	1,92	0,58	0,51	12,18	5,39	3,32	KABUL**

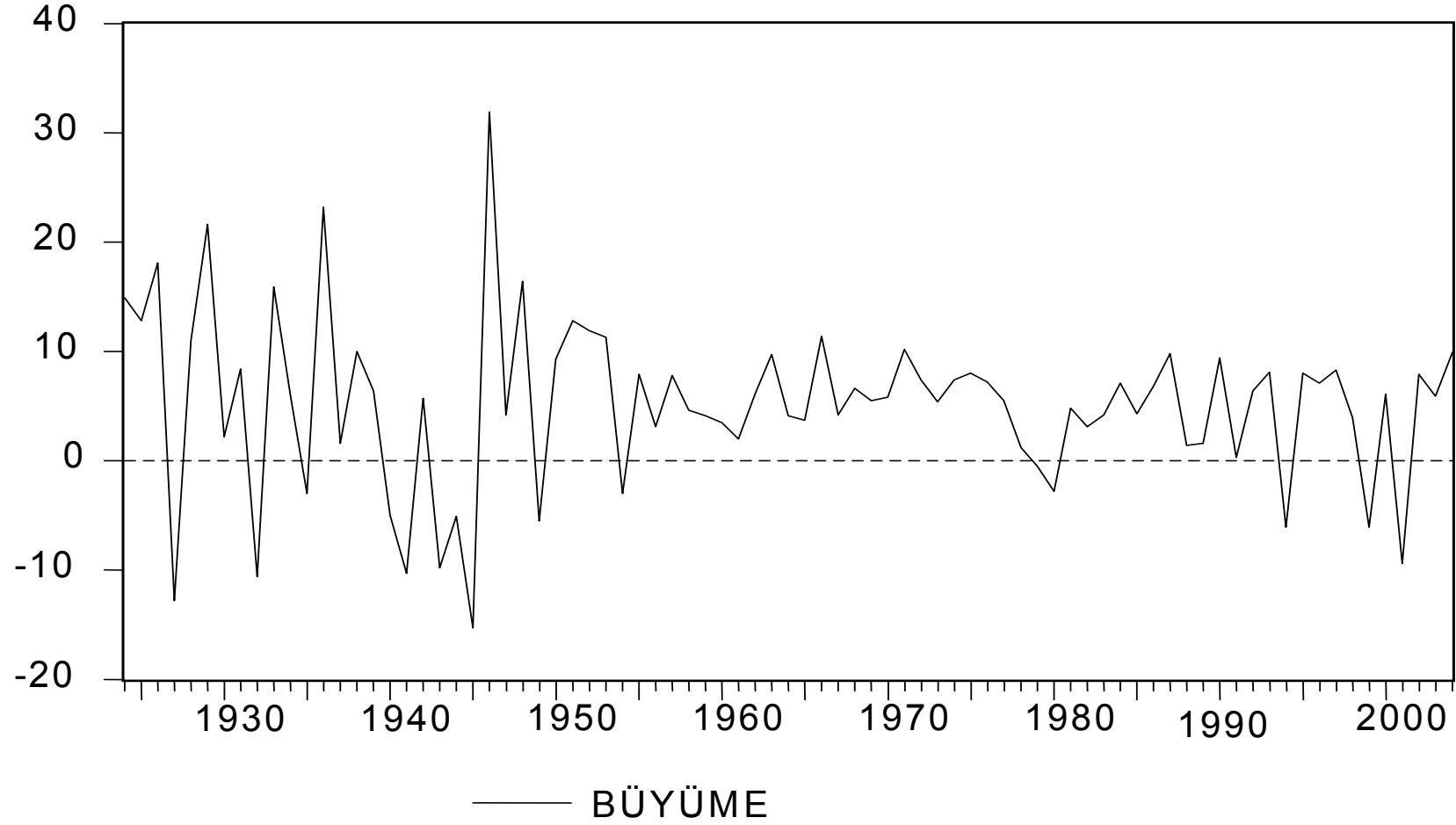
* **Sonuçlar** (iki dönem arasında yapısal bir farklılaşma vardır) hipotezine göre yapılmıştır.

** %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde

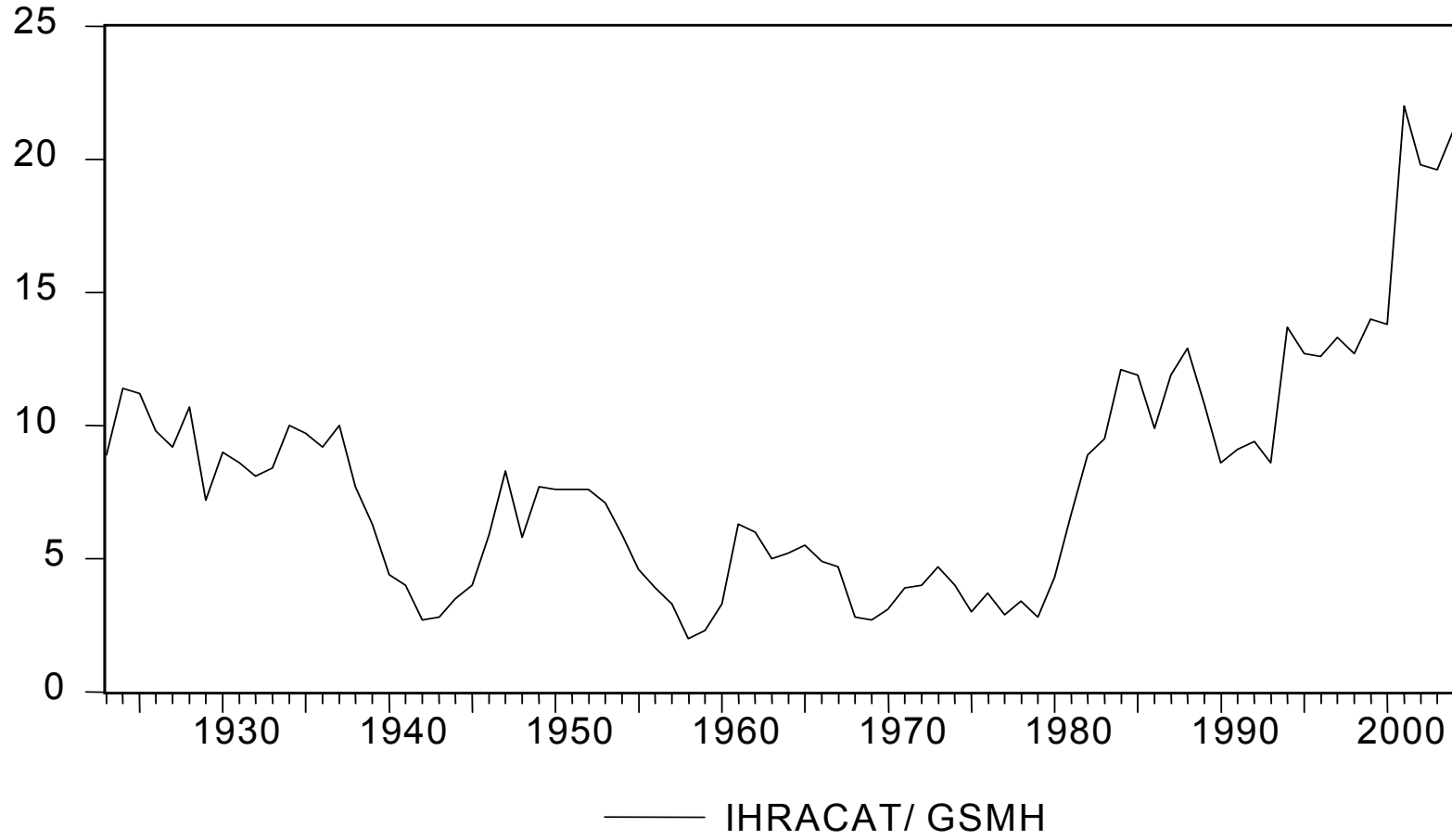
*** %5 anlamlılık düzeyinde,

EK E: TÜRKİYE’NİN BAZI EKONOMİK GÖSTERGELERİ (RAKAMSAL VE GRAFİKSEL)

Grafik E.1. 1924-2004 Yılları Arasında Yıllık Büyüme Rakamları (%)

Grafik E.2. 1923-2004 Yılları Arasında İhracatın Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Yeri (%)

Grafik E.3. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%) 1923-2004

